

Autori: Adrian Lupușor, Stas Madan

Enciclopedia socio-economică a Moldovei

*35 de evenimente economice
care au modelat țara pe parcursul
celor 35 de ani de independență*

Ediția întâi

Imprint

Editor

Friedrich-Ebert-Stiftung e. V.
sucursala Chişinău (Moldova)
Strada Bucuresti 111,
Chisinau, MD-2012,
Republica Moldova

Responsabil:

Felix Hett
E-mail: fes.moldova@fes.de
Tel. +373 855830
moldova.fes.de

Grafică text şi copertă:

Dragoş Popa

August 2026

© Friedrich-Ebert-Stiftung e.V.

Notă de limitare a responsabilităţii:

Această publicaţie a fost realizată de către Centrul Analitic Independent „Expert-Grup” în parteneriat cu Fundaţia „Friedrich Ebert” (FES).

Opiniile exprimate în această publicaţie aparţin autorilor şi nu reprezintă în mod neapărat opinia FES. „Expert-Grup” nu îşi asumă luări de atitudine colective.

Comercializarea publicaţiilor FES nu este permisă decât cu aprobarea în scris a Fundaţiei „Friedrich Ebert” (FES).

Mai multe publicaţii ale Fundaţiei „Friedrich Ebert” pot fi găsite aici:

➤ www.fes.de/publikationen

Mai multe publicaţii ale Centrului analitic independent „Expert-Grup” pot fi găsite aici:

➤ www.expert-grup.org

Autori:

Adrian Lupușor, Stas Madan

Republica Moldova · 1991 – 2026

Enciclopedia socio-economică a Moldovei

*35 de evenimente economice care au
modelat țara pe parcursul celor 35 de
ani de independență*

Cine nu își cunoaște trecutul riscă să îl repete.

Cine îl înțelege poate să își construiască viitorul.

Cuprins

Cuvânt înainte	8
Notă metodologică	9
Introducere: o țară între moștenire sovietică și aspirație europeană	10
Sumar executiv	11
Partea I. Nașterea statului și șocul tranziției	13
1. Declararea independenței și moștenirea economică sovietică	13
Descriere	13
Impact	15
Context regional și internațional	15
Lecții învățate	15
2. Hiperinflația și haosul monetar al zonei rublei	16
Descriere	17
Impact	18
Context regional și internațional	18
Lecții învățate	19
3. Războiul de pe Nistru și fractura economică a țării	20
Descriere	20
Impact	20
Context regional și internațional	21
Lecții învățate	21
4. Introducerea leului moldovenesc și nașterea politicii monetare	22
Descriere	23
Impact	23
Context regional și internațional	24
Lecții învățate	24
5. Privatizarea în masă prin bunuri patrimoniale	25
Descriere	25
Impact	26

Context regional și internațional	27
Lecții învățate	27
6. Dezindustrializarea și colapsul ocupării forței de muncă	28
Descriere	28
Impact	29
Context regional și internațional	29
Lecții învățate	29
Partea II. Criză și căutarea unui model de dezvoltare	31
7. Datoriile energetice și dependența de gazul rusesc	31
Descriere	31
Impact	32
Context regional și internațional	32
Lecții învățate	32
8. Criza financiară rusă și colapsul economic	34
Descriere	34
Impact	35
Context regional și internațional	35
Lecții învățate	35
9. Programul „Pământ” și fragmentarea agriculturii	36
Descriere	36
Impact	37
Context regional și internațional	37
Lecții învățate	38
10. Vârful sărăciei și prăbușirea nivelului de trai	38
Descriere	38
Impact	40
Context regional și internațional	40
Lecții învățate	41
11. Exodul: începutul migrației de muncă în masă	42
Descriere	42
Impact	43
Context regional și internațional	43
Lecții învățate	43
12. Modelul economic etatist și relansarea bazată pe consum	44

Descriere	44
Impact	46
Context regional și internațional	46
Lecții învățate	46
13. Economia remitențelor și consumul ca motor de creștere	47
Descriere	47
Impact	49
Context regional și internațional	49
Lecții învățate	49
14. Contra-reforma administrativ-teritorială: revenirea la raioane	50
Descriere	50
Impact	51
Context regional și internațional	51
Lecții învățate	51
15. Reorientarea geopolitică: Planul de Acțiuni UE–Moldova	52
Descriere	52
Impact	53
Context regional și internațional	54
Lecții învățate	54
16. Embargoul rusesc la vinuri și vulnerabilitatea exporturilor	55
Descriere	55
Impact	56
Context regional și internațional	56
Lecții învățate	57
17. Amnistia fiscală și legalizarea capitalului din 2007	58
Descriere	58
Impact	59
Context regional și internațional	59
Lecții învățate	60
18. Criza financiară globală și recesiunea din 2009	60
Descriere	60
Impact	61
Context regional și internațional	62
Lecții învățate	62

Partea III. Aspirații europene și turbulențe interne	63
19. Protestele din 7 aprilie și schimbarea de regim	63
Descriere	63
Impact	64
Context regional și internațional	65
Lecții învățate	65
20. Reformele Alianței pentru Integrare Europeană	66
Descriere	66
Impact	66
Context regional și internațional	67
Lecții învățate	67
21. Summitul de la Vilnius și Acordul de Asociere cu Uniunea Europeană	68
Descriere	68
Impact	69
Context regional și internațional	70
Lecții învățate	70
22. Concesionarea Aeroportului Chișinău: anatomia unui parteneriat ratat	71
Descriere	71
Impact	72
Context regional și internațional	72
Lecții învățate	72
23. Liberalizarea regimului de vize cu Uniunea Europeană	73
Descriere	74
Impact	74
Context regional și internațional	74
Lecții învățate	75
24. Frauda bancară: „furtul miliardului”	75
Descriere	75
Impact	76
Context regional și internațional	77
Lecții învățate	77
25. Devalorizarea leului și criza de încredere	78
Descriere	78
Impact	79

Context regional și internațional	79
Lecții învățate	80
26. „Statul capturat” și criza democratică	80
Descriere	81
Impact	81
Context regional și internațional	82
Lecții învățate	82
27. Reabilitarea sistemului bancar și programul cu FMI	83
Descriere	83
Impact	84
Context regional și internațional	84
Lecții învățate	85
Partea IV. Policriză și alegerea europeană	86
28. Pandemia COVID-19: șoc sanitar și economic	86
Descriere	86
Impact	87
Context regional și internațional	87
Lecții învățate	88
29. Inversarea pieței muncii: de la exod la deficit de forță de muncă.	88
Descriere	89
Impact	89
Context regional și internațional	90
Lecții învățate	90
30. Criza energetică și decuplarea de Rusia	91
Descriere	91
Impact	92
Context regional și internațional	92
Lecții învățate	92
31. Războiul din Ucraina: refugiați și șocuri economice.	94
Descriere	94
Impact	95
Context regional și internațional	95
Lecții învățate	96
32. Statutul de țară candidată la Uniunea Europeană	97

Descriere	97
Impact	97
Context regional și internațional	98
Lecții învățate	98
33. Criza inflaționistă și reziliența macroeconomică	99
Descriere	99
Impact	100
Context regional și internațional	101
Lecții învățate	101
34. Referendumul european și deschiderea negocierilor de aderare	102
Descriere	102
Impact	103
Context regional și internațional	103
Lecții învățate	103
35. Planul de Creștere, reziliența și parcursul european	104
Descriere	104
Impact	105
Context regional și internațional	105
Lecții învățate	106
7 lecții ale celor 35 de ani de independență: o sinteză pentru viitor	107
1. Diversificarea este o condiție de supraviețuire, nu doar de eficiență ..	107
2. Calitatea instituțiilor determină destinul economic al țării	107
3. Securitatea energetică este o componentă a securității naționale	107
4. Modelul bazat pe consum și remitențe a atins limitele sustenabilității	107
5. Stabilitatea politică și consensul strategic condiționează reformele durabile	107
6. Ancorarea strategică externă compensează fragilitatea internă	107
7. Majoritatea șocurilor și crizelor care au lovit Moldova pe parcursul celor 35 de ani de independență au fost comune și pentru celelalte țări din regiune — calitatea instituțiilor și maturitatea claselor politice au făcut diferența	107
Registrul de impact al celor 35 de evenimente	109
Glosar de termeni și acronime	110
Surse și repere bibliografice	111

Cuvânt înainte

Această enciclopedie s-a născut dintr-o convingere simplă: că o națiune își poate construi viitorul doar în măsura în care își înțelege trecutul. La 35 de ani de la proclamarea independenței, Republica Moldova se află la o răscruce istorică — în pragul aderării la Uniunea Europeană, dar și sub povara unor vulnerabilități acumulate de-a lungul a trei decenii și jumătate de tranziție, crize și transformări. Acest moment aniversar este atât un prilej de bilanț, cât și o invitație la reflecție asupra lecțiilor pe care istoria recentă ni le oferă și a importanței evitării greșelilor din trecut.

Volumul dat prezintă o selecție analitică a celor 35 de evenimente sociale și economice care au modelat decisiv traiectoria țării — grupate în patru părți cronologice. De la declararea independenței și hiperinflația anilor '90, până la fraudă bancară, războiul din Ucraina și deschiderea negocierilor de aderare, fiecare eveniment este analizat prin prisma unei metodologii pre-determinate: o descriere a faptelor, o analiză a impactului și, mai ales, o reflecție asupra lecțiilor învățate pentru prezent și viitor.

Pentru că scopul acestei enciclopedii nu este doar să informeze, ci să ne ofere lecții de luat în considerație pentru viitor. Prea adesea, deciziile de politică publică au repetat și repetă în continuare erori ale trecutului — subordonarea in-

stituțiilor unor interese de grup, utilizarea obiectivului de integrare europeană drept fațadă pentru acte de corupție și derapaje de guvernare, politizarea excesivă a instituțiilor sau utilizarea abuzivă și/sau ineficientă a resurselor publice. Înțelegerea mecanismelor prin care aceste vulnerabilități s-au format și s-au perpetuat constituie prima condiție pentru a nu le repeta. Fiecare criză descrisă în aceste pagini conține o lecție care rămâne actuală pentru zilele de astăzi.

Ne adresăm deopotrivă factorilor de decizie, cercetătorilor, studenților, jurnaliștilor și tuturor cetățenilor care doresc să înțeleagă cum a ajuns țara unde se află astăzi.

Am căutat un echilibru între rigoarea analitică și accesibilitate, sprijinindu-ne pe date verificabile și pe surse credibile, dar prezentând concluziile într-o formă clară. Sperăm ca acest volum să devină un instrument de lucru și o invitație la dezbatere.

Independența a fost obținută în 1991; prosperitatea economică și socială, însă, se construiește și astăzi. Drumul a fost accidentat, dar direcția, spre suveranitate, independență economică și integrare europeană, a fost cea corectă, iar acest volum o privește ca atare, fără nostalgie pentru trecut. Această enciclopedie este o contribuție la efortul colectiv de a transforma experiența dificilă a trecutului în lecții de urmat pentru viitor.

Notă metodologică

Prezenta enciclopedie, fiind lansată cu ocazia împlinirii a celor 35 de ani de independență a Republicii Moldova, este organizată în jurul unei structuri simbolice: 35 de evenimente, grupate în patru perioade istorice distincte.

Selecția evenimentelor a urmărit relevanța lor socio-economică — capacitatea de a fi lăsat o amprentă durabilă asupra structurii economiei, a societății sau a instituțiilor. Au fost analizate atât evenimentele punctuale (precum introducerea leului sau fraudă bancară), cât și procesele de durată (precum migrația de masă sau economia remitențelor), tratate ca momente de cotitură sau ca fenomene definitorii pentru situația economică și socială.

Fiecare eveniment este analizat prin prisma a patru elemente: descrierea evenimentului, impactul acestuia, contextul regional și internațional și lecțiile învățate. Secțiunea de descriere prezintă faptele și contextul; secțiunea de impact analizează consecințele economice, sociale și instituționale pe termen scurt și lung; secțiunea de context plasează evenimentul în tabloul comparativ regional și internațional; iar secțiunea de lecții extrage învățămintele relevante pentru prezent și viitor.

Fiecărui eveniment îi este atribuit un scor de impact net asupra dezvoltării economice și sociale, pe o scară de la -3 (impact profund negativ) la +3 (impact profund pozitiv), însoțit de un comentariu care explică evaluarea.

Scorul se bazează pe o judecată analitică echilibrată și independentă: cântărește efectele pe termen scurt și lung,

pozitive și negative, și rămâne deschis dezbaterii. Fiecare eveniment include și unul sau mai multe studii de caz, care aduc exemple concrete și ilustrează miza analizei.

Datele utilizate provin din surse oficiale și instituționale, printre care Biroul Național de Statistică, Banca Națională a Moldovei, Fondul Monetar Internațional, Banca Mondială și Comisia Europeană. Acolo unde seriile statistice istorice sunt incomplete sau afectate de schimbări metodologice — în special pentru anii '90 și pentru indicatorii demografici, marcați de modificări în aria de acoperire și de situația regiunii transnistrene —, valorile sunt prezentate ca estimative și marcate ca atare în notele graficelor.

Având în vedere complexitatea tematică a lucrării și volumul considerabil de informații analizate, autorii au utilizat modele de inteligență artificială ca instrument de sistematizare a datelor și de structurare a textului.

Această abordare a permis (i) procesarea eficientă a unui ansamblu eterogen de surse — serii statistice, acte normative, rapoarte instituționale și literatură de specialitate —, (ii) asigurarea unei acoperiri cuprinzătoare și echilibrate a tuturor domeniilor abordate, precum și (iii) aplicarea unui tratament uniform și nepărtinitor al informației, prin reducerea riscului de selectivitate subiectivă în prezentarea datelor. Totodată, rolul acestor instrumente a fost unul strict auxiliar: selecția surselor, verificarea datelor și validarea concluziilor au fost realizate integral de către autori, care își asumă responsabilitatea deplină pentru conținutul lucrării.

Introducere:

o țară între moștenire sovietică și aspirație europeană

Istoria economică a Republicii Moldova independente a fost mereu marcată, pe de o parte, de moștenirea structurală apăsătoare a perioadei sovietice, și, pe de altă parte, de aspirații de valorificare a independenței, iar din 2005 și de vectorul european. În cele trei decenii și jumătate scurse de la proclamarea independenței, țara a parcurs un drum sinuos, marcat de colapsuri și de reveniri, de crize și de reforme, de succese și eșecuri. Înțelegerea acestui parcurs necesită depășirea relatării cronologice și identificarea mecanismelor profunde care au modelat traiectoria de formare a statului — Republica Moldova.

O primă constatare este că Republica Moldova a fost, pe întreaga durată a independenței, o economie mică, deschisă și extrem de vulnerabilă la șocuri externe. Dependența de piețe externe pentru producția autohtonă, de resurse externe pentru energie și de remitențe pentru consum a transformat economia într-un sistem permanent expus perturbațiilor din mediul internațional. Fiecare criză majoră (cea rusă din 1998, cea globală din 2008, cea energetică și de securitate din 2022) s-a transmis rapid în economia internă și a confirmat această vulnerabilitate structurală.

O a doua constatare privește rolul determinant al instituțiilor, sau mai exact al fragilității lor, în modelarea destinului economic al țării. Acolo unde s-au construit instituții solide și independente, precum banca centrală și moneda națională (chiar dacă ulterior și banca centrală a fost capturată de interese obscure care au generat criza „furtului miliardului”), rezultatele au fost relativ pozitive: stabilizarea monetară și gestionarea eficientă a crizelor financiare. Acolo unde instituțiile au rămas fragile sau au fost capturate (ex: în justiție), costurile au fost catastrofale, iar fraudă bancară din 2014 a servit unul din cele mai dure roase exemple în acest sens. Calitatea instituțiilor s-a dovedit a fi variabila explicativă centrală a succeselor și eșecurilor.

O a treia constatare vizează costul demografic și uman al modelului de dezvoltare, exprimat în cea mai dramatică depopulare din Europa. De la circa 4,36 milioane de locuitori la independență sau 3,65 milioane fără stânga Nistrului, populația a scăzut la aproximativ 2,4 milioane conform recensământului din 2024, o pierdere ce reflectă deopotrivă emigrarea masivă și declinul natural. Migrația, devenită strategie de supraviețuire în absența oportunităților interne, a finanțat bunăstarea prezentă cu prețul capacității de dezvoltare viitoare, generând una dintre cele mai grave provocări structurale ale țării.

În pofida acestor vulnerabilități, firul roșu al perioadei rămâne o aspirație de transformare care, în pofida tuturor obstacolelor, nu a fost niciodată complet abandonată. Reorientarea spre Europa, inițiată timid în 2005 și accelerată în 2014 și după 2022, a oferit nu doar o direcție strategică, ci și un cadru de modernizare instituțională și o ancoră de stabilitate.

Această lucrare pornește de la o premisă explicită: drumul parcurs de la 1991 încoace a fost accidentat, dar direcția a fost cea corectă. Independența a oferit țării suveranitatea și instrumentele de a-și stabili propriile priorități, iar orientarea spre statalitate, independență economică și integrare europeană a fost alegerea strategică justă, chiar dacă a presupus crize, erori și costuri pe termen scurt.

Această enciclopedie pornește de la convingerea că lecțiile trecutului, sistematizate și înțelese, pot ghida deciziile viitorului. Cele 35 de evenimente analizate în paginile următoare nu sunt simple repere cronologice, ci tot atâtea surse de învățăminte despre diversificare, despre securitate economică și energetică, despre valoarea instituțiilor și despre costul fragilității lor. La 35 de ani de independență și în pragul aderării europene, momentul este propice pentru a privi înapoi cu luciditate și a pași înainte cu înțelepciune.

Sumar executiv

La 35 de ani de la independență, bilanțul socio-economic al Republicii Moldova este acela al unei traiectorii accidentate, dar cu o direcție corectă: de la colapsul unei economii sovietice la pragul aderării europene. Cele 35 de evenimente analizate în acest volum, câte unul pentru fiecare an de statalitate, alcătuiesc împreună povestea unei economii mici, deschise și vulnerabile, care a traversat unele dintre cele mai severe șocuri din Europa, dar care, în pofida crizelor, a erorilor și a perindării diferitor guverne, și-a păstrat și, în cele din urmă, și-a consolidat opțiunea strategică fundamentală — suveranitatea, independența economică și integrarea europeană. Acest sumar sintetizează principalele momente, influența lor asupra situației socio-economice și lecțiile pe care le lasă pentru Moldova de azi și de mâine.

Dinamica economică pe parcursul celor trei decenii și jumătate este relevantă de următoarele serii statistice: economia măsurată la paritatea puterii de cumpărare a crescut de la 15 miliarde de dolari internaționali în 1992 — și doar 10 miliarde în 1999 — la peste 46 de miliarde în 2025, iar raportată la populația rămasă în țară, ascensiunea pe cap de locuitor, spre circa 19 mii de dolari internaționali, este și mai pronunțată. Inflația a coborât de la patru cifre la o cifră, datoria publică — de la 159% din PIB (1998) la circa 36%, șomajul — de la 14% la 3,5%, iar veniturile bugetare s-au stabilizat peste o treime din PIB. Rămân și multe provocări structurale: deficitul de cont curent, cronic de trei decenii, s-a adâncit în anii 2020 la 14–16% din PIB, iar creșterea economică de după 2022 abia atinge 1% pe an. Astfel, deși în cei 35 de ani de independență a fost obținută o anumită stabilizare a situației economice, în special în raport cu perioada sinuoasă a anilor '90, convergența sau cel puțin apropierea de standardele de viață ale țărilor din Europa Centrală și de Est a fost insuficientă.¹

Prima perioadă (1991–1996) a fost cea a nașterii statului și a șocului tranziției. Declararea independenței, în 1991, a fost actul fondator care a oferit țării instrumentele suveranității, chiar dacă ruperea de piața sovietică a contractat producția cu circa 40% în primii ani. Hiperinflația zonei rublei, care a atins 1.613,6% în 1993, a distrus economiile unei generații; războiul de pe Nistru, din 1992, a privat statul de circa 40% din produsul intern al fostei RSSM și de circa 90% din capacitatea de generare a energiei electrice. Intro-

ducerea leului, în 1993, a fost prima mare realizare instituțională, în timp ce privatizarea prin bonuri și dezindustrializarea au relevat vulnerabilitățile structurale care aveau să persiste.

A doua perioadă (1997–2008) a fost marcată de nașterea economiei remitențelor și formarea unui model de creștere economică care doar a mascat vulnerabilitățile interne. Criza rusă din 1998 a demonstrat costul dependenței de o singură piață, alimentând sărăcia care a ajuns la punctul maxim în 1999, când economia coborâse la aproximativ o treime din nivelul anului 1990. Aceasta a dat naștere fenomenului de emigrare în masă care a generat cel mai puternic motor al creșterii ulterioare, dar și una din cele mai grave crize demografice din Europa.

A treia perioadă (2009–2019) a fost cea a aspirațiilor europene, dar și a celor mai grave derive interne. Schimbarea de regim din 2009 a deschis o etapă dinamică a integrării, culminând cu Acordul de Asociere, cu zona de liber schimb și cu liberalizarea vizelor în 2014, care au reorientat busola comercială a țării spre Vest. În paralel, însă, a luat turată fenomenul de capturare a statului de interese obscure, care a atins apogeul prin fraudă bancară din 2014 — sustragerea a circa un miliard de dolari, echivalentul a aproximativ 12% din PIB —, urmată de devalorizare și de ani de regres democratic, încheiați abia prin căderea regimului oligarhic, în 2019.

A patra perioadă (2020–2026) a fost cea a policrizei și, în același timp, a ireversibilității procesului de integrare europeană. Pandemia, criza energetică, războiul din Ucraina și puseul inflaționist de peste 34% au testat la limită reziliența unui stat mic. Spre deosebire de deceniile anterioare, când fiecare șoc producea un colaps, crizele recente au fost gestionate printr-un cadru instituțional consolidat și cu sprijin extern masiv. Totodată, statutul de țară candidată la UE, obținut în 2022, decuplarea energetică de Rusia, deschiderea negocierilor de aderare și înscrierea parcursului european în Constituție, în 2024, au transformat aspirația europeană într-un proces concret, sprijinit acum de Planul de Creștere al UE pentru Moldova.

Privite împreună, aceste evenimente au fost modelate de câteva forțe transversale. Cea mai persistentă vulnerabili-

¹ Fondul Monetar Internațional, World Economic Outlook, baza de date — seriile pentru Republica Moldova (PIB la PPC, inflația, datoria publică, șomajul, veniturile bugetare, soldul contului curent, 1992–2025); PIB-ul pe cap de locuitor — calcul al autorilor pe baza PIB PPC (FMI) și a populației cu reședință obișnuită (BNS) (accesată în august 2026; valorile pentru 2024–2025 sunt estimări/proiecții FMI). <https://www.imf.org/en/Publications/WEQ>

tate a fost dependența — de o singură piață, de un singur furnizor de energie, de un singur flux de venituri, remitențele —, care a transformat, de fiecare dată, un șoc extern în criză internă. A doua forță a fost calitatea instituțiilor: acolo unde s-au construit instituții independente, precum banca centrală, rezultatele au fost durabile; acolo unde au fost capturate, precum justiția, costurile au fost catastrofale. A treia a fost costul demografic: de la circa 4,36 milioane de locuitori la independență (3,65 milioane fără stânga Nistrului), populația a scăzut la aproximativ 2,4 milioane în 2024.

Comparația regională confirmă că pe parcursul celor 35 de ani de statalitate, Moldova a ratat multe oportunități de dezvoltare, iar eșecurile, cu părere de rău, au depășit succesele. Pornind de la o linie de start mai mult sau mai puțin aceeași din 1991, Moldova, comparativ cu statele Europei Centrale și de Est, a ratat „marea convergență” a regiunii. În timp ce România a urcat de la circa 35% din media europeană a puterii de cumpărare în 2004 la aproape 78%

astăzi, iar Polonia a depășit 80%, Moldova rămâne la aproximativ o treime din media UE. Cauzele principale trebuie să le căutăm în instituții slabe, politizate și capturate de interese obscure.

Pentru Moldova de azi și de mâine, lecțiile acestui parcurs sunt despre importanța diversificării (piețelor, furnizorilor, surselor de venit etc.), dar și a unor instituții puternice și integre. Diversificarea — a piețelor, a energiei, a surselor de venit — este o condiție de supraviețuire. Calitatea și independența instituțiilor determină destinul economic al țării. Securitatea energetică este o componentă a securității naționale. Modelul bazat pe consum și remitențe și-a atins limitele, iar trecerea la unul întemeiat pe investiții, productivitate și exporturi, capabil să rețină forța de muncă, este imperativul strategic cel mai presant. Stabilitatea politică și ancorarea externă pot compensa până la un moment dat fragilitatea internă, însă nu o pot înlocui.

Partea I

Nașterea statului și șocul tranziției 1991–1996

Primii cinci ani de independență au fost ani de naștere și de prăbușire simultană: a unui stat care se construia și a unei economii care se destrăma. Republica Moldova a intrat în istorie ca stat suveran în august 1991, dar a moștenit o economie integrată complet în diviziunea sovietică a muncii, lipsită de instituțiile elementare ale pieței și de o monedă proprie. Destrămarea legăturilor economice cu fostul spațiu unional, hiperinflația, războiul de pe Nistru și colapsul industriei au produs una dintre cele mai severe contracții economice din întreg spațiul postsovietic, PIB-ul reducându-se în 1999 la aproximativ o treime din nivelul anului 1990.

În această perioadă s-au format vulnerabilitățile fundamentale care au marcat întreaga perioadă de independență: dependența de un număr limitat de piețe de desfacere, dependența energetică, fragilitatea instituțională și fractura teritorială. Tot acum au fost create, totuși, și primele instituții ale statalității economice, moneda națională și banca centrală, dovadă că, în mijlocul colapsului, se puneau și temeliile reconstrucției.

Dincolo de cifre, tranziția a lăsat o amprentă adâncă la nivel social. Salarii care întârziu luni întregi, rafturi goale, fabrici tăcute și ierni în care căldura devenise un lux au împins gospodăriile spre strategii de supraviețuire complicate. Tot de aici au pornit primele plecări la muncă în străinătate și o neîncredere profundă față de bănci și de monedă, dar și o capacitate de adaptare care avea să devină, în timp, o trăsătură a societății moldovenești. Pentru mulți oameni, anii '90 au marcat experiența care le-a modelat raportul cu statul, cu banii și cu ideea de viitor.

În pofida perioadei complicate, acești ani nu trebuie priviți prin lentila nostalgiei pentru trecutul sovietic. Stabilitatea din perioada sovietică care părea pierdută în anii '90 era cea a unui sistem care se prăbușea oricum, iar șocul de la început a fost prețul desprinderii, și nu o dovadă că direcția aleasă ar fi fost greșită. Lecția perioadei arată cât de mult contează instituțiile, cât de scump costă dependența de o singură piață și de ce un stat tânăr trebuie să-și construiască, din primii ani, capacitatea de a-și administra propria economie. Cele șase evenimente ale acestei părți descriu momentul fondator al economiei moldovenești și șocul inițial al tranziției.

1. Declararea independenței și moștenirea economică sovietică

1991 — Începutul suveranității și al dreptului țării de a-și alege calea

+3

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: *Impact major pozitiv (scară -3 ... +3)*

Impactul net pe termen lung este major pozitiv. Independența a oferit Republicii Moldova suveranitatea și instrumentele de a-și stabili propriile priorități: o monedă proprie, o bancă centrală, o politică comercială și, în cele din urmă, opțiunea integrării europene. Contracția economică din primii ani de independență a fost severă, însă aceasta a fost costul ruperii de un sistem care se prăbușea oricum și nicidecum un argument împotriva independenței. Privit din perspectiva celor 35 de ani, actul din 1991 a fost alegerea strategică fondatoare și corectă, chiar dacă valorificarea lui a cerut timp și reforme.

Descriere

Declararea independenței, la 27 august 1991, a fost actul fondator al statalității moldovenești și momentul în care țara a câștigat dreptul de a-și hotărî singură calea.²

Pentru prima dată, deciziile despre monedă, prețuri, comerț și dezvoltare urmau să fie luate la Chișinău, nu într-un centru din afară aflat la mii de kilometri distanță. Independența nu a fost doar un act simbolic, ci dobândirea instrumentelor suveranității economice, chiar dacă acestea trebuiau încă create.

² Declarația de Independență a Republicii Moldova, adoptată de Parlament la 27 august 1991

Noul stat a moștenit însă o economie construită pentru o altă ordine, subordonată unei piețe unionale care urma să dispară.³ Republica funcționase ca furnizor agroalimentar al URSS, cu exporturi de vin, fructe, conserve și tutun, și găzduia capacități industriale dimensionate pentru întreaga uniune, dependente de materii prime, energie și comenzi din afară. Această structură, gândită pentru a servi un întreg imperiu, a devenit o povară pentru o țară de patru milioane de locuitori care trebuia acum să se descurce singură.

Structura moștenită era dominată de complexul agroindustrial: în 1991, agricultura genera circa 41% din PIB, iar industria — circa 38%, în timp ce serviciile abia depășeau o cincime, o configurație tipică pentru rolul de furnizor agroalimentar atribuit republicii în diviziunea sovietică a muncii. Această structură avea să se răstoarne complet în trei decenii — serviciile cu valoare adăugată scăzută urcând spre trei sferturi din PIB în urma prăbușirii sectoarelor productive.⁴

Moștenirea instituțională era la fel de apăsătoare precum cea structurală. Economia planificată nu cunoscuse prețuri formate de cerere și ofertă, faliment sau concurență, iar sectorul privat, sistemul bancar comercial și cultura antreprenorială lipseau aproape complet. Statul trebuia să construiască, în paralel, atât instituțiile pieței, cât și actorii care să le folosească, o sarcină de o complexitate fără precedent în istoria recentă a țării.

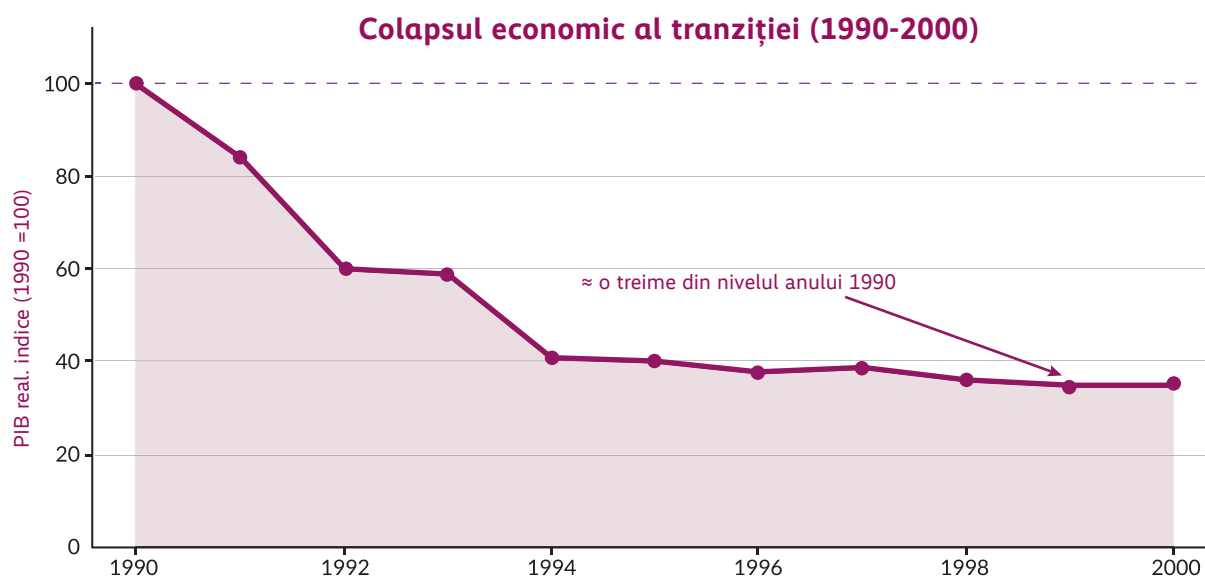
Este important de subliniat că dificultățile de început nu au fost cauzate de independența per se, ci de sistemul de care țara se desprindea. Securitatea aparentă a perioadei sovietice se sprijinea pe subvenții, pe prețuri administrate și pe o integrare forțată care se destrăma deja la nivelul întregii uniuni. Colapsul ar fi venit oricum, iar independența a oferit, în schimb, posibilitatea de a construi ceva nou pe ruinele unui model epuizat. Nostalgia după stabilitatea de altădată ignoră tocmai faptul că acea stabilitate era nesustenabilă.⁵

În primii ani, suveranitatea economică a rămas mai degrabă o intenție decât o realitate, fiindcă instrumentele ei se aflau încă în construcție. Abia introducerea leului în 1993 și consolidarea Băncii Naționale aveau să transforme independența nominală într-una efectivă. Această întârziere explică de ce beneficiile suveranității au devenit vizibile mai târziu, după ce statul și-a edificat propriile instituții economice.

Simultaneitatea celor două procese — construirea unui stat și prăbușirea unei economii — a fost trăsătura definitorie a momentului 1991. Spre deosebire de statele care își câștigă independența în condiții de continuitate instituțională, Republica Moldova a trebuit să edifice administrația fiscală, vama, banca centrală și cadrul juridic al proprietății chiar în timpul în care legăturile economice care o susțineau se rupeau. Această suprapunere, evident, a amplificat costul tranziției. Cu toate acestea, fără instituțiile create atunci, niciun progres ulterior nu ar fi fost posibil.

Producția a coborât în primii ani, dar suveranitatea a oferit instrumentele relansării de mai târziu.

Fig. 1

Sursă:

Calculare în baza Băncii Mondiale, World Development Indicators (PIB, prețuri constante): Expert-Grup, RST 2021.

³ Biroul Național de Statistică, Anuarul statistic al Republicii Moldova, edițiile 1992–1995; Expert-Grup, „Raportul de Stare a Țării 2021”, Tabelul 1 (estimările autorilor în baza BNS și FMI). <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2242-raportul-de-stare-a-tarii-2021>

⁴ Expert-Grup, „Raportul de Stare a Țării 2021”, Tabelul 1 (estimările autorilor în baza BNS și FMI) — structura PIB în 1991: agricultura circa 41%, industria circa 38%, serviciile circa 21%. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2242-raportul-de-stare-a-tarii-2021>

⁵ Fondul Monetar Internațional, „Republic of Moldova — Recent Economic Developments”, seria IMF Staff Country Reports, edițiile 1995–1999. <https://www.imf.org/en/Countries/MDA>

Impact

Pe termen scurt, ruptura legăturilor economice cu spațiul ex-sovietic a contractat PIB-ul cu circa 40% între 1990 și 1992, una dintre cele mai severe ajustări din regiune.⁶ Dispariția comenzilor de stat și oprirea aprovizionării au scos din funcțiune o parte importantă a industriei, iar agricultura, lipsită de input-uri și de piețe stabile, a intrat într-un declin prelungit. Costul tranziției a fost real și dureros.⁷

Pe plan social, șocul a transformat o populație cu venituri modeste într-una expusă sărăciei. Erodarea veniturilor reale, întârzierile la plata salariilor și a pensiilor și dispariția serviciilor garantate de regimul anterior au generat o insecuritate economică ce avea să alimenteze emigrarea. Totodată, trebuie să remarcăm că aceleași presiuni au lovit, în acei ani, practic toate fostele republici sovietice, indiferent de opțiunile lor politice, semn că originea crizei era sistemică. Acesta era prețul scump al tranziției, practic imposibil de evitat.

Pe termen lung, însă, independența a permis crearea instrumentelor care au făcut posibilă fiecare realizare ulterioară.⁸ Fără suveranitate nu ar fi existat moneda națională, nici politica monetară care a stabilizat economia, nici Acordul de Asociere cu Uniunea Europeană, nici reorientarea comercială spre Vest, nici candidatura la aderare. Toate momentele pozitive analizate în acest volum au fost posibile pentru că, în 1991, țara a câștigat dreptul de a-și alege direcția.

Independența a permis și o reorientare geoeconomică. Dependența structurală de o singură piață, moștenită din perioada sovietică, a putut fi treptat depășită tocmai pentru că statul suveran avea libertatea de a-și alege alte parteneriate. Faptul că reorientarea a durat decenii nu pune la îndoială valoarea suveranității, ci confirmă cât de adânci erau dependențele moștenite.

Valoarea deplină a actului din 1991 se dezvăluie abia prin comparație cu alternativa — rămânerea într-un spațiu economic care s-a dovedit, el însuși, incapabil să se reformeze. Statele care au păstrat cea mai strânsă integrare cu centrul postsovietic nu au evitat colapsul, ci doar au întârziat reformele. Independența nu a oferit Moldovei o garanție de succes, ci ceva mai important: libertatea de a alege o altă cale de dezvoltare, focalizată pe construirea unei economii de piață și integrarea europeană.

Context regional și internațional

Anul 1991 a marcat dezmembrarea simultană a unui întreg bloc geopolitic, într-un val de tranziții care a cuprins spațiul de la Marea Baltică până în Caucaz. În Europa Centrală, Polonia aplicase deja „terapia de șoc” în 1990, iar Cehoslovacia, Ungaria și statele baltice porniseră reforme rapide, sprijinite de proximitatea piețelor occidentale și de memoria instituțională a statalității interbelice. Republica Moldova a pornit de pe o poziție mult mai fragilă: fără experiență statală modernă proprie, cu o economie integrată adânc în diviziunea sovietică a muncii și cu o clasă antreprenorială practic inexistentă.⁹

Aceste condiții inițiale explică de ce punctul de plecare comun al anului 1991 a produs traiectorii divergente. Polonia și-a depășit nivelul de producție dinaintea tranziției încă din jurul anului 1996, în timp ce economia Moldovei a continuat să se contracte până spre 1999, coborând la aproximativ o treime din nivelul anului 1990 — una dintre cele mai adânci recesiuni de transformare din Europa, alături de Ucraina și Georgia. Măsurat la paritatea puterii de cumpărare, decalajul s-a permanentizat: în timp ce România avea să urce de la circa 35% din media Uniunii Europene în 2004 la aproape 78% două decenii mai târziu, Moldova rămâne astăzi la aproximativ o treime din media europeană.¹⁰ Independența a fost, așadar, aceeași linie de start pentru toți; diferențele ce au urmat au ținut de instituții, de geografie și de opțiunile de reformă.

Lecții învățate

Prima lecție a anului 1991 este că suveranitatea este precondiția dezvoltării proprii: numai un stat care își controlează deciziile își poate alege direcția optimă. Independența, deși cu multe provocări și complexități, totuși a oferit această prerogativă de a construi instituții, parteneriate și o economie funcțională pe baza priorităților stabilite la Chișinău.

A doua lecție este că suveranitatea politică trebuie completată imediat de statalitate economică, edificată instituție cu instituție.¹¹ Întârzierea cu care au fost create moneda, banca centrală și administrația fiscală a acutizat criza primilor ani. Prin urmare, crearea instituțiilor și

⁶ Banca Mondială, World Development Indicators — PIB real, ritmuri anuale (indicatorul NY.GDP.MKTP.KD.ZG); FMI, World Economic Outlook, baza de date. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=MD>

⁷ Banca Mondială, World Development Indicators — scăderi ale PIB real de 16,0% în 1991 și 29,1% în 1992, cumulată circa 40% față de nivelul anului 1990. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=MD>

⁸ Banca Națională a Moldovei, Rapoartele anuale 1993–1994; BNM, materialele aniversare „25 de ani ai leului moldovenesc”, 2018. <https://www.bnm.md>

⁹ De Melo, M., Denizer, C., Gelb, A., „From Plan to Market: Patterns of Transition”, World Bank Policy Research Working Paper nr. 1564, 1996; Fischer, S., Sahay, R., „The Transition Economies After Ten Years”, IMF Working Paper 00/30, 2000. <https://documents.worldbank.org>

¹⁰ Banca Mondială, WDI — PIB per capita la paritatea puterii de cumpărare (NY.GDP.PCAP.PP.CD); Eurostat — PIB pe cap de locuitor în PPS, seriile comparative Moldova–România–Polonia. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations=MD-RO-PL>

¹¹ Banca Mondială, „World Development Report 2002: Building Institutions for Markets”, Washington, 2001; BERD, „Transition Report”, edițiile 1994–1999. <https://documents.worldbank.org>

capacitatea acestora sunt de importanță strategică pentru ca dreptul de a decide să se traducă în capacitatea efectivă de a guverna economia.

A treia lecție privește pericolul dependenței de o singură piață, care transformă orice șoc extern în criză internă.

Specializarea îngustă moștenită din perioada sovietică a fost sursa vulnerabilităților ce s-au repetat ulterior. Diversificarea piețelor, a surselor de energie și a structurii productive rămâne o condiție de securitate economică, posibilă tocmai datorită libertății pe care suveranitatea a oferit-o.

Studii de caz

Studiu de caz

Uzinele unionale rămase fără comenzi

Industria construită în perioada sovietică ilustrează cel mai bine capcana specializării. Întreprinderi precum uzina de tractoare Tracom sau fabricile de microelectronică Mezon și Alfa din Chișinău fuseseră dimensionate pentru comenzi din toată Uniunea și depindeau de componente și clienți aflați la mii de kilometri. Când rețeaua de comenzi unionale s-a destrămat, aceste capacități au rămas, aproape peste noapte, fără piață și fără aprovizionare. Multe au trecut la șomaj tehnic, apoi la opriri prelungite, iar o parte din ele nu și-au mai reluat niciodată producția la nivelul anterior. Cei mai vulnerabili au fost muncitorii de la uzinele respective care brusc au rămas fără locuri de muncă, fără surse de venit, pentru mulți acestea transformându-se în adevărate tragedii.

Studiu de caz

Agroindustria calibrată pentru o piață care a dispărut

Conservele de legume, sucurile și producția vinicolă fuseseră orientate masiv spre piața sovietică, cu rețete, standarde și ambalaje gândite pentru acel consumator. Pierderea accesului garantat a lăsat fără desfacere o parte importantă a producției agroalimentare, într-un moment în care nu existau nici rețele comerciale alternative, nici certificările cerute de piețele occidentale. Producători care livraseră ani la rând cantități uriașe în spațiul sovietic s-au trezit cu depozite pline și fără cumpărători. Sectorul a intrat într-un declin din care avea să iasă abia după două decenii, sub presiunea embarcamentelor și a reorientării spre Occident, după ce a fost nevoit să-și schimbe complet logica de producție și de vânzare.

2. Hiperinflația și haosul monetar al zonei rublei

1991–1993 — Cum s-au evaporat economiile unei generații

-3

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact profund negativ (scară -3 ... +3)**

Impactul net este profund negativ. Hiperinflația, cu o rată de 1.613,6% în 1993, a funcționat ca un impozit regresiv care a confiscat economiile populației și a decapitalizat agenții economici. Efectele s-au extins dincolo de pierderea de avuție: distorsionarea sistemelor economice, contracția intermediilor financiare și cultivarea unei neîncrederi profunde față de moneda națională și de sistemul bancar. Punctajul minim surprinde atât amploarea pierderilor, cât și persistența consecințelor comportamentale. Cauza nu a fost independența, ci absența unei monede proprii la acel moment: rămânerea în zona rublei a lăsat țara expusă tipăririi necontrolate de bani de către alții.¹²

¹² Banca Mondială, World Development Indicators, indicatorul FP.CPI.TOTL.ZG (inflația, prețuri de consum, % anual): 1.026,8% (1992); 1.613,6% (1993); 486,4% (1994); 29,9% (1995). <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?locations=MD>

Descriere

Între 1991 și 1993, în absența unei monede proprii și a unei autorități monetare pe deplin funcționale, prețurile au scăpat de sub control, iar inflația a atins 1.613,6% în 1993.¹³ Respectiv, în perioada vizată Republica Moldova nu controla emisiunea monetară și suporta efectele tipăririi necontrolate de bani din alte foste republici sovietice și din Rusia. Liberalizarea prețurilor din ianuarie 1992, realizată fără instrumente proprii de politică monetară, a declanșat o spirală inflaționistă greu de oprit.

Hiperinflația a fost rezultatul unui dezechilibru monetar moștenit, cuplat cu imposibilitatea ancorării așteptărilor inflaționiste. Surplusul de masă monetară acumulat în ultimii ani ai URSS s-a transmis automat noului stat, iar în lipsa unei monede naționale fiecare agent economic se proteja prin majorări de prețuri și prin fuga spre valută sau spre active reale. Această fugă generalizată de monedă a accelerat, la rândul ei, deprecierea, într-un cerc vicios autoîntreținut.

Particularitatea cazului moldovenesc a fost dependența de deciziile monetare ale altor state, asupra cărora Chișinăul nu avea nicio influență.¹⁴ Atâta timp cât rubla rămânea moneda de circulație, orice emisiune suplimentară decisă la Moscova sau în alte capitale se transmitea direct în economia internă. Această expunere a demonstrat, în modul cel mai concret, că suveranitatea politică fără suveranitate monetară era incompletă, argument care a fundamentat decizia de a introduce leul.

Mai mult decât atât, tânărul stat moldovenesc apărut a avut din start de suportat decizii monetare discreționare nefavorabile de la Moscova. Potrivit unei declarații ulterioare a guvernatorului Băncii Naționale a Moldovei de atunci, Leonid Talmaci, cupoanele (bancnotele de dinaintea introducerii leului) au fost introduse în circulație pentru a proteja piața internă de consum, dar și ca răspuns la refuzul Băncii Centrale din Rusia de a ne livra bancnote, dar

care susținea în același timp regiunea transnistreană. Totodată, în 1992 șeful executivului Valeriu Muravschi declara¹⁵ în Parlament că Banca centrală a Rusiei, ce deținea monopolul asupra masei monetare pe întreg teritoriul CSI, a căutat blocarea financiară a majorității unităților economice autohtone. La acel moment, întreprinderile din Republica Moldova livrau în continuare centralizat mărfuri în Rusia și, respectiv, așteptau plăți, care, însă, se rețineau prea mult, în timp ce rubla se devaloriza în fiecare zi. În consecință, salariile și pensiile au început a întârzia.

Consecința socială cea mai gravă a fost decapitalizarea bruscă a gospodăriilor și a întreprinderilor. Depunerile la casele de economii (precursorile Băncii de Economii), pensiile și salariile pierdeau valoare de la o lună la alta, iar averea se transfera dinspre deținătorii de active monetare spre cei cu acces la valută. Această redistribuire a subminat de la bun început încrederea în monedă și în stat, cu efecte de lungă durată, care sunt resimțite într-o anumită măsură și astăzi.¹⁶

Hiperinflația a accentuat și inegalitățile, lovind cel mai tare categoriile fără acces la mecanisme de protecție. Cei cu venituri fixe, pensionarii și angajații din sectorul public au suportat povara cea mai grea, în timp ce deținătorii de bunuri reale și de valută au fost relativ protejați. Această asimetrie a alimentat sentimentul de nedreptate care a marcat percepția publică asupra întregii tranziții.

Dincolo de cifra spectaculoasă a inflației, mecanismul profund a fost pierderea celor două funcții esențiale ale banilor: cea de rezervă de valoare și cea de unitate de cont. Când prețurile cresc de câteva ori în câteva luni, moneda încetează să mai măsoare valoarea și să mai permită economisirea, iar populația se refugiază în valută, în bunuri sau în troc. Această disfuncție a lovit nu doar buzunarele, ci și infrastructura invizibilă pe care se sprijină orice economie de piață: încrederea că o unitate de monedă de azi va mai valora ceva mâine.

¹³ Biroul Național de Statistică, indicele prețurilor de consum, serii istorice; Banca Mondială, WDI, indicatorul FP.CPI.TOTL.ZG. <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?locations=MD>

¹⁴ Odling-Smee, J., „The IMF and Russia in the 1990s”, IMF Working Paper 04/155, 2004; FMI, „Financial Relations Among Countries of the Former Soviet Union”, IMF Economic Review, 1994. <https://www.imf.org>

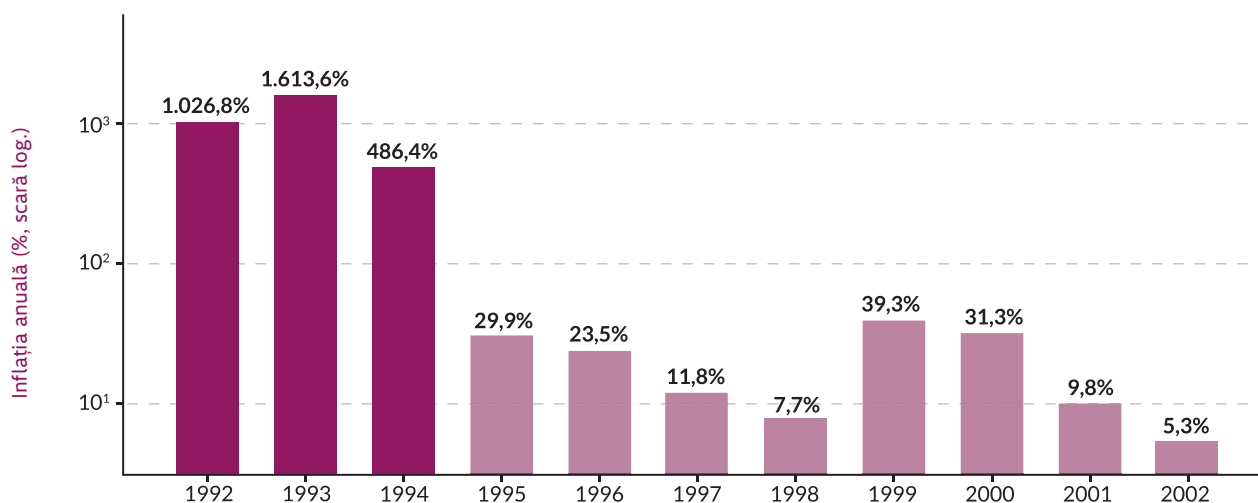
¹⁵ Europa Liberă Moldova, „1992: Forța Rusiei, pe câmpul de luptă și în buzunarele oamenilor”, <https://moldova.europalibera.org/a/27891225.html>

¹⁶ „Casele de economii” — rețeaua de stat a caselor de economii din perioada sovietică (ulterior Banca de Economii a URSS), prin care populația își păstra depunerile; filiala din RSS Moldovenească a fost reorganizată, după 1991, în Banca de Economii a Moldovei, ale cărei depozite istorice au făcut obiectul legislației privind indexarea depunerilor cetățenilor.

Inflația a atins 1.613,6% în 1993, înainte ca introducerea leului să facă posibilă stabilizarea.

Fig. 2

De la hiperinflație la stabilizare (1992-2002)

Sursă:

Banca Mondială, World Development Indicators - Inflația, prețuri de consum (% anual), indicatorul FP.CPI.TOTL.ZG.

Impact

În condițiile în care prețurile creșteau zilnic, calculul economic a devenit imposibil, iar schimburile au trecut spre forme arhaice, inclusiv troc. Planificarea investițiilor, contractarea pe termen mediu și acordarea de credite au fost practic blocate, ceea ce a adâncit recesiunea de transformare și s-a suprapus peste șocul pierderii piețelor sovietice.

Episodul a generat o cultură financiară defensivă, cu efecte de durată asupra intermedierei financiare.¹⁷ Tezaurizarea în valută și evitarea sistemului bancar au limitat mult timp mobilizarea economiilor interne pentru investiții, astfel încât costul hiperinflației a depășit pierderile imediate. Și astăzi, preferința multor gospodării pentru valută păstrată în afara băncilor își are rădăcinile în experiența acelor ani.

Hiperinflația a erodat și capacitatea statului de a-și finanța funcțiile de bază, accentuând criza fiscală. Veniturile bugetare, colectate în monedă care se deprecia rapid, își pierdeau valoarea înainte de a fi cheltuite, ceea ce a subminat plata salariilor, a pensiilor și furnizarea serviciilor publice. Statul aflat abia în construcție se vedea astfel lipsit de resursele necesare pentru a-și exercita atribuțiile.

Criza a demonstrat că fără monedă proprie și fără o autoritate monetară credibilă, statul nu își poate exercita suveranitatea economică nici în plan intern. Această constatare a fundamentat decizia, din noiembrie 1993, de in-

troducere a leului și de consolidare a Băncii Naționale prin legea specială adoptată în 1995, una dintre cele mai consecutive reforme ale întregii perioade.

Context regional și internațional

Hiperinflația moldovenească a fost parte dintr-un fenomen regional — prăbușirea zonei rublei, în care mai multe foste republici au rămas captive unei monede pe care nu o mai controla nimeni. Între 1992 și 1994, spații întregi ale fostei URSS au cunoscut inflații de sute sau mii de procente, pe măsură ce fiecare bancă centrală emitea credite, iar surplusul monetar se revărsa peste hotare. Rusia însăși a traversat o inflație de peste 800% în 1993, iar Ucraina a atins, în același an, una dintre cele mai mari rate de inflație din lume, de peste 4.700%.¹⁸

Contrastul cu Europa Centrală relevă cel mai bine dimensiunea reală a costului rămânerii în zona rublei. Spre exemplu Polonia, care traversase și ea o inflație ridicată la începutul tranziției, o adusesse sub control încă din 1992 printr-o monedă proprie și o ancorare fermă, iar statele baltice s-au decuplat rapid de la rublă, introducând monede naționale în 1992-1993 și stabilizându-se în doar câțiva ani. Moldova, în schimb, a întârziat cu cel puțin un an decuplarea monetară.¹⁹ Lecția regională este că viteza cu care un stat își dobânda propria monedă a determinat, în bună măsură, adâncimea șocului inflaționist din acea perioadă.

¹⁷ BERD, „Transition Report 1998: Financial Sector in Transition”, Londra, 1998; Banca Mondială, „Finance for Growth”, 2001.

¹⁸ Banca Mondială, WDI — inflația prețurilor de consum (% anual) pentru Rusia, Ucraina și statele CSI, 1992-1994. <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG>

¹⁹ Knöbl, A., Sutt, A., Zavoico, B., „The Estonian Currency Board: Its Introduction and Role in the Early Success of Estonia's Transition to a Market Economy”, IMF Working Paper 02/96, 2002; BERD, Transition Report 1994. <https://www.imf.org>

Lecții învățate

Stabilitatea monetară este precondiția dezvoltării economice și depinde de existența unor instituții monetare independente și credibile.²⁰ Viteza cu care s-a destrămat ordinea economică în lipsa unei ancore monetare și costul ridicat al reconstrucției încrederii justifică importanța independenței BNM și a disciplinei monetare ca bunuri publice, ferite de presiunile politice ce apar drept tentație pentru orice guvernare.

Inflația lovește disproporționat persoanele cu venituri fixe și economii modeste, ceea ce o transformă într-o problemă socială, nu doar economică. Reaparitia unui puseu inflaționist sever în 2022 a confirmat că riscul persistă, iar indexarea veniturilor, protecția socială bine ținută și comunicarea politicii monetare rămân instrumente de atenuare a costului social.

Suveranitatea monetară este o componentă esențială a suveranității de stat. Experiența zonei rublei a arătat că un stat care nu își controlează moneda rămâne expus deciziilor altora, oricât de independent ar fi politic. Lecția rămâne relevantă pentru orice dezbateră despre aranjamente monetare care ar limita capacitatea de decizie a țării. În același timp, trebuie să facem distincție între renunțarea la

moneda proprie fără niciun cuvânt în deciziile emitentului — cazul zonei rublei —, și aderarea, ca membru cu drepturi depline, la o uniune monetară cu reprezentare în organele de decizie, cum este zona euro, unde fiecare stat participă la guvernarea politicii comune. Lecția anilor '90 nu este un argument împotriva integrării monetare europene, ci împotriva aranjamentelor fără voce și fără reguli.

Pierderea agonisirii de o viață, urmată de o recompensare tardivă²¹ și în mare parte formală, a lăsat o cicatrice mai adâncă decât inflația însăși — a erodat încrederea populației în economisirea pe termen lung. Odată ce, în percepția oamenilor, statul a demonstrat că angajamentul pe termen lung poate fi onorat doar parțial și cu mare întârziere, deponenții au învățat o lecție greu de uitat — banii trebuie să rămână lichizi și la îndemână. Această memorie instituțională se citește și astăzi în structura datoriei interne unde circa 80–90% din valorile mobiliare de stat au termen de rambursare de până la un an, semn că participanții la piața financiară nu sunt dispuși să-și imobilizeze resursele pe orizonturi îndelungate. Prin urmare, încrederea într-un sistem financiar poate fi erodată rapid, în timp ce reconstrucția ei poate dura decenii. Prin urmare, prețul acelei traume se plătește și acum, sub forma unei piețe a economisirii pe termen lung care refuză să se maturizeze, inclusiv și din existența în subconștient a acestui eveniment.

Studii de caz

Studiu de caz

Economiile de o viață, șterse la Casa de Economii (сберегательные кассы)

Pentru milioane de oameni, hiperinflația a avut un chip concret: depunerile la Casa de Economii, strânse uneori timp de decenii pentru o casă, pentru nuntă sau pentru bătrânețe, și-au pierdut aproape integral valoarea în câteva luni. Sume care în 1990 cumpărau un apartament au ajuns, după 1993, să nu mai acopere nici cheltuielile uzuale pe o săptămână. Oamenii care au economisit cu disciplină au fost printre cei mai afectați, în timp ce cei cu datorii sau cu bunuri reale au ieșit relativ protejați. Această confiscare tacită a averii a lăsat o rană de încredere care explică și astăzi preferința multor gospodării pentru valută păstrată acasă, în afara sistemului bancar.

Studiu de caz

Salarii în bani care se topeau și întoarcerea la troc

În lipsa unei monede stabile, salariile plătite în ruble și cupoane își pierdeau valoarea înainte de a fi cheltuite, iar angajații se grăbeau să le transforme imediat în bunuri, în zilele de salariu formându-se cozi la magazine. În unele întreprinderi, când nu existau bani, plata se făcea parțial în produsele fabricii, pe care muncitorii le revindeau apoi în piață. Schimbul direct, trocul, a reapărut ca formă de supraviețuire, iar prețurile începeau să fie exprimate în dolari sau în bunuri, nu în moneda oficială. Această dezorganizare a calculului economic a blocat investițiile și creditarea și a împins activitatea spre forme primitive de schimb, accentuând recesiunea.

²⁰ Banca Națională a Moldovei, „Obiectivele politicii monetare” și „Strategia politicii monetare pe termen mediu” (hotărârea CA nr. 303 din 27.12.2012). <https://www.bnm.md/ro/content/obiectivele-politicii-monetare>

²¹ Legea privind indexarea depunerilor bănești ale cetățenilor în Banca de Economii nr. 1530 din 2002, <https://www.mf.gov.md/ro/content/legea-privind-indexarea-depunerilor-b%C4%83ne%C8%99ti-ale-cet%C4%83%C8%9Benilor-%C3%AEEn-banca-de-economii-nr-1530>

3. Războiul de pe Nistru și fractura economică a țării

1992 — Pierderea inimii industriale și un conflict înghețat

-3

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact profund negativ (scară -3 ... +3)**

Impactul net este profund negativ. Conflictul a privat de facto statul de circa 40% din produsul intern al fostei RSSM și de aproximativ 90% din capacitatea de generare a energiei electrice, iar separarea de facto a regiunii a instalat un cost permanent. Punctajul minim integrează nu doar pierderea din 1992, ci și factura de durată: descurajarea investițiilor, distorsiunile comerciale și o dependență energetică folosită periodic ca instrument de presiune.

Descriere

Conflictul armat de pe Nistru cauzat de agresiunea militară și implicarea nejustificată a armatei ruse, din primăvara și vara anului 1992, a privat de facto statul de cea mai industrializată regiune a sa și de baza lui energetică.²² La finele perioadei sovietice, regiunea transnistreană concentra circa 40% din produsul intern al fostei RSSM, aproximativ o treime din producția industrială și în jur de 90% din capacitatea de generare a energiei electrice, inclusiv centrala de la Cuciurgan. Încetarea focului din iulie 1992 a consfințit o separare de facto.

Pierderea de active a fost agravată de incertitudinea permanentă, care a descurajat investițiile pe parcursul întregii perioade de independență a țării. Existența unei entități nerecunoscute, dar care controlează infrastructuri de transport, energie și producție, a condiționat orice politică economică națională, iar traseele comerciale, rutele energetice și frontierele economice au rămas, pentru decenii, subiect de negociere și sursă de risc.

Dimensiunea energetică a conflictului a fost substanțială.²³ Regiunea a rămas nodul prin care tranzitau gazul rusesc și o parte esențială a fluxurilor electroenergetice — o poziție folosită recurent pentru a face presiune asupra Chișinăului. Datoria istorică uriașă acumulată pentru gazul consumat în stânga Nistrului a fost mecanismul deliberat prin care Kremlinul a întreținut financiar regimul separatist: gaz livrat regiunii fără plată, dar facturat politic Moldovei, chiar dacă datoria se acumula pe contul companiei Moldovagaz deținută majoritar de concernul rus Gazprom. Această configurație, moștenită din 1992, avea să fie reactivată în fiecare criză energetică ulterioară.

Conflictul a creat și o economie paralelă, cu reguli proprii, greu de integrat în circuitul legal. Regiunea a funcționat ani la rând ca o zonă cu un regim vamal și fiscal dis-

tinct, prin care treceau fluxuri comerciale dificil de controlat. Această realitate a complicat administrarea economică a întregii țări și a întreținut fenomene de contrabandă care au erodat veniturile bugetare și au subminat concurența pe malul drept.

Fractura din 1992 a avut și un cost uman și social, prin separarea unor comunități și prin crearea unei populații aflate sub o administrație nerecunoscută. Dincolo de cifrele economice, conflictul a divizat familii, a întrerupt legături instituționale și a generat o problemă de reintegrare care depășește dimensiunea pur economică și condiționează coeziunea națională până astăzi.

Conflictul a avut o particularitate care îl deosebește de alte dispute teritoriale: fractura a coincis aproape exact cu granița dintre economia industrială și cea agrară a țării. Malul stâng concentra centrala electrică de la Cuciurgan, combinatul metalurgic de la Rîbnița și o parte importantă a industriei grele, în timp ce malul drept rămânea preponderent agrar. Pierderea nu a fost doar de teritoriu, ci de complementaritate economică deoarece cele două maluri fuseseră proiectate în condiții de interdependență.

Impact

Conflictul a instituit un cost economic permanent, dificil de cuantificat, dar prezent în fiecare decizie strategică. Pierderea bazei industriale și energetice a adâncit dezindustrializarea malului drept și a accentuat dependența de importurile de energie, în condițiile în care principala centrală se află în afara controlului guvernului.

Distorsiunile comerciale generate de regiune au afectat veniturile bugetare și mediul de afaceri.²⁴ Contrabanda și lipsa controlului pe un segment de frontieră au subminat concurența și au alimentat evaziunea fiscală, fiind un cost adițional atât pentru mediul de afaceri din dreapta Nistru-

²² German Economic Team Moldova / Berlin Economics — analizele economiei regiunii transnistrene; CISR, studiile privind economia regiunii (seria „Transnistrian economy”). <https://www.german-economic-team.com>

²³ IDIS „Viitorul” (Parlicov, V., Șoitu, T., Tofilat, S.), „Impunitate și înțelegeri rentiere în sectorul energetic al țării”, Chișinău, 2017; Ministerul Energiei al Republicii Moldova. <https://www.viitorul.org>

²⁴ EUBAM — rapoartele anuale ale Misiunii UE de Asistență la Frontieră în Moldova și Ucraina privind fluxurile comerciale ale regiunii transnistrene. <https://eubam.org>

lui, cât și pentru stat din cauza veniturilor ratate la buget.

Conflictul a transformat securitatea energetică într-o vulnerabilitate cronică, exploatată recurent. Faptul că malul drept depindea, ani la rând, de energia produsă la o centrală aflată sub control extern a oferit un instrument de presiune folosit în momentele de tensiune geopolitică. Această dependență a fost depășită abia după 2022, prin interconectarea cu sistemul energetic european — mai întâi prin sincronizarea de urgență cu rețeaua continentală ENT-SO-E, în martie 2022, apoi, decisiv, prin construcția liniei electrice aeriene de 400 kV Vulcănești–Chișinău, care permite ca fluxurile dinspre România și Europa să ajungă pe malul drept fără a mai trece prin nodul electroenergetic din stânga Nistrului.

Reglementarea conflictului a rămas un obiectiv strategic neîmplinit, cu implicații asupra coeziunii teritoriale și a parcursului european. Diferența de regim politic, economic și energetic dintre cele două maluri condiționează și astăzi planificarea dezvoltării, iar reintegrarea a devenit, în contextul aderării la Uniunea Europeană, o miză care depășește cu mult dimensiunea economică.

Costul cel mai durabil nu a fost doar cel al distrugerilor din 1992, ci instituționalizarea unei incertitudini permanente, care a acționat ca o primă de risc asupra întregii economii. O parte din investitori au evitat o țară cu un conflict nesoluționat la o graniță internă, creditorii au cerut dobânzi mai mari, iar planificarea strategică a trebuit să integreze mereu o variabilă necontrolabilă. Un conflict „înghețat” nu îngheață și costurile pe care le generează.

Context regional și internațional

Războiul de pe Nistru s-a înscris în valul de conflicte postsovietice care a însângerat periferia fostei URSS la începutul anilor '90. În aceeași perioadă izbucneau conflicte similare în Nagorno-Karabakh, în Abhazia și Osetia de Sud, în Tadjikistan — un mecanism-standard prin care Moscova își păstra influența asupra noilor state sprijinind entități separatiste. Republica Moldova a devenit, astfel, unul dintre multele state postsovietice cu un teritoriu scăpat de sub control, o vulnerabilitate geopolitică pe care Georgia și, mai târziu, Ucraina aveau să o cunoască în forme și mai dramatice.²⁵

Comparația cu Europa Centrală evidențiază un avantaj de care Moldova a fost privată: integritatea teritorială. Polonia, Ungaria sau statele baltice și-au putut concentra resursele asupra reformelor economice, fără povara unui conflict intern și a unei armate străine pe teritoriul lor. Ucraina avea să plătească, din 2014 și mai ales din 2022, un preț incomparabil mai mare pentru aceeași logică a revizionismului teritorial. Fractura din 1992 a fost, pentru Moldova, prima manifestare a unei constrângeri de securitate care avea să îi condiționeze, decenii la rând, marja de manevră economică și geopolitică.²⁶

Lecții învățate

Un conflict teritorial nesoluționat se comportă ca un impozit economic permanent, care apasă asupra mediului de afaceri, securității energetice în particular și asupra sistemului de securitate națională în general. Costul războiului nu se reduce la activele pierdute în 1992, ci cuprinde trei decenii de incertitudine și de dependență indusă. Reintegrarea se impune tratată ca proiect economic, cu o strategie de convergență a celor două maluri, nu doar ca obiectiv politic.

Concentrarea infrastructurilor critice constituie o vulnerabilitate strategică.²⁷ Plasarea aproape integrală a capacității de generare a energiei în afara controlului autorităților constituționale ale statului a fost exploatată în repetate rânduri, ceea ce justifică investițiile în interconexiuni, în capacități proprii și în rute alternative de aprovizionare.

Securitatea teritorială și cea economică sunt indisociabile. Experiența transnistreană arată că o fractură teritorială se traduce direct în pierdere economică, în vulnerabilitate energetică și în costuri de durată. Această lecție subliniază importanța prevenirii conflictelor și a investiției în reziliență, înainte ca o criză să devină permanentă.

Conflictul transnistrean arată că un diferend teritorial nesoluționat se transformă, în timp, într-o vulnerabilitate multiplicatoare, care amplifică orice altă criză. Dependența energetică, contrabanda și fragmentarea administrativă nu au fost probleme separate, ci fațete ale aceleiași fracturi. De aici, imperativul de a trata reintegrarea nu ca pe un dosar politic izolat, ci ca pe o condiție a securității economice și energetice a întregii țări.

²⁵ de Waal, T., „Uncertain Ground: Engaging with Europe's De Facto States and Breakaway Territories”, Carnegie Europe, 2018. <https://carnegieendowment.org>

²⁶ Blakkisrud, H., Kolstø, P., „From Secessionist Conflict Toward a Functioning State: Processes of State- and Nation-Building in Transnistria”, *Post-Soviet Affairs*, 27(2), 2011; de Waal (2018), op. cit.

²⁷ Banca Mondială, „Moldova — Power System Development Project” (aprobat în 2019); Secretariatul Comunității Energetice, rapoartele anuale de implementare — Republica Moldova. <https://www.energy-community.org>

Studii de caz

Studiu de caz

Centrala de la Cuciurgan, dincolo de controlul Chișinăului

Cea mai mare capacitate de generare a țării, centrala de la Cuciurgan (MGRES), a rămas pe malul stâng, sub controlul administrației de la Tiraspol. În 2005 a fost vândută concernului rus Inter RAO, astfel încât, ani la rând, malul drept a cumpărat o parte importantă a energiei electrice de la o centrală aflată pe propriul teritoriu, dar scăpată de sub controlul statului și deținută de un actor extern. Această anomalie a transformat electricitatea într-un permanent instrument de negociere și de presiune: orice tensiune politică se putea traduce în întrebări despre prețul și continuitatea livrărilor. Dependența a fost depășită abia după 2022, prin interconectarea cu sistemul energetic european, care a oferit, pentru prima dată, o alternativă reală.

Studiu de caz

Schemele zonei gri: Energokapital și comerțul duty-free

Statutul incert al regiunii nu a fost doar o povară — pentru elite corupte de pe ambele maluri ale Nistrului, el a fost o oportunitate de îmbogățire. Cazul emblematic este schema Energokapital: un intermediar înregistrat la Tiraspol în octombrie 2014, cu fondatori ascunși în spatele unor companii offshore, prin care, între ianuarie 2015 și martie 2017, malul drept și-a cumpărat energia electrică de la centrala de la Cuciurgan. Centrala producea din gaz rusesc neplătit de regiune, iar facturile achitate de consumatorii moldoveni — livrări de circa 400 de milioane de dolari — generau profituri direcționate spre beneficiari obscuri, investigațiile jurnalistice legând vehiculele fondatoare de infrastructura offshore a fraudei bancare. Alături de comerțul cu țigări derulat prin rețeaua de magazine duty-free din regiune, schema arată cum „conflictul înghețat” a funcționat, decenii la rând, ca o mașinărie de rente pentru grupuri de interese de la Chișinău și de la Tiraspol deopotrivă — și explică, în parte, de ce reglementarea lui a fost atâta vreme amânată.²⁸

4. Introducerea leului moldovenesc și nașterea politicii monetare

1993 — O ancoră instituțională în mijlocul furtunii

+2

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact major pozitiv (scară -3 ... +3)**

Impactul net este major pozitiv. Introducerea leului și consolidarea BNM au permis stabilizarea monetară, cu o reducere a inflației de la circa 1.614% în 1993 la aproximativ 30% în 1995. Decizia a creat instrumentul prin care statul putea controla emisiunea monetară și influența prețurilor și a construit o instituție care va fi crucială în gestionarea crizelor ulterioare. Punctajul nu este maxim (+3 puncte) pentru că o anumită doză de neîncredere în moneda națională încă persistă.

²⁸ RISE Moldova, „Offshor energetic din Tiraspol alimentat din facturile Chișinăului”, 28 februarie 2018; Europa Liberă Moldova, investigațiile privind Energokapital, 15 martie 2016. <https://www.rise.md/offshor-energetic-din-tiraspol-alimentat-din-facturile-chisinaului/>

Descriere

Introducerea leului, la 29 noiembrie 1993, a marcat trecerea la suveranitatea monetară efectivă și a făcut posibilă lupta cu hiperinflația.²⁹ Crearea monedei naționale, însoțită de consolidarea Băncii Naționale, a oferit statului instrumentul prin care putea controla emisiunea monetară, gestiona cursul de schimb și influența nivelul prețurilor. Ieșirea din zona rublei a diminuat expunerea la politicile monetare ale altor state și a transformat independența nominală într-una economică.

Dincolo de dimensiunea simbolică, leul a permis transmiterea unei politici de stabilizare și ancorarea treptată a așteptărilor. Inflația a coborât de la circa 1.614% în 1993 spre aproximativ 30% în 1995 și a continuat să se modereze, cu excepția episodului din 1998, provocat de criza rusă. Traectoria a confirmat că o monedă proprie, administrată de o instituție orientată spre stabilitate, poate reășeza ordinea monetară inclusiv în condiții ostile.

Chiar și așa, stabilizarea inflației a fost un proces de durată: inflația a rămas de două cifre în cei mai mulți ani de până la criza globală, iar ancorarea fermă a așteptărilor a venit abia după trecerea la țintirea directă a inflației, în 2010. La fel de important, introducerea leului nu a exclus interferențele politice asupra autorității monetare, iar consolidarea independenței autentice a BNM a durat decenii și nu poate fi considerată definitivă nici astăzi.

Operațiunea de introducere a monedei a fost una de complexitate considerabilă, realizată într-un climat general de neîncredere. Schimbarea banilor aflați în circulație, stabilirea cursului și asigurarea convertibilității au cerut o coordonare administrativă pe care un stat tânăr o stăpânea cu dificultate. Faptul că reforma a reușit, în pofida acestor constrângeri, a demonstrat o capacitate instituțională care lipsea în alte domenii ale tranziției.

Cadrul monetar a fost completat de un sistem bancar incipient, cu fragilitățile inerente unei economii în tranziție. Apariția băncilor comerciale, a mecanismelor de creditare și a instrumentelor de politică monetară a constituit infrastructura financiară de bază. Maturizarea acestui sistem, și mai ales guvernanta lui, aveau însă să rămână o provocare, scoasă la lumină de fraudă bancară care a culminat cu „furtul miliardului” de mai târziu.

Crearea leului a fost una dintre puținele reforme ale primilor ani care au funcționat aproape exact cum trebuia, și de aceea a devenit un reper.³⁰ În contrast cu privatizarea ratată sau cu reformele instituționale derulate mai lent și

mai anevoios, stabilizarea monetară a arătat ce poate realiza un stat atunci când construiește o instituție cu mandat clar, autonomie și obiective precise.

Introducerea leului a fost, în esență, un act de reconstrucție a suveranității prin instrumente tehnice, nu doar simbolice. O monedă națională presupune o bancă centrală capabilă să o administreze, rezerve care să o susțină, un cadru legal care să îi garanteze circulația și o disciplină bugetară care să nu o submineze. Faptul că un stat de doar doi ani a reușit să pună la punct, simultan, toate aceste componente reprezintă una dintre cele mai importante realizări instituționale ale întregii tranziții.

Impact

Stabilizarea monetară a diminuat distorsiunile din sistemul economic și a creat premise pentru planificarea pe termen mediu. Reducerea inflației a refăcut treptat încrederea în monedă, a permis dezvoltarea creditării și a creat un orizont de predictibilitate, pe care s-au putut clădi, după 2000, reformele și relansarea.

Chiar după punerea în circulație a leului moldovenesc, Banca Națională a promovat o politică monetară foarte restrictivă, pe alocuri fără precedent în regiune. Rata de refinanțare a urcat până la 377% în martie 1994, iar rezervele minime obligatorii au fost stabilite inițial la circa 28%. Pe măsură ce inflația ceda, rezervele obligatorii au coborât la 12% la finele lui 1995 și la 8% la sfârșitul lui 1996, iar consecvența acestor politici bine calibrate a adus Moldovei, în a doua jumătate a anilor '90, primele calificative suverane de la agențiile internaționale de rating (Moody's), un vot de încredere rar pentru tânărul stat moldovenesc.³¹

Existența unei autorități monetare proprii a oferit statului un instrument de gestionare a șocurilor, testat de fiecare criză majoră.³² Criza rusă din 1998, criza financiară globală, fraudă bancară din 2014 și puseul inflaționist din 2022 au pus la încercare BNM, dar au confirmat valoarea unei instituții dedicate stabilității. De fiecare dată, prezența unui instrument monetar propriu a contat în gestionarea crizelor financiare.

Pe termen lung, leul și banca centrală au devenit repere de credibilitate macroeconomică, inclusiv în relația cu FMI și cu partenerii externi. Disciplina monetară și maturizarea graduală a cadrului de politică monetară au făcut din politica monetară unul dintre cele mai consolidate domenii de politică publică, un activ instituțional rar într-un cadru general instituțional fragil.

²⁹ Banca Națională a Moldovei, Raportul anual 1993 — reforma monetară din 29 noiembrie 1993. <https://www.bnm.md>

³⁰ Fischer, S., Sahay, R., Végh, C., „Stabilization and Growth in Transition Economies: The Early Experience”, Journal of Economic Perspectives, 10(2), 1996.

³¹ Banca Națională a Moldovei, rapoartele anuale 1994–1997 — rata de refinanțare a atins 377% în martie 1994; rezervele minime obligatorii: circa 28% inițial, 12% la finele lui 1995, 8% la finele lui 1996. Moody's Investors Service a acordat Republicii Moldova primul rating suveran (Ba2) în 1997. <https://www.bnm.md>.

³² Fondul Monetar Internațional, consultările din cadrul Articolului IV cu Republica Moldova, rapoartele de țară (seria 1995–2000). <https://www.imf.org/en/Countries/MDA>

Evoluția obiectivelor BNM, pe parcursul perioadei de independență, oglindește etapele de maturizare a instituției. Legea nr. 548-XIII din 21 iulie 1995 cu privire la Banca Națională a fixat ca obiectiv fundamental stabilitatea monedei naționale — în practică, o ancoră pe cursul de schimb; modificarea din 2006 (Legea nr. 191-XVI din 30 iunie 2006) a redefinit obiectivul fundamental drept asigurarea și menținerea stabilității prețurilor. Din 2010, BNM a trecut la țintirea directă a inflației, iar Strategia politicii monetare pe termen mediu, aprobată la 27 decembrie 2012, a fixat ținta de 5% anual, cu un coridor de $\pm 1,5$ puncte procentuale — cadrul aflat în vigoare și astăzi. Urmând, la fiecare etapă, tendințele și bunele practici internaționale, BNM a reușit să mențină o stabilitate relativă și a contribuit la creșterea încrederii în moneda națională chiar și în perioade mai turbulente.³³

Suveranitatea monetară a fost și o condiție a parcursului european, fiindcă a oferit stabilitatea macroeconomică necesară reformelor. Fără o monedă funcțională și o bancă centrală credibilă, nici negocierile cu instituțiile financiare internaționale, nici reformele structurale, nici integrarea comercială nu ar fi posibile. Leul a fost, în acest sens, o piatră de temelie a întregii construcții ulterioare.

Leul a devenit, în timp, nu doar un instrument monetar, ci un test permanent al capacității statului de a-și proteja instituțiile de presiunile politice. De fiecare dată când independența Băncii Naționale a fost respectată, moneda a rezistat. De fiecare dată când a fost erodată — cel mai grav în anii fraudei bancare — costurile s-au transmis în devalorizare și inflație. Valoarea leului a oglindit, astfel, sănătatea guvernantei publice.

Context regional și internațional

Toate statele post-sovietice au recurs la crearea propriilor monede naționale, însă reușita a variat enorm în funcție de calitatea instituției care o administrează. Statele baltice, care au introdus monede proprii ancorate ferm, au obținut cea mai rapidă stabilizare și au devenit un reper regional. Alte foste republici sovietice au cunoscut episoade repetate de instabilitate monetară și devalorizări. În Europa Centrală, monedele naționale existente au fost consolidate prin bănci centrale independente, condiție impusă și de perspectiva aderării la Uniunea Europeană.³⁴

Republica Moldova a fost printre ultimele state ex-sovietice care au realizat reforma monetară — o întârziere cu costuri directe, măsurate în încă un an și jumătate de hiperinflație importată prin zona rublei. Deși Parlamentul adoptase încă la 22 ianuarie 1992 legea cu privire la circulația monetară, pregătirile au trenat, iar ritmul lent l-a determinat pe președintele Mircea Snegur să emită, la 9 decembrie 1992, decretul privind formarea Comitetului pentru Reforma Monetară, în componența: Andrei Sangheli, prim-ministru, Leonid Talmaci, guvernatorul BNM, Mihai Patraș, președintele Comisiei parlamentare pentru finanțe și buget, Sergiu Certan, ministrul Economiei, și Valeriu Chițan, ministrul Finanțelor. Comitetul a accelerat decisiv procesul — de la elaborarea graficii bancnotelor până la logistica emisiunii —, iar leul a putut fi introdus la 29 noiembrie 1993. Statele baltice își lansaseră monedele încă din 1992 — prima jumătate a lui 1993, culegând mai devreme roadele stabilizării.³⁵

Prin comparație, performanța monetară a Moldovei a fost una dintre cele mai solide componente ale tranziției sale, chiar dacă a pornit de la un nivel de dezvoltare inferior. Reducerea inflației de la circa 1.614% în 1993 la aproximativ 30% în 1995 a fost comparabilă cu traiectoriile de stabilizare din regiune, iar regimul de țintire a inflației, adoptat în 2010, a aliniat Banca Națională la standardele băncilor centrale europene. Într-un mediu instituțional fragil, politica monetară a rămas domeniul în care Moldova s-a apropiat cel mai mult de bunele practici regionale.³⁶

Lecții învățate

Instituțiile bine concepute pot stabili chiar și o economie în reconstrucție și volatilă, dacă beneficiază de independență și de obiective clare.³⁷ Contrastul dintre succesul stabilizării monetare și eșecurile din alte domenii ilustrează valoarea unei guvernante instituționale solide, model ce se impune extins și asupra altor instituții-cheie ale statului.

Stabilitatea monetară este necesară, dar nu suficientă, și trebuie completată de o supraveghere prudentială riguroasă. Crearea monedei a rezolvat hiperinflația, dar nu a garantat soliditatea sectorului bancar, a cărui guvernanta deficitară a produs, peste două decenii, o fraudă de proporții. Stabilitatea monetară și cea financiară trebuie privite în unison, ambele cerând instituții independente, profesioniști și integre.

³³ Legea nr. 548-XIII din 21 iulie 1995 cu privire la Banca Națională a Moldovei (obiectiv inițial: stabilitatea monedei naționale); Legea nr. 191-XVI din 30 iunie 2006 (obiectiv fundamental: asigurarea și menținerea stabilității prețurilor); BNM, „Strategia politicii monetare pe termen mediu”, aprobată prin hotărârea Consiliului de administrație nr. 303 din 27 decembrie 2012 — ținta de inflație de 5% $\pm 1,5$ puncte procentuale. <https://www.bnm.md/ro/content/obiectivele-politicii-monetare>

³⁴ Knöbl, Sutt, Zavoico (2002), op. cit.; BERD, „Transition Report 1994” — capitolul privind reformele monetare

³⁵ Legea nr. 887-XII din 22 ianuarie 1992 cu privire la bani (circulația monetară); Decretul Președintelui Republicii Moldova din 9 decembrie 1992 privind formarea Comitetului pentru Reforma Monetară.

³⁶ FMI, consultările Articolului IV cu Republica Moldova (2013 și 2016) — evaluarea regimului de țintire a inflației. <https://www.imf.org/en/Countries/MDA>

³⁷ Banca Mondială, „World Development Report 2002: Building Institutions for Markets”, 2001.

Studii de caz

Studiu de caz

Schimbul monetar din noiembrie 1993

Introducerea leului, la 29 noiembrie 1993, a presupus o operațiune logistică de schimbare a banilor aflați în circulație, realizată într-un climat de neîncredere generalizată, în care fiecare se temea că noua monedă se va deprecia la fel de repede ca rubla. Decizia de a ieși din zona rublei a fost una de statalitate: pentru prima dată, deciziile de emisiune se luau la Chișinău, nu în altă parte, iar țara înceta să mai suporte consecințele tipăririi de bani de către alții. Stabilizarea care a urmat, cu o inflație coborâtă spre 30% în 1995, a confirmat că o instituție monetară proprie putea reășeza ordinea chiar și după hiperinflație, și a oferit primul semn că haosul primilor ani putea fi, totuși, depășit.

Studiu de caz

Banca Națională, instituția care a rezistat

Spre deosebire de alte domenii ale tranziției, unde reformele au eșuat sau au fost capturate, Banca Națională s-a consolidat ca instituție cu mandat clar și cu o autonomie relativă, devenind un reper de profesionalism în condiții de incertitudine și transformări economice profunde. Capacitatea ei de a gestiona, ulterior, crize succesive, de la șocul rus din 1998 până la puseul inflaționist din 2022, a confirmat că modelul ales în primii ani, autonomie plus obiectiv de stabilitate, a fost unul dintre puținele care au funcționat cu adevărat. Contrastul dintre soliditatea politicii monetare și fragilitatea supravegherii bancare, expusă de fraudă din 2014, arată însă că un domeniu reformat bine nu garantează sănătatea întregului sistem financiar. Deși instituția a rezistat pe componenta monetară, a fost capturată pe cea de supraveghere — fraudă bancară din 2014 s-a produs sub ochii unui supraveghetor subordonat unor interese obscure și rămas, tehnic, pe cadrulul Basel I, pe care Moldova era printre ultimele țări europene care îl mai aplica.

5. Privatizarea în masă prin bonuri patrimoniale

1991 — Începutul suveranității și al dreptului țării de a-și alege calea

-2

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: *Impact major negativ* (scară -3 ... +3)

Impactul net este major negativ. Privatizarea prin bonuri a creat formal o societate de circa 3 milioane de acționari, dar în absența capitalului și a guvernantei corporative nu a generat actori economici performanți. Dispersia extremă a proprietății a facilitat extragerea de active și o concentrare ulterioară netransparentă, iar declinul industrial nu a fost oprit. Punctajul reflectă distanța dintre obiectivul declarat și rezultatul economic.

Descriere

Privatizarea în masă prin bonuri patrimoniale, desfășurată în două programe între 1993 și 1996, a urmărit transferul rapid al proprietății, dar a produs rezultate mult sub așteptări.³⁸ Mecanismul distribuia populației bonuri

care puteau fi investite în acțiuni ale întreprinderilor scoase la privatizare. La nivel declarativ, circa 3 milioane de cetățeni au devenit acționari, cu 225 de întreprinderi privatizate integral și 933 parțial.³⁹

O trăsătură specifică statelor din fostul bloc socialist este că au intrat în tranziție fără stocuri de investiții

³⁸ Departamentul Privatizării al Republicii Moldova, rapoartele privind Programele de privatizare 1993–1994 și 1995–1996; Legea nr. 1345 din 17.03.1993 cu privire la bonurile patrimoniale. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=86706&lang=ro

³⁹ Departamentul Privatizării al Republicii Moldova — rapoartele privind Programul de privatizare pentru anii 1993–1994 și 1995–1996; vezi și Banca Mondială, „Moldova: Opportunities for Accelerated Growth. Country Economic Memorandum”, 2005.

străine directe, dar cu un volum enorm de active ale statului care trebuiau privatizate pentru adaptarea la condițiile economiei de piață. În Republica Moldova, privatizarea în masă prin intermediul bonurilor patrimoniale și al fondurilor de investiții — reglementată de Legea nr. 1345 din 17 martie 1993 cu privire la bonurile patrimoniale și, ulterior, de actele privind reorganizarea fondurilor de investiții pentru privatizare (Hotărârea Guvernului nr. 1041 din 7 noiembrie 1997) — s-a dovedit un fiasco din care au pierdut toți: statul, care nu a câștigat practic nimic din cedarea proprietății, și cetățenii, cărora li s-a oferit doar iluzia că sunt investitori, fără nicio pârghie reală asupra întreprinderilor unde s-au pomenit acționari. Cadrul normativ neclar, lipsa cunoștințelor economice ale populației și instituțiile slabe ale statului au făcut ca procesul de privatizare și de gestionare ulterioară a proprietății să fie însoțit de delapidări și furturi colosale.⁴⁰

În realitate, dispersia extremă a proprietății, fără mecanisme de guvernanță și fără aport de capital a transformat procesul de privatizare în eșec total. Micii acționari nu dispuneau de pârghiile necesare pentru a influența gestionarea întreprinderilor, iar fondurile de investiții apărute pentru a concentra bonurile s-au dovedit adesea fragile sau incapabile să restructureze activele. Schimbarea formală a proprietarului nu a fost însoțită de modernizare tehnologică sau de o guvernanță orientată spre performanță.

Modelul a privilegiat viteza și echitatea aparentă în detrimentul eficienței și al atragerii de investitori strategici. Spre deosebire de privatizările prin vânzare directă către investitori capabili să recapitalizeze întreprinderile, abordarea prin bonuri a transferat proprietatea fără a aduce nici capital, nici expertiză managerială. Opțiunea a reflectat constrângerile politice ale momentului, dar a ratat ocazia de a folosi privatizarea ca instrument de restructurare.

O comparație cu alte state din regiune evidențiază costul acestei alegeri.⁴¹ Țările care au mizat pe vânzarea către investitori strategici, inclusiv străini (precum Ungaria, Estonia sau Polonia, în industriile privatizate prin vânzări directe), au atras capital și au modernizat o parte a industriei, în timp ce modelul prin bonuri a tins să fragmenteze proprietatea și să deschidă calea spre extragerea de active. Diferența de rezultate a devenit vizibilă în deceniul următor, în structura industrială și în capacitatea de export.

Privatizarea a lăsat și o moștenire de guvernanță deficitară, cu efecte care au depășit cu mult sectorul industrial. Slăbiciunea regulilor privind acționariatul, auditul și

protecția acționarilor minoritari a creat un mediu în care opacitatea proprietății a devenit normă. Aceleași deficiențe aveau să facă posibile, mai târziu, fenomene de captură și de fraudă în sectorul financiar.

Alegerea privatizării prin bonuri a reflectat o dilemă reală a momentului: cum să transferi rapid proprietatea într-o societate fără capital privat acumulat și fără piețe de capital funcționale. Vânzarea către investitori presupunea cumpărători cu bani, care lipseau, iar distribuția gratuită părea singura cale rapidă și echitabilă. Însă tocmai această logică a vitezei și a echității formale a sacrificat criteriul care conta cel mai mult, și anume aducerea unor proprietari capabili să investească și să restructureze întreprinderile.

Impact

Privatizarea a creat formal o economie de piață, dar nu a generat agenții economici performanți de care aceasta avea nevoie. Numeroase întreprinderi au continuat să se degradeze din lipsă de capital și de management, iar o parte a activelor a fost înstrăinată fără a contribui la relansarea producției. În unele cazuri, fragmentarea proprietății a accelerat declinul.

Eșecul privatizării, tergiversarea formării instituțiilor economice și lipsa politicilor de atragere a investițiilor au lăsat o amprentă de lungă durată asupra economiei. În anul 2000, Republica Moldova era codașa regiunii la stocul de investiții străine directe pe cap de locuitor — 107 dolari —, fiind net devansată de toate statele din regiune, cu excepția Ucrainei. Handicapul acumulat atunci s-a dovedit persistent în timp: chiar și după redresarea ulterioară, fluxurile anuale de ISD au rămas modeste, în medie circa 200 de milioane de dolari după 2009, iar stocul — la circa 40% din PIB, insuficient pentru o transformare tehnologică de amploare.⁴²

Pe plan social, programul a alimentat percepția unei tranziții inechitabile.⁴³ Promisiunea proprietății pentru toți s-a transformat, în percepția publică, în concentrarea avuției în mâinile unor cercuri înguste de interese, ceea ce a erodat sprijinul pentru reformele de piață și a pregătit terenul pentru revenirea, la începutul anilor 2000, a unui discurs etatist. Această dezamăgire a fost una dintre rănilor de durată ale tranziției.

Percepția publică a rămas categorică: în primul sondaj al Barometrului Opiniei Publice, realizat în ianuarie 2001, în medie trei din patru respondenți considerau că privatizarea a fost doar un mijloc de a trece bogăția țării în proprietatea

⁴⁰ Expert-Grup, „Raportul de Stare a Țării 2021”; Legea nr. 1345 din 17 martie 1993 cu privire la bonurile patrimoniale; Hotărârea Guvernului nr. 1041 din 7 noiembrie 1997 privind modul de reorganizare a fondurilor de investiții pentru privatizare. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=86706&lang=ro

⁴¹ BERD, „Transition Report 1997: Enterprise Performance and Growth” — evaluarea comparativă a metodelor de privatizare.

⁴² Expert-Grup, „Raportul de Stare a Țării 2021” — în anul 2000, Republica Moldova înregistra 107 USD investiții străine directe pe cap de locuitor, fiind devansată de toate statele din regiune, cu excepția Ucrainei; fluxurile anuale medii de ISD după 2009 — circa 200 de milioane USD, stocul — circa 40% din PIB. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2242-raportul-de-stare-a-tarii-2021>

⁴³ Biroul Național de Statistică, producția industrială — serii istorice; Anuarul statistic, edițiile 1995–2000. <https://statistica.gov.md>

unor persoane cu funcții și relații. Puține politici publice ale tranziției au lăsat o moștenire de neîncredere atât de adâncă și de durabilă în societate.⁴⁴

Deficiențele de guvernanță corporativă instalate atunci au lăsat o moștenire de durată. Opacitatea acționariatului și protecția slabă a acționarilor minoritari au rămas trăsături ale economiei, cu consecințe vizibile inclusiv în sectorul bancar, unde structuri de proprietate neclare au facilitat ulterior abuzuri.

Privatizarea ratată a redus și capacitatea de export a economiei, prin pierderea unor capacități industriale care puteau fi modernizate. În loc să creeze o bază de întreprinderi competitive, transformarea proprietății a contribuit la consolidarea unui model economic dependent de consum și de remitențe, cu o ofertă internă slabă și exporturi concentrate.

Dispersia proprietății între milioane de mici acționari lipșiți de pârghii a creat un vid de control corporativ, umplut ulterior prin concentrări netransparente. În loc de o clasă largă de proprietari activi, rezultatul a fost o proprietate fragmentată la bază și opacă la vârf — un teren propice pentru extragerea de active.

Context regional și internațional

Modelul privatizării prin bonuri nu a fost o invenție moldovenească, ci o rețetă aplicată în tot spațiul postsovietic, cu rezultate care au depins decisiv de detaliile de implementare. Republica Cehă a folosit un mecanism similar de vouchere, dar l-a însoțit de fonduri de investiții și de o piață de capital mai dezvoltată ceea ce a permis atragerea de investiții străine majore. Rusia și-a privatizat industria

prin scheme care au concentrat activele strategice în mâinile unui grup restrâns. Peste tot unde controlul corporativ și protecția acționarilor au rămas slabe, rezultatul a fost extragerea de active și nu modernizarea.⁴⁵

Contrastul cel mai instructiv vine din Europa Centrală, unde privatizarea a mizat mai mult pe investitori strategici, inclusiv străini. Polonia și Ungaria au atras investiții străine directe substanțiale, care au recapitalizat industria locală și au integrat-o în lanțurile valorice europene. Moldova a rămas o destinație marginală pentru capitalul străin, iar întreprinderile privatizate au fost rareori modernizate. Diferența de metode de privatizare explică, în bună parte, de ce industria central-europeană s-a integrat în economia continentală, în timp ce cea moldovenească s-a fragmentat și a declinat.⁴⁶

Lecții învățate

Transferul proprietății nu produce eficiență în absența capitalului, a guvernanței corporative și a unor instituții de piață funcționale.⁴⁷ Echitatea distribuției de bonuri nu a putut compensa lipsa investitorilor strategici și a controlului corporativ. Orice înstrăinare de active publice se impune subordonată unor criterii de performanță, transparență și protecție a interesului public.

Lecția centrală este că arhitectura unei reforme contează mai mult decât viteza ei, iar o privatizare bine concepută transferă nu doar titluri, ci și capital, competență managerială și mecanisme de control. Orice înstrăinare viitoare de active publice, de la întreprinderi de stat la infrastructură, ar trebui judecată după capacitatea noului proprietar de a valorifica activele și a crește competitivitatea întreprinderilor privatizate.

Studii de caz

Studiu de caz

Fondurile de investiții care au strâns bonurile și au dispărut

Pentru a investi bonurile patrimoniale, mulți cetățeni le-au încredințat unor fonduri de investiții apărute în acea perioadă, atrași de promisiunea unor dividende și a unei administrări profesionale. O parte însemnată dintre aceste fonduri s-au dovedit fragile, prost administrate sau de-a dreptul efemere, iar acțiunile acumulate nu au adus nici venituri, nici control real asupra întreprinderilor. Pentru deținătorul obișnuit, bonul s-a transformat astfel într-o hârtie fără valoare, iar promisiunea participării la avuția națională s-a stins în tăcere. Această experiență a alimentat sentimentul că privatizarea a fost o redistribuire a avuției spre cei puțini, nu o democratizare a proprietății, și a erodat încrederea în reformele de piață. O parte dintre administratorii acestor fonduri au ajuns, în cele din urmă, proprietarii de facto ai activelor pe care le primiseră doar în administrare — o inversare a rolurilor care a adâncit percepția publică de nedreptate și a compromis, pentru o generație, însăși ideea de investitor instituțional.

⁴⁴ Institutul de Politici Publice, Barometrul Opiniei Publice, ediția din ianuarie 2001; vezi și Expert-Grup, „Raportul de Stare a Țării 2021”. <http://bop.ipp.md/>

⁴⁵ Estrin, S., Hanousek, J., Kočenda, E., Svejnar, J., „The Effects of Privatization and Ownership in Transition Economies”, Journal of Economic Literature, 47(3), 2009.

⁴⁶ UNCTAD, „World Investment Report”, edițiile 1998–2001 — fluxurile ISD în Europa Centrală și de Est; Banca Mondială, WDI (BX.KLT.DINV.CD.WD). <https://unctad.org>

⁴⁷ Berglöf, E., Pajuste, A., „Emerging Owners, Eclipsing Markets? Corporate Governance in Central and Eastern Europe”, 2003; BERD, Transition Report 1997.

Studiu de caz

dezmembrete în loc de modernizare

În locul investitorilor strategici capabili să recapitalizeze întreprinderile, o parte din active a ajuns la proprietari interesați mai degrabă de valorificarea pe bucăți: vânzarea utilajelor la fier vechi, a terenurilor sau a halelor. Acest fenomen de extragere a activelor a accelerat declinul unor unități care, cu capital și management, ar fi putut fi salvate, și a transformat fabrici cândva funcționale în terenuri și clădiri goale. Lipsa unor reguli ferme de guvernare corporativă și de protecție a acționarilor minoritari a făcut posibilă această risipă, iar opacitatea proprietății instalate atunci avea să devină o trăsătură de durată a economiei.

6. Dezindustrializarea și colapsul ocupării forței de muncă

1996 — Fabrici tăcute și o forță de muncă fără alternative

-2

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: *Impact major negativ (scară -3 ... +3)*

Impactul net este major negativ. Restrângerea industriei prelucrătoare a redus baza productivă și fiscală a economiei și a eliberat o forță de muncă pe care piața internă nu a putut-o absorbi, împingând-o spre subocupare și agricultura de subzistență. Punctajul integrează pierderea de capital uman și de potențial de export, precum și faptul că aici s-a format presiunea migratorie a deceniului următor.

Descriere

La mijlocul anilor '90, o parte însemnată a industriei moștenite a devenit nefuncțională, fără a fi înlocuită cu activități noi.⁴⁸ Construită pentru piața unională și dependentă de input-uri și comenzi din afară, ea nu a putut supraviețui concurenței și pierderii piețelor. Către 1996, economia stagnea la circa 43% din nivelul anului 1990 (în termeni de paritate a puterii de cumpărare), iar întreprinderile rămase în funcțiune lucrau adesea la o fracțiune din capacități, cu plăți restante și fără perspective de modernizare.⁴⁹

Colapsul industriei din primii ani de independență se explică, înainte de toate, prin cuplarea și integrarea ei în complexul industrial unic al URSS — odată destrămat, cele mai multe întreprinderi au rămas fie fără surse de aprovizionare, fie fără piață —, la care s-au adăugat eșecul privatizării și absența unor politici industriale coerente. Dacă în 1991 cota industriei în PIB era estimată la circa 38%, peste doar patru ani indicatorul coborâse spre 25%, iar declinul a continuat până la minimul de 13,7%, atins în

2009. Dezindustrializarea a fost însoțită de un exod al competențelor ingineresti, de pierderea relevanței educației tehnice și de o cultură industrială în declin — o erodare care avea să coste scump la fiecare tentativă ulterioară de reindustrializare.⁵⁰

Colapsul industrial a antrenat o criză a ocupării, manifestată atât prin șomaj deschis, cât și prin forme ascunse de subutilizare a forței de muncă. Concedierile, șomajul tehnic, salariile neplătite și retragerea spre agricultura de subzistență au însoțit o piață a muncii incapabilă să absoarbă forța de muncă eliberată din industrie, cu o pierdere paralelă de capital uman prin deprecierea competențelor.

Dezindustrializarea a avut o dimensiune teritorială deosebit de dureroasă, lovind orașele construite în jurul unei singure fabrici.⁵¹ Când întreprinderea se închidea, dispăreau nu doar locurile de muncă, ci și baza fiscală a localității și serviciile conexe. Această dinamică a creat decalaje teritoriale persistente, între capitală și restul țării, care se mențin și astăzi.

⁴⁸ Banca Mondială, „Moldova: Opportunities for Accelerated Growth. Country Economic Memorandum”, 2005. <https://documents.worldbank.org>

⁴⁹ Banca Mondială, World Development Indicators, indicatorul NY.GDP.MKTP.PP.CD — PIB-ul la paritatea puterii de cumpărare (dolari internaționali curenți) în 1996 reprezenta 43,4% din nivelul anului 1990; în prețuri constante, circa 38%. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.PP.CD?locations=MD>

⁵⁰ Expert-Grup, „Raportul de Stare a Țării 2021” — ponderea industriei în PIB: circa 40% (1991, estimare), circa 25% (1995), 13,7% (2009); estimările autorilor în baza datelor BNS și FMI. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2242-raportul-de-stare-a-tarii-2021>

⁵¹ Banca Mondială, CEM 2005, op. cit. — capitolul privind dezvoltarea regională; PNUD Moldova, Rapoartele Naționale de Dezvoltare Umană, edițiile 1996–2000.

Pierderea de capital uman a fost una dintre cele mai grave consecințe de durată. Muncitori și ingineri calificați, formați într-o viață, și-au văzut depreciate competențele sau le-au exportat, plecând la muncă în străinătate. Întreruperea transferului de cunoștințe între generații a privat economia de o resursă greu de reconstituit, cu efecte asupra capacității de a dezvolta ulterior sectoare cu valoare adăugată ridicată.

Declinul a generat o ruralizare relativă a economiei, o involuție rar întâlnită în Europa acelor ani. În loc să avanseze spre sectoare cu valoare adăugată mai mare, economia a coborât spre activități primare, cu productivitate scăzută. Această regresie structurală a adâncit decalajul față de statele din Europa Centrală, care își restructurau, în aceiași ani, industriile și se integrău în lanțurile valorice europene.

Impact

Pierderea bazei industriale a slăbit pe termen lung capacitatea economiei de a genera valoare adăugată și a consolidat un model dependent de consum și de remitențe.⁵² Potențialul de export s-a redus, iar locurile de muncă remunerate decent au devenit foarte rare, ceea ce a alimentat presiunea migratorie de după 2000.

Pentru sute de mii de gospodării, emigrarea a devenit o strategie de supraviețuire, cu costuri sociale care aveau să se vadă deplin mai târziu. Lipsa locurilor de muncă decente a împins forța de muncă spre piețele externe, generând fluxul de remitențe, dar și destrămarea familiilor și depopularea localităților. Astfel, dezindustrializarea a fost una dintre cauzele profunde ale celei mai grave crize demografice din Europa.

Dezindustrializarea a accentuat decalajele teritoriale și a slăbit coeziunea economică a țării. Concentrarea activității în câteva centre și degradarea bazei economice a orașelor mici și a satelor au produs dezechilibre persistente, care complică și astăzi politicile de dezvoltare regională și de coeziune.

Pe plan fiscal, restrângerea industriei a redus baza de impozitare și a limitat capacitatea statului de a finanța servicii și investiții publice. O economie cu o bază productivă slabă generează venituri bugetare modeste, ceea ce a perpetuat subfinanțarea cronică a sănătății, educației și infrastructurii, cu efecte vizibile în deceniile următoare.

Context regional și internațional

Anii '90 au fost, pentru întregul bloc postcomunist, o perioadă de restructurare industrială dureroasă, dar traiectoriile au fost diferite. În Europa Centrală, închiderea industriilor sovietice neviabile a fost însoțită de un aflux de investiții străine care a construit o nouă bază industrială, integrată în lanțurile de aprovizionare vest-europene: uzine auto în Slovacia și Cehia sau electronice în Ungaria și Polonia.⁵³

În Moldova, ca și în bună parte din spațiul postsovietic, rezultatul a fost o dezindustrializare fără reindustrializare. Ponderele industriei în economie a rămas mult sub nivelurile din Europa Centrală, iar exporturile s-au concentrat pe produse cu valoare adăugată redusă. Măsurată la paritatea puterii de cumpărare, discrepanțele de dezvoltare s-au adâncit: în timp ce Slovacia sau Cehia se apropiau de media europeană, Moldova a rămas la o fracțiune din ea în lipsa motorului industrial al convergenței.⁵⁴

Leții învățate

Capacitățile productive se pierd rapid, dar se reconstruiesc în decenii și numai cu politici industriale coerente.⁵⁵ Absența unei strategii de restructurare și de atragere a investițiilor a lăsat economia fără motor industrial, cu efecte vizibile și azi în structura exporturilor și a ocupării. De aici rezultă necesitatea unei politici industriale orientate spre sectoare cu valoare adăugată ridicată și spre integrarea în lanțurile valorice europene.

Costul uman al transformării impune politici active de ocupare și de protecție a capitalului uman. Pierderea competențelor și plecarea forței de muncă calificate au privat economia de una dintre resursele ei cele mai valoroase, ceea ce face din recalificare, educație și crearea de locuri de muncă decente condiții de evitare a unei noi hemoragii de capital uman.

Tranziția economică trebuie însoțită de o plasă de siguranță și de o strategie de dezvoltare regională. Lăsarea orașelor industriale fără alternative a generat decalaje teritoriale dureroase și de durată. Lecția este că restructurarea economică, oricât de necesară, are nevoie de măsuri de atenuare a costurilor sociale și de sprijinire a localităților afectate, pentru a nu transforma o necesitate economică într-o ruptură socială permanentă.

⁵² Banca Mondială, WDI; Biroul Național de Statistică — structura exporturilor și ocuparea pe sectoare. <https://data.worldbank.org/country/moldova>

⁵³ Bohle, D., Greskovits, B., „Capitalist Diversity on Europe's Periphery”, Cornell University Press, 2012 — modelul reindustrializării central-europene prin ISD; UNCTAD, World Investment Report.

⁵⁴ Banca Mondială, CEM 2005, op. cit.; WDI — valoarea adăugată în industria prelucrătoare (NV.IND.MANF.ZS). <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.MANF.ZS?locations=MD>

⁵⁵ Organizația Internațională a Muncii, ILOSTAT — indicatorii pieței muncii; BNS, Ancheta Forței de Muncă. <https://ilostat.ilo.org>

Experiența arată că activele industriale și capitalul uman calificat se distrug în câțiva ani, dar se reconstruiesc în decenii, dacă se mai reconstruiesc. O politică industrială orientată spre sectoare cu valoare adăugată ridicată și spre integrarea în lanțurile valorice europene nu este un lux, ci o condiție de a inversa specializarea de la activități care aduc creștere economică limitată. Reindustrializarea prin atragerea de investiții și dezvoltarea competențelor rămâne o miză strategică nerealizată.

Politica de industrializare trebuie corelată cu politica de ocupare a forței de muncă. Ambele trebuie implementate în paralel și trebuie să fie complementare: pe de o parte, statul stimulează valoarea adăugată și, respectiv, cererea de locuri de muncă decente, pe de altă parte statul stimu-

lează oferta de locuri de muncă prin măsuri de activare și recalibrare la realitățile economice. Implementate separat, niciuna nu va avea succes. O politică industrială activă fără măsuri la fel de active pe dimensiunea ocupării va agrava problema deficitului de forță de muncă care va descuraja investițiile și eficiența măsurilor de industrializare. Pentru o țară atât de săracă, niciodată stimularea ocupării forței de muncă străine sau majorarea salariilor nu va putea compensa deficitul pe piața muncii. Similar, o politică de ocupare activă, fără a stimula cererea de forță de muncă în sectoare cu valoare adăugată mai sporită va perpetua modelul curent unde ocuparea este concentrată în sectoare cu salarii mici, care nici nu vor fi suficient de motivante pentru activarea persoanelor economic inactive.

Studii de caz

Studiu de caz

Alfa: gigantul electronic rămas fără comenzi și fără investitor

Uzina „Alfa” din Chișinău, unul dintre fanioanele microelectronicii sovietice, producea televizoare și componente pentru întreaga Uniune, cu mii de ingineri și muncitori de înaltă calificare. După 1991, comenzile unionale au dispărut, iar între-prinderea — dimensionată pentru o piață de aproape 300 de milioane de consumatori — a rămas cu capacități inutile-zabile, fără capital de modernizare și fără acces la piețele occidentale. Privatizarea prin bonuri nu i-a adus nici investiții, nici competențe manageriale: activele s-au degradat, spațiile au fost închiriate, iar inginerii s-au risipit spre meserii fără legătură cu electronica sau spre emigrație. Contrastul cu Europa Centrală este grăitor: fabrici comparabile, preluate la timp de investitori strategici — precum uzina poloneză Polkolor, cumpărată de Thomson în 1991 și transformată în ex-portator european —, au supraviețuit modernizându-se. Cazul „Alfa” rezumă costul combinației dintre pierderea pieței, privatizarea fără capital și absența politicilor industriale.

Partea II

Criză și căutarea unui model 1997–2008

Al doilea deceniu de independență a fost o căutare dramatică a unui model de dezvoltare, marcată de crize externe, de sărăcie de masă și de nașterea economiei remitențelor. După atingerea punctului celui mai jos al tranziției, în 1999, când economia coborâse la circa o treime din nivelul anului 1990, țara a intrat într-o fază de creștere, dar pe baze fragile. Criza financiară rusă din 1998 a demonstrat costul dependenței de o singură piață, iar răspunsul societății — emigrarea masivă — a generat fluxul de remitențe care avea să devină principalul motor al economiei.

Perioada a consacrat un model de creștere bazat pe consum și pe transferurile diasporei, care a redus sărăcia, dar a perpetuat vulnerabilitățile structurale. Embargoul rusesc la vinuri din 2006 și criza financiară globală din 2008 au expus, pe rând, fragilitatea acestui model și au consolidat argumentele în favoarea diversificării și a reorientării europene, inițiată prin Planul de Acțiuni UE–Moldova din 2005. Cele douăsprezece evenimente ale acestei părți urmăresc tranziția de la supraviețuire la o creștere fragilă și începutul reorientării strategice.

7. Datoriile energetice și dependența de gazul rusesc

1997 — Energia ieftină cu prețul suveranității

-2

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: *Impact major negativ (scară -3 ... +3)*

Impactul net este major negativ. Dependența cvasitotală de gazul rusesc nu a generat o criză vizibilă într-un anumit an, ci o vulnerabilitate structurală care a apăsă constant economia: prețul și datoria erau permanent încărcate politic, iar intensitatea energetică ridicată amplifică fiecare șoc. Punctajul reflectă un cost difuz, dar real, materializat plener în crizele energetice de după 2021.

Descriere

Spre sfârșitul anilor '90, modelul energetic al Republicii Moldova se sprijinea pe importul cvasitotal de gaz din Rusia — aproape 100% din consumul de gaze naturale — printr-o rută unică, ce tranzita Ucraina și regiunea transnistreană. În lipsa unor resurse proprii, a capacităților de stocare și a interconexiunilor alternative, aprovizionarea a fost mutată din planul comercial în cel geopolitic. Moștenirea sovietică a rețelelor a fixat, de la început, o asimetrie greu de corectat față de un furnizor unic.

Dependența s-a tradus rapid în acumularea de datorii, mai ales pentru consumul din regiunea transnistreană, asupra căreia guvernul nu deținea control.⁵⁶ Aici s-a for-

mat o datorie istorică considerabilă — dar una comercială, nu de stat: obligațiile aparțin companiei Moldovagaz, întreprindere mixtă în care pachetul majoritar este deținut de Gazprom, astfel încât creditorul și debitorul principal fac parte, în esență, din același grup. Întreținerea acestei datorii a fost mecanismul prin care Kremlinul a finanțat, de facto, regimul separatist de la Tiraspol, iar prezentarea ei recurentă drept „datorie a Moldovei” a servit ca instrument de presiune politică asupra Chișinăului utilizat periodic de partea rusă.

Structura de proprietate a sectorului practic a instituționalizat dependența energetică.⁵⁷ Operatorul Moldovagaz a fost constituit ca întreprindere mixtă în care furnizorul extern (Gazprom) deținea pachetul majoritar, ceea ce a făcut

⁵⁶ V. Parlicov, T. Șoitu, S. Tofilat, Impunitate și înțelegeri rentiere în sectorul energetic al țării, Policy Paper, IDIS „Viitorul”, Chișinău, aprilie 2017.

⁵⁷ Curtea de Conturi a Republicii Moldova, Hotărârea nr. 56/2022 privind auditul SA „Moldovagaz”; IDIS „Viitorul” (Parlicov, Șoitu, Tofilat, 2017), op. cit.

ca aceeași entitate să fie, simultan, furnizor și coproprietar al infrastructurii interne. Această configurație a limitat marja de negociere a Chișinăului și a transformat fiecare discuție despre preț sau datorie din subiect comercial în unul politic.

Modelul dat a privilegiat accesul la energie ieftină pe termen scurt în detrimentul securității energetice pe termen lung. Absența rutelor alternative, a capacităților de stocare și a interconexiunilor cu piețele europene a perpetuat o dependență aproape totală, exploatată în repetate rânduri până la criza majoră din 2021–2025.

Dependența energetică a întreținut și o intensitate energetică ridicată a economiei, cu efecte asupra competitivității. Consumul ineficient, infrastructura învechită și prețurile administrate au descurajat investițiile în eficiență, astfel încât fiecare unitate de produs intern brut consuma mai multă energie decât în economiile comparabile, amplificând costul oricărui șoc de preț.

Dependența energetică a Moldovei a avut, de la început, o structură care o făcea greu de corectat: importul aproape integral al gazului de la un singur furnizor, Gazprom, prin întreprinderea mixtă Moldovagaz, în care furnizorul rus deținea pachetul de control. Fără resurse proprii semnificative și fără rute alternative, țara nu avea nici pârghia comercială de a negocia, nici capacitatea tehnică de a se reorienta.

Impact

Aprovizionarea cu energie a devenit un canal recurent de transmitere a șocurilor externe în economia internă. Variațiile de preț la gaz s-au transmis în costurile de producție și în puterea de cumpărare a gospodăriilor, iar negocierile despre preț și datorie, permanent încărcate politic, au îngustat marja de manevră a guvernului în alte dosare, inclusiv în cel al integrării europene.

Datoria energetică a devenit o pârghie de presiune geopolitică, reactivată în momentele de tensiune.⁵⁸ Acumularea ei a oferit furnizorului extern un instrument de influență asupra deciziilor strategice ale Chișinăului. Această vulnerabilitate a condiționat, decenii la rând, raportul de forțe în relația bilaterală.

Modelul a întârziat investițiile în eficiență energetică și în surse alternative, perpetuând o intensitate energetică ridicată. Consumul ineficient și infrastructura învechită au

mărit costul fiecărui șoc de preț și au lăsat economia nepregătită pentru momentul în care accesul la gazul aparent „ieftin” avea să înceteze, factură ascunsă devenită vizibilă în criza de după 2021.

Prețul aparent avantajos al gazului rusesc a ascuns un cost strategic mult mai mare: renunțarea la marja de decizie în raport cu furnizorul. Subvenția implicită din energia relativ ieftină a anilor '90 și de la începutul anilor 2000 — contractul încheiat în 2006 a introdus formule comerciale, iar prețurile au atins nivelul de piață către 2010 — a descurajat, decenii la rând, investițiile în eficiență energetică, în interconexiuni și în surse alternative, adâncind dependența în loc să o reducă.

Context regional și internațional

Dependența de gazul rusesc a fost o trăsătură comună aproape întregului spațiu postsovietic și est-european, dar gradul de vulnerabilitate a variat în funcție de existența alternativelor. Ucraina, deși ea însăși dependentă, deținea o pârghie majoră ca țară de tranzit al gazului spre Europa, ceea ce a generat disputele repetate cu Gazprom din 2006 și 2009. Statele baltice erau, ca și Moldova, dependente aproape integral, însă au început diversificarea mai devreme, culminând cu terminalul de gaz lichefiat de la Klaipėda (2014) și cu interconexiunile cu Polonia și Finlanda.⁵⁹

Comparația cu Europa Centrală arată că dependența energetică nu era un destin, ci o opțiune de politică amânată. Polonia a investit sistematic în terminale de gaz lichefiat, în interconectoare și, ulterior, în gazoductul baltic, reducând dependența de Rusia cu mult înainte de 2022. Moldova, dimpotrivă, a rămas printre cele mai expuse economii din regiune, cu vulnerabilitatea agravată de dosarul transnistrean și de o singură rută de aprovizionare. Faptul că statele baltice, pornind de la o dependență comparabilă, au reușit decuplarea demonstrează că întârzierea Moldovei a fost o chestiune de voință politică, nu de imposibilitate tehnică.⁶⁰

Lecții învățate

Securitatea energetică este o componentă a securității economice și naționale și nu poate fi sacrificată pentru un avantaj de preț pe termen scurt.⁶¹ Dependența de un singur furnizor a expus țara unor riscuri materializate de mai multe ori, ceea ce justifică diversificarea surselor și a

⁵⁸ German Economic Team Moldova / Berlin Economics — analizele datoriei istorice a Moldovagaz și ale consumului de gaz din regiunea transnistreană; Secretariatul Comunității Energetice. <https://www.german-economic-team.com>.

⁵⁹ Stern, J., „The Russian-Ukrainian gas crisis of January 2006”, Oxford Institute for Energy Studies, 2006; Pirani, S., Stern, J., Yafimava, K., „The Russo-Ukrainian gas dispute of January 2009”, OIES, 2009. <https://www.oxfordenergy.org>

⁶⁰ Comisia Europeană, „European Energy Security Strategy”, COM(2014) 330 final, mai 2014; Secretariatul Comunității Energetice, rapoartele de implementare. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:52014DC0330>

⁶¹ Guvernul Republicii Moldova, Strategia energetică până în 2030 (HG nr. 102/2013); Strategia energetică a Republicii Moldova 2050 (2023).

rutelor de aprovizionare, dezvoltarea capacităților de stocare și integrarea în piața energetică europeană.

Crearea unui regulator independent schimbă economia politică a sectorului. Înființarea Agenției Naționale pentru Reglementare în Energetică (ANRE), în 1997, și trecerea treptată la tarife care reflectă costurile au oprit acumularea de noi arierate pe malul drept și au introdus un arbitru tehnic între interesele politice, furnizori și consumatori — una dintre puținele reforme instituționale ale anilor '90 cu efecte durabile. Independența reală a regulatorului a rămas însă un test permanent, presiunile politice asupra tarifelor revenind în fiecare ciclu electoral.

Reducerea consumului energetic este, în sine, o politică de securitate. Intensitatea energetică ridicată a amplificat fiecare șoc de preț, iar investițiile în eficiență și în surse regenerabile, accelerate după 2022, confirmă importanța acestei direcții.

Structura de proprietate a infrastructurilor strategice trebuie să protejeze interesul național. Faptul că furnizorul extern era și coproprietar al operatorului de gaz a slăbit poziția de negociere a statului. Ieșirea din această capcană a venit abia prin transpunerea Pachetului energetic III al Uniunii Europene — asumat prin aderarea la Comunitatea Energetică (2010) și implementat prin noile legi ale energiei electrice și gazelor naturale (2016) —, care a impus separarea (unbundling) operatorului de transport de activitățile de distribuție și furnizare, slăbind poziția structurală a Moldovagaz și deschizând piața pentru concurență.

Lecția centrală, asimilată pe deplin abia după 2022, este că securitatea energetică este o componentă a securității naționale, iar dependența de un furnizor unic o subminează indiferent de preț. Diversificarea surselor, interconectarea cu piețele vecine și investiția în eficiență nu sunt costuri, ci prime de asigurare împotriva șantajului. Amânarea lor timp de un sfert de secol a transformat o vulnerabilitate gestionabilă într-o criză recurentă.

Studii de caz

Studiu de caz

Moldovagaz: dependența scrisă în structura de proprietate

Dependența energetică a fost instituționalizată chiar în structura de proprietate a operatorului. Moldovagaz a fost constituită ca întreprindere mixtă în care Gazprom deține 50%, statul ≈ 35%, iar administrația transnistreană ≈ 13% (cotă cedată în gestiunea furnizorului rus), rezultând un control efectiv de peste 60% pentru partea rusă. Aceeași entitate a devenit simultan furnizor și coproprietar al infrastructurii interne, limitând drastic marja de negociere a Chișinăului.

Constituirea companiei și a predecesoarei sale, Gazsnabtranzit (1995), s-a făcut, potrivit auditului independent și Curții de Conturi, cu nereguli semnificative: active evaluate la valoarea contabilă în locul prețurilor de piață, aport al statului subevaluat și bunuri de pe malul drept folosite pentru datoriile ale malului stâng. O reevaluare din 2008 a indicat o creștere de peste 1.100% a valorii activelor transferate în 1996, semn al subevaluării inițiale.⁶²

Studiu de caz

1999: statul își răscumpără datoria față de Gazprom la un sfert din preț

În iulie 1996, pentru datoriile acumulate la gaz, Guvernul a emis în favoarea Gazprom obligațiuni de stat în valoare de 140 de milioane de dolari. Împreună cu dobânzile, obligația se apropia, către 1999, de 160 de milioane. În vara lui 1999, guvernul Sturza a organizat una dintre cele mai ingenioase operațiuni financiare ale tranziției: acționând prin banca Crédit Agricole Indosuez — pentru ca vânzătorul să nu afle identitatea reală a cumpărătorului —, Moldova și-a răscumpărat propriile obligațiuni cu circa 35 de milioane de dolari, de peste patru ori sub valoarea nominală, cu finanțare de la Banca Mondială. Episodul arată că, până și dintr-o poziție de negociere slabă, managementul inteligent al datoriei poate economisi sume enorme.⁶³

⁶² Wikborg Rein și Forensic Risk Alliance (FRA) — auditul internațional al datoriei istorice a SA „Moldovagaz” (2023); Curtea de Conturi, Hotărârea nr. 56/2022.

⁶³ Mold-Street.com, „Cum Moldova a răscumpărat de la Gazprom o datorie de 140 milioane USD la preț de 4 ori mai mic”, 24 decembrie 2021. <https://www.mold-street.com/noutate/cum-moldova-a-rascumparat-de-la-gazprom-o-datorie-de-140-milioane-usd-la-preț-de-4-ori-mai-mic>

8. Criza financiară rusă și colapsul economic

1998 — Când prăbușirea vecinului devine prăbușirea proprie

-3

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact profund negativ (scară -3 ... +3)**

Impactul net este profund negativ. Criza rusă a anulat stabilizarea de după 1993 și a împins economia la cel mai jos punct al tranziției: leul s-a depreciat cu circa 75%, inflația a urcat la 39% în 1999, iar PIB-ul a coborât la aproximativ o treime din nivelul anului 1990. Punctajul minim integrează și efectul de durată, întrucât criza a accelerat exodul de muncă devenit, ulterior, o caracteristică tipică economiei moldovenești.

Descriere

Criza financiară rusă din august 1998 a demonstrat expunerea economiei moldovenești la șocurile din spațiul ex-sovietic, în pofida introducerii monedei naționale.⁶⁴

Prăbușirea rublei și a pieței ruse, principala destinație pentru produsele agroalimentare și vinul moldovenesc, a contractat brusc cererea externă. Pentru o economie care nu reușise să-și diversifice piețele, lovitura a anulat stabilizarea obținută după 1993.

Transmisia crizei a operat simultan pe mai multe canale, și anume colapsul cererii de export pe piața rusă care a provocat deprecierea leului cu circa 75% — de la circa 4,7 la peste 8,3 lei pentru un dolar între iulie și decembrie 1998 — și care a dus în cele din urmă la accelerarea inflației, urcată spre 39% în 1999. Întreprinderile orientate spre export au rămas fără clienți, veniturile reale au fost erodate, iar cumulativ în perioada 1998–1999 PIB-ul s-a contractat cu aproximativ 10%, coborând la circa o treime din nivelul anului 1990, punctul cel mai jos al întregii tranziții.

Dimensiunea comercială a șocului a fost fără precedent:

În 1999, volumul exporturilor de bunuri și servicii s-a prăbușit cu 28%, iar cel al importurilor — cu 43%, cea mai severă recesiune simultană a ambelor fluxuri din întreaga serie statistică a țării. Faptul că nici măcar o asemenea ajustare nu a echilibrat contul curent — deficitul extern s-a menținut la circa 6% din PIB — dezvăluie natura structurală a dezechilibrului: economia importa mai mult decât putea plăti chiar și în plin colaps, diferența fiind acoperită din datorie.⁶⁵

Criza a expus, în modul cel mai clar, costul concentrării exporturilor pe o singură piață.⁶⁶ Faptul că grosul produselor agroalimentare se îndrepta spre Rusia a transformat o

criză externă într-un colaps intern, fără ca economia să dispună de piețe alternative pe care să se reorienteze rapid. Această vulnerabilitate avea să fie reconfirmată, dar cu un impact în scădere, de embargourile din 2006 și 2013 și a fundamentat, în timp, prioritatea accesului pe piața europeană.

Criza a expus și fragilitatea finanțelor publice și a unui sector bancar incipient, incapabil să amortizeze un șoc de asemenea amploare. Presiunea asupra bugetului, dificultățile de finanțare și deteriorarea portofoliilor de credite au scos la iveală limitele unui sistem financiar încă în formare și subcapitalizat. Abia după 2000, pe fondul redresării piețelor regionale și al fluxului tot mai mare de remitențe, economia avea să intre într-o fază de creștere.

Recuperarea care a urmat a fost una de tip nou, bazată pe consum finanțat din afară, nu pe producție internă. Exodul de muncă declanșat în acești ani a generat fluxul de remitențe care avea să susțină relansarea de după 2000. Această cale de ieșire din criză, deși eficientă pe termen scurt, a consacrat un model de dezvoltare a cărui fragilitate avea să fie expusă, la rândul ei, de criza globală din 2008–2009.

Criza rusă din august 1998 a lovit Moldova preponderent prin canalul comercial: în condițiile în care peste jumătate din exporturi se îndreptau încă spre piețele fostului spațiu sovietic, prăbușirea rublei și a cererii ruse a evaporat, aproape peste noapte, principala piață de desfacere. Șocul extern s-a materializat în plan intern prin presiunea asupra leului și asupra sistemului bancar fragil, astfel încât criza a combinat pierderea piețelor cu deprecierea monedei și cu erodarea veniturilor reale. A fost prima demonstrație clară că specializarea îngustă pe o singură piață transformă orice criză a vecinului în criză proprie.

⁶⁴ Fondul Monetar Internațional, „Republic of Moldova: Recent Economic Developments”, IMF Staff Country Report nr. 99/110, octombrie 1999. <https://www.imf.org/en/Countries/MDA>

⁶⁵ Fondul Monetar Internațional, World Economic Outlook, baza de date — seriile pentru Republica Moldova (volumul exporturilor și importurilor de bunuri și servicii, soldul contului curent, 1998–1999) (accesată în august 2026; valorile pentru 2024–2025 sunt estimări/proiecții FMI). <https://www.imf.org/en/Publications/WEQ>

⁶⁶ Banca Mondială, „Global Economic Prospects 1998/99: Beyond Financial Crisis”; FMI, World Economic Outlook, mai 1999 — transmisia crizei ruse în spațiul CSI.

Impact

Lovitura imediată a fost o nouă prăbușire a nivelului de trai, cu o sărăcie împinsă la cote extreme. Pentru populația care abia se adapta la economia de piață, al doilea șoc major al deceniului a consolidat percepția unei tranziții fără orizont și a alimentat decizia tot mai multor cetățeni de a căuta venituri în străinătate. Pentru a înțelege magnitudinea crizei din 1998 este util de menționat că PIB-ul nominal în prețuri curente pe cap de locuitor era, în 2002, de circa 459 USD, încă sub nivelul din 1997 (528 USD).

Criza a accentuat conștientizarea că dependența de o singură piață constituia un risc existențial. Reorientarea efectivă spre piețele europene avea să se producă lent și sub presiunea altor șocuri, însă 1998 a fost primul semnal clar. Argumentul diversificării, conturat atunci, avea să devină o constantă a politicii economice în deceniile următoare. Din păcate, în cele mai multe cazuri diversificarea s-a dovedit a fi o politică reactivă și nu una pro-activă, ceea ce a dus la costuri economice și sociale mai mari.

Deprecierea masivă a leului a lovit deopotrivă firmele și gospodăriile. Companiile cu datorii în valută s-au confruntat cu obligații aproape duble, iar gospodăriile au văzut prețurile crescând mai repede decât veniturile. Cu o economie dependentă de importuri, deprecierea a însemnat o pierdere generalizată de putere de cumpărare.

Criza a întârziat și consolidarea sistemului bancar, descurajând intermedierea financiară. Falimentele și pierderile au accentuat neîncrederea în bănci, ceea ce a limitat mobilizarea economiilor interne pentru investiții și a prelungit dependența de finanțarea externă și de remitențe.

Criza a împins economia, deja slăbită, spre punctul cel mai jos al întregii tranziții, atins în 1999. Prăbușirea exporturilor și deprecierea au accelerat sărăcirea și au dat un impuls decisiv emigrării, care avea să devină, din anul 2000, un fenomen de masă. Costul dependenței de o singură piață s-a măsurat, de această dată, în ani pierduți de dezvoltare și în oameni plecați. Din punct de vedere politic, impactul crizei din 1998 a fost unul din principalii catalizatori ai venirii la putere a Partidului Comuniștilor din Republica Moldova (PCRM) urmare a alegerilor din 2001.

Context regional și internațional

Criza financiară rusă din 1998 a fost un test regional care a separat net economiile în funcție de orientarea lor

comercială. Ucraina, profund integrată cu Rusia, a suferit o depreciere severă și o contracție, iar alte state din Comunitatea Statelor Independente au resimțit unde de șoc comparabile. Contrastul cu Europa Centrală a fost izbitor: Polonia a continuat să crească în 1998 (cu circa 5%), iar Cehia și Ungaria au fost doar marginal afectate, tocmai pentru că își reorientaseră deja aproximativ două treimi din comerț spre Uniunea Europeană.⁶⁷

Această divergență constituie poate cea mai clară demonstrație empirică a tezei centrale a acestui volum: reorientarea și diversificarea comercială este o condiție cheie pentru asigurarea rezilienței față de șocuri. În timp ce Moldova pierdea circa 6,5% din PIB în 1998 din cauza expunerii la piața rusă, economiile central-europene, ancorate în piața unică europeană, treceau aproape neatinse prin aceeași furtună. România traversa, la rândul ei, o recesiune în 1997–1999, dar din cauza unor reforme interne ratate, nu a expunerii la Rusia.

Lecții învățate

Pentru o economie mică și deschisă, diversificarea piețelor de export este o condiție de supraviețuire, nu doar de eficiență.⁶⁸ Concentrarea exporturilor pe piața rusă a transformat o criză externă în colaps intern, lecție reconfirmată de embargourile ulterioare și care explică importanța accesului pe piața europeană.

Rezervele fiscale și un sistem financiar solid sunt indispensabile pentru amortizarea șocurilor externe. Fragilitatea bugetului și a sectorului bancar a amplificat impactul crizei, semn că reziliența macroeconomică depinde de rezerve fiscale și de o supraveghere prudențială riguroasă.

O ieșire din criză bazată pe factori conjuncturali nu rezolvă vulnerabilitățile de fond. Recuperarea prin remitențe a ascuns, dar nu a eliminat, fragilitatea structurală a economiei. Lecția este că relansarea trebuie însoțită de reforme care să diversifice sursele de creștere, altfel criza următoare găsește economia la fel de expusă.

Episodul din 1998 a fost primul dintr-o serie de trei lecții identice — repetate în 2006 și în 2022 — despre costul concentrării pe o singură piață. Faptul că aceeași vulnerabilitate a produs crize la un interval de aproape un deceniu arată cât de lent a fost învățat acest lucru. Diversificarea piețelor de export nu este o preferință strategică, ci o condiție elementară de reziliență pentru o economie mică și deschisă.

⁶⁷ Chiodo, A., Owyang, M., „A Case Study of a Currency Crisis: The Russian Default of 1998”, Federal Reserve Bank of St. Louis Review, noiembrie 2002.

⁶⁸ Banca Mondială, CEM 2005, op. cit. — capitolul privind comerțul exterior; BNS, comerțul exterior pe țări. <https://statistica.gov.md>

Studii de caz

Studiu de caz

Exportatorii agroalimentari, fără piață peste noapte

Pentru producătorii de vin, fructe și conserve, criza din 1998 a însemnat dispariția bruscă a principalului client. Marfa contractată pentru piața rusă a rămas nevândută, plățile au încetat, iar mulți exportatori au intrat în incapacitate de plată, cu lanțuri întregi de furnizori afectați în cascadă. Această lovitură a arătat, în modul cel mai concret, cât de periculoasă era concentrarea pe o singură destinație și a fost primul argument practic în favoarea diversificării. Reorientarea efectivă spre piețele europene avea să mai dureze, dar lecția din 1998 a rămas în memoria sectorului și a fost reactivată de fiecare embargo ulterior.

Studiu de caz

Deprecierea care a lovit deopotrivă firmele și familiile

Deprecierea leului cu circa 75% a scumpit instantaneu importurile și a erodat veniturile reale. Firmele cu datorii în valută s-au trezit cu obligații aproape duble, multe nereușind să le mai onoreze, iar gospodăriile au văzut prețurile crescând mai repede decât salariile, într-o spirală care amintea de anii hiperinflației. Pentru societatea moldovenească, care abia se obișnuise cu o monedă stabilă, revenirea inflației spre 39% în 1999 a fost o nouă lovitură de încredere, care a anulat sentimentul fragil de normalitate câștigat după 1993. Pentru tot mai mulți oameni, concluzia a fost că singura ieșire era plecarea la muncă în străinătate, iar 1998 a marcat, astfel, accelerarea exodului.

9. Programul „Pământ” și fragmentarea agriculturii

1998 — Când prăbușirea vecinului devine prăbușirea proprie

-1

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact moderat negativ** (scară -3 ... +3)

Impactul net este moderat negativ, în pofida unei realizări istorice — împrăștierea. Programul „Pământ” a finalizat decolectivizarea și a creat, pentru prima dată în istoria modernă a țării, proprietate privată asupra terenurilor agricole pentru circa un milion de cetățeni. Modul în care s-a făcut împărțirea — parcele minuscul și dispersate, atribuite unei populații rurale și lipsite de capital — a fragmentat însă agricultura într-o structură de subzistență, cu productivitate scăzută și investiții blocate, ale cărei consecințe se văd și astăzi.

Descriere

Decolectivizarea agriculturii a fost demarată de Codul funciar din 1991, care dădea sătenilor dreptul la cote de teren echivalent, dar procesul a avansat greoi și inegal, blocat de rezistența conducătorilor de colhozuri și de ambi-

guitățile legale. Accelerarea decisivă a venit prin Programul Național „Pământ” (1998–2000): în doar trei ani, circa o mie de gospodării colective au fost lichidate ca formă de organizare, iar aproximativ un milion de cetățeni au primit titluri de proprietate asupra pământului — cea mai amplă redistribuire de avere din istoria modernă a țării.⁶⁹

⁶⁹ Banca Mondială, „Land Governance Assessment Framework — Republica Moldova”, raport de țară, 2014; FAO, „Land Reform in Eastern Europe”, capitolul Moldova — Programul Național „Pământ” (1998–2000), susținut de USAID. <https://www.fao.org/4/AD878E/AD878E10.htm>

Logica echității a primat însă asupra logicii economice. Fiecare îndreptățit a primit o cotă medie de circa 1,4 hectare, divizată, de regulă, în trei parcele separate — teren arabil, livadă, vie —, adesea aflate la kilometri distanță una de alta. Rezultatul agregat: un fond funciar fragmentat în 1,5–2 milioane de parcele, imposibil de lucrat eficient cu tehnologii moderne, dificil de consolidat juridic și inapt să servească drept garanție pentru credite. Împroprietărirea reală a coincis, astfel, cu decapitalizarea la fel de reală a agriculturii.

Pe acest fundament s-a așezat o structură agrară duală, vizibilă până astăzi: pe de o parte, sute de mii de gospodării de subzistență, care lucrează manual loturi minuscule pentru consum propriu; pe de altă parte, companii agricole mari, reconstituite prin arendarea cotelor de la mii de proprietari — o reconsolidare de facto, realizată însă fără piață funciară transparentă și fără investițiile pe care le-ar fi adus proprietatea consolidată. Între cele două straturi, fermierii mijlocii au rămas multă vreme o categorie vulnerabilă.

Reconsolidarea prin arendă nu a fost un accident al reformei, ci mecanismul ei de proiectare. Memoriile ambasadorului american care a supervizat lansarea programului⁷⁰ arată că modelul aplicat — conceptul „liderului-întreprinzător”, elaborat de economistul Vasile Uzun și testat în 1996 la ferma Maiac din Nisporeni — presupunea de la bun început ca membrii care nu doreau sau nu puteau lucra efectiv pământul (aproape jumătate fiind pensionari) să își arendeze cotele către antreprenori capabili să reasambleze exploatații viabile. Programul a soluționat administrativ chiar și povara datoriilor vechilor colhozuri — transferate statului odată cu activele sociale ori compensate prin scutiri fiscale, astfel încât noile întreprinderi să-și înceapă activitatea fără povara datoriilor. Eșecul reformei însă a fost cauzat de lipsa unei piețe funciare transparente și a sprijinului post-privatizare.

Impact

Impactul reformei este relevat de următoarele date: producția agricolă a atins, în 2019, doar 77,4% din nivelul anului care a precedat independența, la aproape trei decenii distanță — o stagnare unică între sectoarele economiei. Sistemele de irigare construite în perioada sovietică s-au degradat aproape complet, investițiile pe termen lung au fost descurajate de incertitudinea arende pe termen scurt, iar îmbătrânirea și plecarea proprietarilor au complicat suplimentar orice tentativă de consolidare.⁷¹

Efectul productiv net a fost o agricultură necompetitivă, în care productivitatea medie a rămas printre cele mai scăzute din Europa. Fragmentarea a blocat mecanizarea eficientă, rotația culturilor la scară și accesul la finanțare, iar valoarea adăugată pe hectar și pe lucrător a rămas la o fracțiune din nivelurile central-europene — un decalaj care explică, în bună parte, sărăcia rurală persistentă.

Din punct de vedere social, programul a avut efecte contradictorii: a oferit gospodăriilor rurale un activ și o plasă de siguranță alimentară în anii cei mai grei — lotul propriu a fost, pentru sute de mii de familii, diferența dintre sărăcie și foamete —, dar a legat totodată o parte a populației de o agricultură de supraviețuire, fără perspective de venit, din care singura ieșire vizibilă a devenit emigrarea. Satul moldovenesc al anilor 2000 — îmbătrânit, fragmentat funciar și dependent de remitențe — este, în parte, produsul acestei alegeri.

Din punct de vedere instituțional, reforma a creat totuși fundamentele pieței funciare: cadastrul, titlurile de proprietate și dreptul de a vinde, moșteni și arenda pământul. Pe aceste fundamente s-au putut construi, ulterior, consolidarea prin arendă, subvenționarea agriculturii și, mai recent, investițiile în horticultura de valoare înaltă — dovadă că problema reală a fost absența politicilor de consolidare care trebuiau să o însoțească.

Caracterul necesar, dar insuficient al reformei a fost recunoscut chiar de arhitecții ei, în momentul lansării. Autoritățile moldovenești nu și-au făcut iluzii că privatizarea, singură, ar genera o agricultură prosperă: aceasta era o condiție necesară, dar insuficientă, iar noile ferme urmau să se confrunte cu sarcina dificilă de a-și asigura creditul, serviciile de extensivitate și accesul la piețe.⁷² Chiar și așa, agenda consolidării și a creditului rural, deși semnalată de la bun început, a rămas orfană instituțional: nimeni nu și-a asumat-o cu aceeași determinare politică și cu aceleași resurse cu care fusese dus la capăt titlul de proprietate.

Context regional și internațional

Experiența regională arată că nu decolectivizarea în sine, ci designul ei a marcat diferențele între țări. Cehia și Slovacia au transformat cooperativele în societăți comerciale, păstrând exploatațiile mari și productivitatea; Ungaria a combinat restituirea cu compensarea, menținând ferme viabile; România, care a ales, ca și Moldova, restituirea în natură pe parcele mici, s-a ales cu aceeași fragmentare și cu aceeași agricultură duală. În ultimă instanță, acolo unde

⁷⁰ John Todd Stewart, „Launching Agricultural Land Reform in Republic of Moldova”, în Plural. History. Culture. Society, vol. 7, nr. 1, 2019, pp. 131–137. Autorul a fost ambasador al SUA în Republica Moldova în perioada 1995–1998 și a supervizat lansarea programului.

⁷¹ Expert-Grup, „Raportul de Stare a Țării 2021”, Figura 1 — producția agricolă din 2019 reprezenta 77,4% din nivelul anului care a precedat independența. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2242-raportul-de-stare-a-tarii-2021>

⁷² John Todd Stewart, „Launching Agricultural Land Reform in Republic of Moldova”, în Plural. History. Culture. Society, vol. 7, nr. 1, 2019, pp. 131–137. Autorul a fost ambasador al SUA în Republica Moldova în perioada 1995–1998 și a supervizat lansarea programului.

reforma funciară a fost însoțită de mecanisme de consolidare și de piețe funciare funcționale, agricultura a rămas competitivă; acolo unde echitatea distribuției a fost unicul criteriu, competitivitatea s-a pierdut pentru generații.

Lecții învățate

Drepturile de proprietate produc prosperitate doar împreună cu instituțiile care le fac lichide: piețe funciare, credit ipotecar, mecanisme de comasare. Titlul de proprietate fără acces la capital și fără posibilitatea consolidării este un activ înghețat — iar un milion de active înghețate nu fac o agricultură competitivă.

Echitatea formală a distribuției nu garantează echitatea rezultatelor. Împărțirea egalitară a pământului a produs, într-o generație, aceeași concentrare — prin arendă și cum-părări netransparente — pe care voia să o prevină, dar cu costul unei tranziții lungi prin subzistență. Reformele de proprietate trebuie judecate după structura economică pe care o generează, nu după simetria împărțirii inițiale.

Consolidarea funciară este restanța strategică a agriculturii moldovenești. Experiența europeană — de la comasările daneze la programele de consolidare din statele baltice — arată că fragmentarea se corectează prin politici active. Pentru Moldova, valorificarea fondurilor europene de dezvoltare rurală va depinde direct de curajul de a relua acest dosar amânat de două decenii.

Studii de caz

Studiu de caz

Trei fâșii la marginea satului

Cota tipică primită în urma Programului „Pământ” ilustrează perfect distanța dintre proprietatea pe hârtie și capitalul real: circa 1,4 hectare, împărțite în trei fâșii — una de teren arabil, una de livadă, una de vie —, situate în locuri diferite ale satului, uneori la kilometri una de alta. Prea mici pentru tehnică agricolă modernă, prea dispersate pentru a fi lucrute eficient, prea puțin valoroase pentru a garanta un credit, aceste fâșii au ajuns, în majoritatea cazurilor, să fie date în arendă liderului agricol local în schimbul unei plăți simbolice în natură — câțiva saci de grâu sau de floarea-soarelui pe an. Proprietarul formal a rămas cu titlul, iar venitul real al pământului s-a mutat la cel care a putut consolida sute de asemenea fâșii. Într-o singură generație, satul moldovenesc a parcurs astfel drumul de la colhozul care deținea totul la o structură în care proprietatea este a tuturor, iar capitalul — concentrat în cercuri înguste de interese.

10. Vârful sărăciei și prăbușirea nivelului de trai

1999 — Punctul cel mai jos al tranziției

-3

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact profund negativ (scară -3 ... +3)**

Impactul net este profund negativ. Anul 1999 a reprezentat punctul cel mai jos al tranziției: cu o economie redusă la circa o treime din nivelul anului 1990, sărăcia atinsese segmente largi ale populației active. Punctajul minim măsoară gravitatea acestui moment. Reducerea sărăciei absolute care a urmat în anii 2000 a fost reală, dar finanțată prin emigrare, cost analizat separat în evenimentele despre migrație.

Descriere

Anul 1999 a cumulat efectele dezindustrializării, ale crizei rusești și ale eroziunii monetare într-o criză socială

de angajare.⁷³ Cu economia redusă la circa o treime din dimensiunea de la finalul perioadei sovietice, Republica Moldova devenise una dintre cele mai sărace țări ale Europei, cu venituri reale prăbușite, șomaj și subocupare ridicată și un acces deteriorat la servicii de bază.

⁷³ Banca Mondială, „Moldova Poverty Assessment” (1999); Beegle, K., „Living Standards and Poverty in Moldova”, Banca Mondială, 2004.

În anul 1999 Moldova a trăit anul cu cel mai generalizat nivel de sărăcie. La momentul primei măsurători sistematice, în 1997, rata sărăciei absolute se situa la 47,4% din populație, urmând să crească abrupt la 61,6% în 1998 și să atingă un vârf istoric de 71,2% în 1999, o deteriorare de aproape 24 de puncte procentuale în doar doi ani. Această escaladare a reflectat vulnerabilitatea structurală a economiei moldovenești, dependentă excesiv de comerțul cu Rusia și celelalte state ex-sovietice.⁷⁴

Descompunerea creșterii sărăciei confirmă că fenomenul a fost aproape integral rezultatul prăbușirii nivelului de trai. Din cele 24 de puncte procentuale de creștere a sărăciei între 1997 și 1999, 23 de puncte se datorează scăderii cheltuielilor medii pe cap de locuitor, iar doar 1,4 puncte modificării distribuției veniturilor. Coeficientul Gini a rămas remarcabil de stabil în toată perioada (oscilând între 0,34 și

0,37), ceea ce indică o sărăcire generalizată, resimțită relativ uniform de-a lungul întregii distribuții.⁷⁵

Recuperarea a început în 2000, când rata s-a stabilizat (70,6%), urmată de un declin susținut până la 62,4% în 2001 și 48,5% în 2002. Astfel, până în 2002 rata sărăciei revenise practic la nivelul din 1997, iar aceeași revenire s-a observat și pentru adâncimea (poverty gap) și severitatea sărăciei. Un aspect esențial pentru interpretarea acestor cifre este că, deși ratele agregate din 1997 și 2002 sunt aproape identice, mobilitatea gospodăriilor a fost considerabilă: doar 28% dintre gospodării au rămas în aceeași chintilă de cheltuieli după criză, iar analiza panelului arată că sărăcia în Moldova a fost în proporție de peste 90% cronică. Cu alte cuvinte, în spatele fluctuației agregate exista un nucleu dur de gospodării permanent sărace.

Indicatori de sărăcie absolută bazați pe cheltuieli de consum (metoda costului nevoilor de bază; malul drept, exclusiv regiunea transnistreană)

Indicator	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Rata sărăciei (headcount, %)	47,4	61,6	71,2	70,6	62,4	48,5
Sărăcie extremă (headcount, %)	37,5	51,7	61,3	60,9	52,0	37,8
Adâncimea sărăciei (poverty gap, %)	16,5	25,1	29,7	28,9	24,0	16,5
Severitatea sărăciei (%)	7,9	13,2	15,7	15,0	12,0	7,6
Coeficient Gini	0,35	0,37	0,35	0,34	0,36	0,34
Raport decile 90/10	9,9	11,1	9,6	9,3	10,0	9,0

Sursă:
Beegle, K. (2004), „Living Standards and Poverty in Moldova”, World Bank (Raport nr. 28024-MD).

Sărăcia căpătase un caracter structural și atinsese nu doar categoriile tradițional vulnerabile, ci și segmente largi ale populației active. Salariile neplătite, pensiile erodate de inflație și colapsul economiei rurale au împins gospodăriile spre strategii de supraviețuire, de la agricultura de subzistență la emigrare, iar experiența privațiunilor a modelat mentalitățile și opțiunile politice ale unei întregi generații.

Sărăcia vârstnicilor a fost una dintre cele mai dureroase expresii ale colapsului.⁷⁶ Pensia medie acoperea doar o fracțiune din coșul minim de consum, iar plățile întârziiau cu lunile, ceea ce a împins mulți pensionari spre dependența de lotul de pământ sau de ajutorul copiilor plecați.

Această experiență a alimentat un discurs care idealiza trecutul, deși stabilitatea de altădată fusese cea a unui sistem care se prăbușea oricum.

Din 2000, declinul s-a inversat, iar sărăcia a intrat pe o pantă descendentă susținută în principal de remitențe. Rata națională a sărăciei⁷⁷ a scăzut de la 30,2% în 2006 până la 17,5% în 2011, iar seria continuă declinul până la 9,6% în 2015. În perioada 2006–2015, rata sărăciei calculată după pragul din 2006 și populația stabilă a fost în continuu declin, una dintre cele mai mari ameliorări sociale ale perioadei. Mecanismul a fost însă paradoxal: progresul a fost finanțat de plecarea forței de muncă, nu de crearea de locuri de muncă în țară. Este de menționat că metodologia

⁷⁴ Beegle, K. 2004, Living Standards and Poverty in Moldova, World Bank

⁷⁵ Beegle, K. 2004, Living Standards and Poverty in Moldova, World Bank

⁷⁶ Casa Națională de Asigurări Sociale, rapoartele anuale; BNS — valoarea medie a pensiei și minimul de existență. <https://cnas.gov.md>

⁷⁷ Rata sărăciei absolute (2006–2015, BNS, HG nr. 851/2005) se bazează pe cheltuielile de consum pe adult echivalent (scara OECD) și un prag alimentar de 2.282 kcal/zi, spre deosebire de seria 1997–2002 (Beegle 2004), care utiliza 2.100 kcal/zi și ajustarea pe cap de locuitor; nivelurile nu sunt comparabile direct (decalaj metodologic de ~8–9 p.p. în anul comun 2002).

de măsurare a sărăciei a suportat modificări de-a lungul timpului, respectiv comparabilitatea în timp nu este posibilă pentru toate perioadele.

După anul 2000, reducerea sărăciei a fost reală și a îmbunătățit viața a milioane de oameni, dar s-a derulat inegal. Gospodăriile cu rude plecate la muncă au beneficiat de remitențe, în timp ce cele fără acces la acest flux au rămas în urmă, mai ales în mediul rural. Această inegalitate a creat o hartă socială cu două viteze, în care progresul depindea de participarea la economia migrației.

Impact

Vârful sărăciei a marcat conștiința colectivă și a redefinit raportul dintre cetățeni și stat. Experiența privațiunilor extreme a generat o cerere puternică de stabilitate și de securitate economică, exploatată ulterior de discursurile etatiste, și a consolidat emigrarea ca soluție individuală de ieșire din sărăcie, cu efecte demografice de durată.

Prăbușirea nivelului de trai a fost dublată de retragerea statului din serviciile esențiale. În 1999, comparativ cu 1992, cheltuielile publice reale pentru educație se redusese cu 81,2%, iar cele pentru sănătate — cu 75,7%: școli neîncălzite, spitale fără medicamente, salarii ale profesorilor și medicilor plătite cu luni de întârziere. Această subfinanțare masivă a erodat exact capitalul uman de care ar fi depins redresarea și explică o parte din vulnerabilitățile — de la exodul cadrelor medicale la declinul educației tehnice — care aveau să coste scump în deceniile următoare.⁷⁸

Criza economică și socială a fost una profundă și a marcat creșterea disparităților de dezvoltare a țării comparativ cu alte state din Europa Centrală și de Est. Între 1993 și 1999, PIB-ul real s-a comprimat cumulativ cu circa 42% — în același interval în care Polonia creștea cu 46%, iar România, cu toate convulsiile ei, rămânea ușor pe plus —, iar economia măsurată la paritatea puterii de cumpărare a coborât de la 15,2 miliarde de dolari internaționali (1992) la 10 miliarde (1999). Statul însuși a ajuns în pragul insolvenței: datoria publică brută a sărit de la 79% din PIB în 1995 la 159% în 1998 și 151% în 1999 — printre cele mai înalte niveluri din Europa acelor ani —, în timp ce veniturile bugetare se comprimau de la 39,4% la 30,4% din PIB. Cifrele explică de ce statul a tăiat exact acolo unde durea cel mai mult — educație, sănătate, investiții — și de ce ieșirea din criză nu putea veni decât din exterior: din restructurarea datoriilor și, curând, din remitențele exodului.⁷⁹

Reducerea sărăciei care a urmat a îmbunătățit nivelul de trai, dar a creat o dependență de remitențe care a mascat fragilitatea modelului economic.⁸⁰ Progresul s-a sprijinit pe un model nesustenabil pe termen lung, în care bunăstarea ținea de veniturile câștigate în afară, nu de productivitatea internă.

Sărăcia a rămas concentrată în mediul rural și în gospodăriile fără acces la remitențe, o provocare pentru politicile sociale. Decalajul dintre cei care participau la economia migrației și cei rămași în afara ei a adâncit inegalitățile teritoriale, cu efecte asupra coeziunii sociale și a dezvoltării regionale.

Experiența sărăciei extreme a avut și consecințe politice de durată, alimentând nostalgia, dar și aspirația de schimbare. Pe de o parte, a hrănit discursuri care idealizau stabilitatea trecutului, iar pe de altă parte, a întărit, în timp, dorința unei părți a societății de a construi o economie funcțională, ancorată european.

Cel mai grav efect al acestui punct de minim a fost erodarea capitalului uman și subfinanțarea cronică a sistemelor de sănătate și educație, cu consecințe care s-au întins peste generații. Copiii acelor ani au crescut într-o economie a supraviețuirii, mulți urmându-și părinții pe drumul emigrării. Recuperarea nivelului economic de dinainte de tranziție avea să dureze aproape un deceniu, iar unele pierderi, de oameni, de competențe, de încredere, nu au mai fost niciodată recuperate.

Context regional și internațional

La sfârșitul anilor '90, Republica Moldova devenise, alături de Ucraina, cea mai săracă țară din Europa, un statut pe care avea să îl păstreze aproape neîntrerupt. În timp ce economiile central-europene își regăsiseră deja nivelul de producție dinainte de tranziție și deschiseseră negocierile de aderare la Uniunea Europeană, Moldova atingeabă acum minimul absolut. Măsurată la paritatea puterii de cumpărare, distanța era semnificativă: PIB-ul pe cap de locuitor al Moldovei reprezenta o mică fracțiune din cel al Poloniei sau al Cehiei.⁸¹

Comparația dintre țările din regiune era una sugestivă: aceeași linie de start din 1991, dar în 1999 un capăt al Europei se pregătea de aderare, iar celălalt atingeabă limita de jos. Polonia își depășise nivelul de producție din 1989 încă din 1996, iar Moldova avea să își recupereze nivelul

⁷⁸ Expert-Grup, „Raportul de Stare a Țării 2021” — în 1999, comparativ cu 1992, cheltuielile publice reale pentru educație s-au redus cu 81,2%, iar cele pentru sănătate — cu 75,7%. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2242-raportul-de-stare-a-tarii-2021>

⁷⁹ Fondul Monetar Internațional, World Economic Outlook, baza de date — seriile pentru Republica Moldova (PIB real, PIB la PPC, datoria publică brută, veniturile bugetare, 1992–1999); calculele creșterii cumulative aparțin autorilor (accesată în august 2026; valorile pentru 2024–2025 sunt estimări/proiecții FMI). <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>

⁸⁰ Banca Mondială, „Moldova Poverty Update” (2006); Lücke, M., Omar Mahmoud, T., Pinger, P., „Patterns and Trends of Migration and Remittances in Moldova”, OIM / Kiel Institute, 2007.

⁸¹ Banca Mondială, WDI — PIB per capita la PPC, comparațiile regionale pentru 1999–2000. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations=MD>

din 1990 abia spre 2008, și doar în termeni agregați, nu pe cap de locuitor, din cauza depopulării. Această asimetrie a convergenței — reușită în Centru, ratată la Est — definește miza întregului parcurs ulterior al Moldovei.⁸²

Lecții învățate

Reducerea sărăciei pe seama remitențelor a ajutat, dar nu a putut să substituie crearea de locuri de muncă productive în țară.⁸³ Progresul social finanțat din emigrare a ameliorat veniturile, dar a adâncit dependența de factori externi și a alimentat depopularea, ceea ce impune ancorarea reducerii durabile a sărăciei în oportunități economice interne.

Creșterea agregată poate lăsa în urmă categorii întregi de populație vulnerabilă, motiv pentru care indicatorii medii trebuie completați de o analiză a distribuției. Persistența sărăciei rurale și a inegalităților teritoriale confirmă necesitatea politicilor de coeziune teritorială și de protecție socială direcționată.

Vârful sărăciei din 1999 arată că o criză de asemenea adâncime este o capcană de dezvoltare, din care ieșirea cere deopotrivă creștere economică și protecție socială. Reducerea sărăciei care a urmat, finanțată prin remitențe, a fost una fragilă, pentru că nu s-a bazat pe crearea de locuri de muncă interne. Lecția este că nivelul de trai se reconstruiește durabil prioritar prin productivitate și ocupare.

Studii de caz

Studiu de caz

Pensii sub pragul de supraviețuire

La sfârșitul anilor '90, pensia medie acoperea doar o fracțiune din coșul minim de consum, iar plățile întârziuau cu lunile, uneori cu jumătate de an. Pentru mulți pensionari, supraviețuirea depindea de lotul de pământ, de ajutorul copiilor plecați în străinătate sau de renunțarea la medicamente și la căldură. Sărăcia vârstnicilor, vizibilă și în mediul urban, în orașe care cândva oferiseră o relativă siguranță, a fost una dintre cele mai dureroase expresii ale colapsului. Ea a alimentat un discurs care idealiza trecutul, deși securitatea de altădată fusese cea a unui sistem care se prăbușea oricum; experiența privațiunilor extreme a modelat, pentru o generație întreagă, raportul cu statul și cu ideea de reformă.

Studiu de caz

Remitențele, ascensorul social care a înlocuit statul

Reducerea spectaculoasă a sărăciei după 2000, de la circa 26% în 2007 la 11% în 2014, nu a venit din locuri de muncă create acasă, ci din banii trimiși de cei plecați. O casă renovată, un acoperiș nou, copiii ținuți în școală, o intervenție medicală plătită: pentru sute de mii de familii, ascensorul social a funcționat prin remitențe, nu prin economia internă. Statul, slab și subfinanțat, a fost, în bună măsură, înlocuit de diaspora în rolul de furnizor de bunăstare. Această realitate explică de ce progresul social, deși real și resimțit de milioane de oameni, a rămas fragil și dependent de factori aflați în afara controlului țării, expus oricărei crize din statele-gazdă, cum s-a văzut în 2009 și în 2020.

Sursă:

Rata sărăciei absolute (2006–2015, BNS, HG nr. 851/2005) se bazează pe cheltuielile de consum pe adult echivalent (scara OECD) și un prag alimentară de 2.282 kcal/zi, spre deosebire de seria 1997–2002 (Beegle 2004), care utiliza 2.100 kcal/zi și ajustarea pe cap de locuitor; nivelurile nu sunt comparabile direct (decalaj metodologic de ~8–9 p.p. în anul comun 2002).

⁸² Banca Mondială, WDI; Eurostat — PIB per capita în PPS, comparațiile Moldova–Europa Centrală. <https://data.worldbank.org/country/moldova>

⁸³ Banca Mondială, „Moldova Poverty Assessment”, edițiile 2006 și 2016. <https://documents.worldbank.org>

11. Exodul: începutul migrației de muncă în masă

2000 — O țară de unde oamenii preferă să plece

-1

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact moderat negativ (scară -3 ... +3)**

Impactul net este moderat negativ. Migrația a oferit sutelor de mii de gospodării un venit și o ieșire din sărăcie, iar remitențele au susținut economia; în același timp, a privat țara de forța de muncă activă și calificată, a distrămat familii și a alimentat depopularea. Punctajul cântărește aceste două laturi: bunăstarea prezentă a fost obținută cu prețul capacității de dezvoltare viitoare și al uneia din cele mai grave crize demografice din Europa.

Descriere

De la începutul anilor 2000, migrația de muncă în masă a devenit fenomenul definitoriu al economiei moldovenești.⁸⁴ În lipsa locurilor de muncă decente acasă, sute de mii de cetățeni au plecat spre Rusia, Italia, Spania, Portugalia, Israel și, ulterior, spre statele din centrul și vestul Europei. Pentru un număr mare de gospodării, migrația a devenit principala strategie de supraviețuire și de mobilitate socială.

Chiar dacă este dificil de estimat în cifre precise, amploarea fenomenului de emigrare a fost una excepțională. Un reper indirect de estimare a migrației nete poate fi dedus din diferența dintre variația populației dintre recensăminte și sporul natural. Aplicând ecuația de echilibru demografic (migrație netă = variația populației – sporul natural) pe datele BNS, migrația netă a Republicii Moldova se estimează la circa -373.000 de persoane în perioada 1989–2004, -570.000 în 2004–2014 și -320.000 în 2014–2024, ceea ce confirmă că emigrarea, iar nu declinul natural, a fost principalul motor al depopulării. Chiar și cât timp sporul natural a rămas pozitiv (până în 1998), populația a scăzut din cauza plecărilor. Cifrele trebuie însă citite cu prudență, întrucât reziduul migrator include și reclasificarea populației de la conceptul de jure (2004) la reședința obișnuită (2014, 2024), astfel că valoarea aparent uriașă din 2004–2014 contabilizează, cu întârziere, și emigrarea reală a anilor '90 și începutul anilor 2000. Totuși, putem estima că în perioada 1989–2014 Moldova a pierdut în medie în fiecare an din cauza migrației nete negative (imigranți-emigranți) câte 37.000 de persoane, tendința cea mai accelerată fiind în perioada 2004–2014. Pe de altă parte, în intervalul 2014–2024 Moldova a pierdut aproximativ 32.000 de persoane pe an din cauza migrației nete negative, un ritm care, suprapus peste un spor natural devenit puternic negativ după 2019, explică pierderea a peste un sfert din populația țării în trei decenii.

Datele privind remiterile personale confirmă explozia emigrării din anii 2000. Ponderea remitențelor personale raportat la PIB a urmat traiectoria clasică a unei economii transformate de emigrare: de la valori neglijabile la mijlocul anilor '90 (0,06% în 1995), indicatorul a explodat odată cu valul migrator, atingând un vârf de circa 34,5% în 2006 — unul dintre cele mai ridicate niveluri din lume, ceea ce a făcut din Moldova una dintre cele mai dependente economii de transferurile diasporei. După acest maxim, criza financiară globală din 2008–2009 a produs o primă contracție bruscă (până la ~24,9% în 2009), urmată de o stabilizare în jurul a 22–25% în perioada 2010–2014.

Migrația s-a împărțit pe direcții care aveau să capete și o semnificație geopolitică.⁸⁵ Spre Rusia au plecat mai ales bărbați, în construcții și servicii, atrași de limbă și de absența vizelor, în timp ce spre Italia, Spania și Portugalia au plecat mai ales femei, multe îngrijind vârstnici. Acest fenomen a modelat, în timp, și opțiunile politice, comunitatea occidentală devenind un sprijin pentru parcursul european.

Migrația a avut o dublă natură economică, funcționând simultan ca supapă pentru piața muncii și ca sursă majoră de venituri externe. A redus presiunea șomajului intern și a generat fluxul de remitențe care a susținut consumul și a redus sărăcia, însă a consacrat o dependență structurală de exportul de forță de muncă, cu un cost demografic și social tot mai vizibil.

Costul demografic al exodului s-a dovedit a fi cea mai gravă consecință de durată. Plecarea persoanelor în vârstă de muncă, suprapusă peste declinul natural, a împins populația rezidentă spre o scădere fără echivalent în Europa. Această erodare a bazei demografice amenință sustenabilitatea sistemelor de pensii, de sănătate și a economiei în ansamblu, transformând migrația dintr-o supapă într-o vulnerabilitate strategică.

⁸⁴ Organizația Internațională pentru Migrație, „Extended Migration Profile of the Republic of Moldova”, Chișinău, 2012. <https://publications.iom.int>

⁸⁵ Lücke, Omar Mahmoud, Pinger (2007), op. cit.; OIM, „Extended Migration Profile of the Republic of Moldova” (2012).

Impact

Remitențele au adus venituri substanțiale, dar au privat țara de o parte importantă din forța de muncă activă și calificată. Au devenit principalul motor al consumului și un factor de stabilitate, în timp ce plecarea persoanelor în vârstă de muncă a erodat baza productivă și fiscală, astfel încât migrația a finanțat bunăstarea prezentă cu prețul capacității de dezvoltare viitoare.

Costurile sociale au fost adânci și greu de cuantificat: familii despărțite, copii crescuți de bunici, sate care îmbătrânesc și se golesc.⁸⁶ Studiile și serviciile sociale au documentat efectele asupra educației și a stării emoționale a copiilor rămași acasă. Sistemele de educație, sănătate și protecție socială au resimțit aceste presiuni ani la rând.

Diaspora a devenit un actor economic, social și, ulterior, politic de primă importanță. Votul ei avea să încline balanța în momentele-cheie ale parcursului european, transformând emigrarea, paradoxal, într-o resursă politică pentru orientarea strategică a țării.

Pe plan fiscal și macroeconomic, dependența de remitențe a influențat cursul de schimb și structura cererii. Afluxul de valută a susținut leul, dar a orientat cererea spre importuri, adâncind deficitul comercial și descurajând producția internă, ceea ce a perpetuat fragilitatea modelului de creștere.

Migrația a diminuat presiunea socială acumulată, dar cu prețul unei hemoragii demografice și al destrămării a sute de mii de familii. Remitențele au adus bunăstare imediată, însă plecarea forței de muncă tinere și calificate a erodat baza productivă și a lăsat în urmă comunități îmbătrânite. Ceea ce a rezolvat criza de venituri a creat, în paralel, criza demografică, cea mai gravă provocare structurală a țării.

Context regional și internațional

Exodul moldovenesc a fost parte dintr-un fenomen regional mai larg: întreaga periferie estică a Europei s-a transformat, după 2000, într-o vastă zonă de emigrare. România și-a văzut milioane de cetățeni plecând spre Italia și Spania, mai ales după liberalizarea vizelor în 2002, iar Ucraina, statele baltice și Bulgaria au cunoscut fluxuri

comparabile. Regiunea a devenit o „centură a depopulării”, furnizoare de forță de muncă pentru economiile mai bogate ale continentului.⁸⁷

Diferența esențială ține însă de natura și de reversibilitatea migrației. Pentru statele central-europene, emigrarea a coincis cu convergența economică și a fost adesea temporară sau circulară, mulți revenind pe măsură ce economiile de origine prosperau; pentru Moldova, ea a fost dictată de supraviețuire și s-a dovedit, în bună parte, permanentă. Raportată la populație, Moldova a pierdut una dintre cele mai mari ponderi de locuitori din Europa în timp de pace, o pierdere pe care creșterea economică ulterioară nu a reușit să o inverseze.⁸⁸

Lecții învățate

Migrația de masă atenuează presiunile sociale pe termen scurt, dar generează o vulnerabilitate demografică și economică pe termen lung.⁸⁹ Pierderea forței de muncă active subminează potențialul de creștere și sustenabilitatea sistemelor de pensii și de sănătate, ceea ce impune politici de retenție și de revenire, prin oportunități economice interne și prin valorificarea capitalului diasporei.

Diaspora poate fi transformată dintr-o sursă pasivă de remitențe într-un partener al dezvoltării. Facilitarea investițiilor, recunoașterea calificărilor și programele de revenire pot converti un fenomen perceput ca pierdere într-o resursă de dezvoltare și de integrare europeană.

Politicile demografice și economice trebuie interconectate. Exodul nu este doar o problemă a pieței muncii, ci o provocare de securitate națională. Lecția este că reținerea și revenirea forței de muncă depind de crearea unei economii care oferă oportunități și perspective, iar nu de măsuri administrative izolate.

Migrația a fost o strategie rațională la nivel individual, dar o vulnerabilitate la nivel național, pentru că a substituit dezvoltarea internă în loc să o completeze. Lecția pentru prezent este că politicile trebuie să vizeze deopotrivă crearea de oportunități care să rețină forța de muncă și mecanisme de valorificare a diasporei — prin investiții, transfer de competențe și revenire. O țară nu se poate dezvolta durabil exportându-și oamenii.

⁸⁶ UNICEF, „The Impacts of Migration on Children in Moldova”, New York, 2008; UNICEF Moldova / CIDDC — studiile privind copiii rămași fără îngrijire părintească. <https://www.unicef.org/moldova>

⁸⁷ BNS — migrația internațională; Eurostat — emigrarea din statele est-europene; ONU DESA, International Migrant Stock 2020. <https://www.un.org/development/desa/pd/content/international-migrant-stock>

⁸⁸ Banca Mondială, „Migration and Remittances Factbook”, edițiile 2008 și 2011; OIM, World Migration Rep

⁸⁹ BNS — migrația internațională; Eurostat — emigrarea din statele est-europene; ONU DESA, International Migrant Stock 2020. <https://www.un.org/development/desa/pd/content/international-migrant-stock>

⁸⁹ Banca Mondială, „Moldova Economic Update”, seria semestrială. <https://www.worldbank.org/en/country/moldova>

Studii de caz

Studiu de caz

Italia și Rusia, două destinații, două lumi

Migrația moldovenească s-a împărțit, în linii mari, pe două direcții care aveau să capete și o semnificație geopolitică. Spre Rusia au plecat mai ales bărbați, în construcții și servicii, atrași de limbă, de comunitățile deja formate și de absența vizelor. Spre Italia, Spania și Portugalia au plecat mai ales femei, multe îngrijind vârstnici, devenind, prin remitențele lor, sursa principală a veniturilor pentru familiile rămase acasă. Aceste două lumi ale diasporei au modelat, în timp, și opțiunile politice: comunitatea occidentală, expusă direct la nivelul de trai și la instituțiile europene, avea să devină un sprijin decisiv pentru parcursul european, în timp ce comunitatea din Est a rămas o miză disputată. Acest dualism al Diasporei a fost tranșat decisiv în favoarea lumii occidentale după anul 2014. Înăsprirea condițiilor de ședere pentru migrații moldoveni și înrăutățirea condițiilor economice din Rusia (devalorizarea rublei) în paralel cu creșterea posibilităților de a merge în Occident în condiții legale și transparente, au modificat substanțial proporțiile emigrării spre statele UE, Regatul Unit, Israel și SUA.

Studiu de caz

Copiii crescuți de bunici

Costul social al exodului a avut un chip aparte: copiii rămași acasă, crescuți de bunici sau de rude, în timp ce părinții munceau în străinătate și trimiteau bani și cadouri în locul prezenței. Studiile și serviciile sociale au documentat efectele asupra rezultatelor școlare, a stării emoționale și a riscului de abandon, pentru o întreagă categorie de copii care creșteau cu părinții la telefon. Este una dintre cele mai grele facturi ale modelului bazat pe migrație, una care nu apare în statisticile de creștere economică, dar care a marcat o generație și a lăsat urme ce se vor vedea, în piața muncii și în demografie, abia peste ani.

12. Modelul economic etatist și relansarea bazată pe consum

2001 — Creștere fără transformare structurală

+1

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact moderat pozitiv (scară -3 ... +3)**

Impactul net este moderat pozitiv. După cel mai jos punct al tranziției, reintrarea economiei pe creștere a îmbunătățit veniturile și a redus sărăcia. Creșterea s-a sprijinit însă pe consum finanțat din remitențe, nu pe investiții și exporturi, iar orientarea etatistă a amânat reformele structurale. Redresarea a fost reală, dar fragilă, expusă șocului din 2009.

Descriere

Începutul anilor 2000 a adus o schimbare politică majoră și instalarea unui model economic declarat etatist, pe fondul unei relansări susținute de factori conjuncturali.⁹⁰ Ve-

nirea la putere a unei guvernări orientate spre recentralizare și spre un rol economic sporit al statului a coincis cu redresarea piețelor regionale și cu intensificarea remitențelor. După prăbușirea din 1999, economia a reintrat pe creștere, însă natura acestei creșteri s-a dovedit a fi nesustenabilă.

⁹⁰ Banca Mondială, „Moldova Economic Update”; CEM 2005, op. cit. — modelul de creștere bazat pe consum. <https://www.worldbank.org/en/country/moldova>

Din punct de vedere statistic, relansarea economică părea robustă: PIB-ul a crescut, în medie, cu circa 7% anual în perioada 2001–2004 (6,1% în 2001; 7,8% în 2002; 6,6% în 2003; 7,4% în 2004) — prima expansiune susținută de la independență. Motorul ei era însă consumul finanțat din remitențe, mai puțin investițiile sau exporturile, astfel încât creșterea a coexistat cu adâncirea deficitului comercial și cu perpetuarea slăbiciunilor structurale ale ofertei interne.⁹¹

Redresarea a avut și o dimensiune fiscală vizibilă, care trebuie însă interpretată cu precauție. Veniturile bugetare au urcat de la 30,5% din PIB în 2000 la 38,6% în 2005 — dar nu printr-o reformă a administrării fiscale, ci în principal mecanic: avântul consumului finanțat din remitențe a umflat încasările din TVA și accize, colectate preponderent la import — exact baza fiscală care crește de la sine într-un model axat pe consum. La fel, reducerea spectaculoasă a ponderii datoriei publice, de la 89% din PIB în 2000 la 40% în 2005, nu reflectă o ajustare fiscală virtuoasă, ci în primul rând efectul de numitor: creșterea rapidă a PIB-ului nominal — într-o perioadă, 2001–2008, în care creșteau toate economiile din regiune, pe fondul unei conjuncturi externe favorabile — și aprecierea leului, care a comprimat valoarea relativă a datoriei denominate în valută. La acestea s-a adăugat accesul limitat al țării la piețele externe de capital: neputând contracta datorie nouă de pe piețe, statul s-a dezîndatorat de facto prin stagnarea numărătorului, completată de restructurări bilaterale și de răscumpărări punctuale.

Solvabilitatea a fost, așadar, recâștigată mai degrabă prin conjunctură decât prin politici — o distincție esențială pentru a înțelege de ce spațiul fiscal astfel creat avea să se dovedească fragil la primul șoc major.⁹²

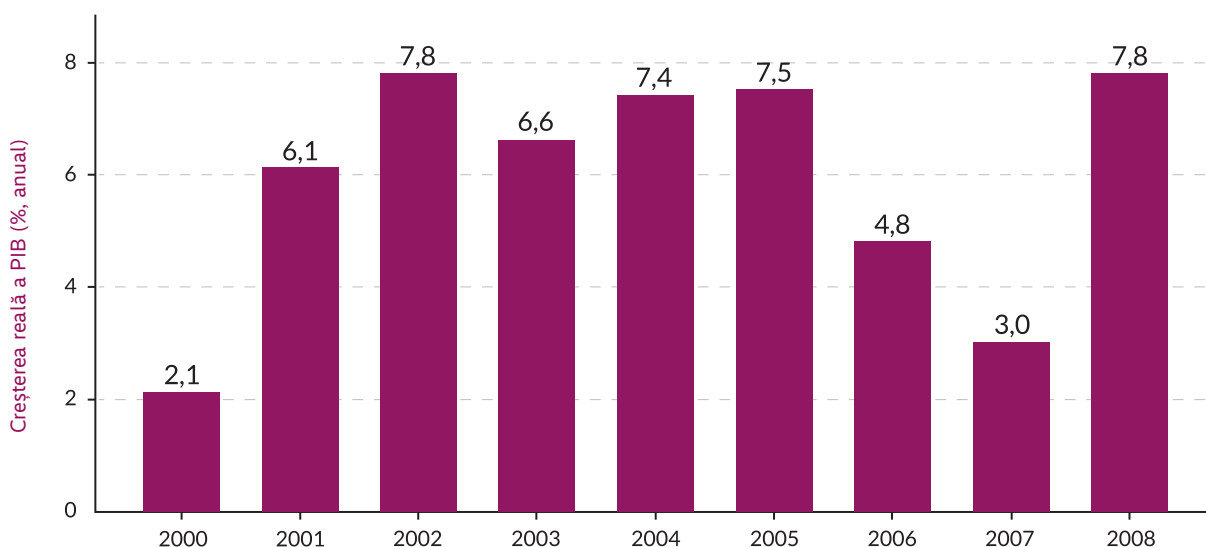
Noul model de creștere economică se baza pe consum, alimentat de transferurile diasporei și mai puțin pe investiții, productivitate sau exporturi. Remitențele stimulau cererea internă, comerțul și serviciile și produceau rate de creștere aparent solide, care ascundeau o serie de fragilități fundamentale: o bază productivă slabă, exporturi concentrate și vulnerabile și investiții insuficiente pentru o transformare reală. De exemplu, dacă în perioada 1995–2001, contribuția medie a consumului final la formarea PIB a constituit 95,7%, media anuală a acestui indicator pentru perioada 2002–2008 a fost de 109,8%, adică o creștere în medie mai mare cu 14,1 puncte procentuale.

Revenirea la putere, în 2001, a unei formațiuni politice de orientare etatistă a coincis cu reluarea creșterii economice, dar cele două fenomene nu au avut aceeași cauză: creșterea a venit din recuperarea de la un nivel extrem de jos și din consumul alimentat de remitențe, nu din retorica dirijistă. Guvernarea a combinat un discurs de reafirmare a rolului statului cu o practică relativ pragmatică, menținând stabilitatea macroeconomică. Rezultatul a fost o relansare reală, dar așezată pe fundații fragile, susținută de cererea internă finanțată din afară, nu de o transformare veritabilă a ofertei.

După prăbușirea anilor '90, economia a reintrat pe creștere reală susținută, dar pe baze fragile, dependente de consum.

Fig. 3

Revenirea economică după 2000: creștere reală, dar bazată pe consum

Sursă:

BNS, FMI: creșterea reală (ajustată la inflație), valori aproximative.

⁹¹ Banca Mondială, World Development Indicators — creșterea PIB: 6,1% (2001), 7,8% (2002), 6,6% (2003), 7,4% (2004). <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=MD>

⁹² Fondul Monetar Internațional, World Economic Outlook, baza de date — seriile pentru Republica Moldova (veniturile și cheltuielile bugetare generale, datoră publică brută, 2000–2005) (accesată în august 2026; valorile pentru 2024–2025 sunt estimări/proiecții FMI). <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>

Impact

Creșterea bazată pe consum a fost reală, dar fragilă, expusă oricărei perturbări a remitențelor sau a piețelor externe.⁹³ Fragilitatea s-a confirmat în 2009, când criza globală a redus transferurile diasporei și a antrenat o contracție severă. Modelul a consacrat o economie cu o bază productivă slabă și cu exporturi insuficiente, incapabilă să genereze destule locuri de muncă.

Modelul a întreținut și un deficit comercial structural, prin orientarea cererii spre importuri. Consumul finanțat din remitențe a fost acoperit în mare parte de bunuri importate, ceea ce a slăbit producția internă și a perpetuat dependența de fluxuri externe pentru a echilibra balanța de plăți. Un reper în acest sens este proporția dintre TVA colectat din interiorul țării în raport cu TVA la import. Astfel, ponderea colectărilor interne în total încasări din TVA a scăzut de la 37% în 2001 la 28,5% în 2006, fapt ce validează modelul de creștere a unui consum susținut din remitențe și alimentat preponderent din contul importurilor.

Pe plan social, creșterea a redus sărăcia, dar nu a creat o clasă de mijloc productivă, ancorată în economia internă. Bunăstarea depindea mai mult de veniturile din afară și mai puțin de o economie generatoare de locuri de muncă bine plătite, ceea ce a limitat consolidarea unei baze sociale stabile pentru reforme și pentru dezvoltare.

Creșterea din anii 2000 a fost una preponderent „fără transformare structurală”: produsul intern sporea, dar compoziția economiei rămânea neschimbată, cu o industrie slabă, exporturi concentrate și investiții reduse. Bunăstarea creștea prin consum, nu prin productivitate, ceea ce a lăsat economia la fel de vulnerabilă la șocuri ca înainte. A fost o revenire care a ameliorat simptomele sărăciei fără a trata cauzele subdezvoltării.

Context regional și internațional

Începutul anilor 2000 a fost un deceniu de creștere pentru întreaga regiune, susținut de expansiunea economiei glo-

bale, de fluxurile de capital și, pentru Europa Centrală, de investițiile legate de aderarea la Uniunea Europeană. În acest val comun, Moldova a crescut robust, dar din motive diferite de cele ale vecinilor mai prosperi: creșterea ei se sprijinea mai mult pe remitențe și consum, în timp ce Polonia sau Slovacia se dezvoltau în special prin investiții străine, exporturi industriale și câștiguri de productivitate.⁹⁴

Comparația relevă o diferență de calitate a creșterii care avea să conteze decisiv pe termen lung. Ucraina cunoștea și ea o expansiune viguroasă, dar bazată pe exporturi de oțel și materii prime, la fel de expusă șocurilor externe ca modelul moldovenesc. În timp ce statele central-europene construiau capacități productive durabile, integrate în lanțurile valorice europene, Moldova și Ucraina consumau sau exportau materii, fără a-și transforma structura. Aceeași rată de creștere ascundea, așadar, traiectorii de dezvoltare diferite.⁹⁵

Lecții învățate

O creștere bazată pe consum și remitențe, cu mai puține investiții și exporturi, rămâne fragilă și nesustenabilă.⁹⁶

Ratele aparent solide au ascuns lipsa unei transformări structurale și au lăsat economia expusă șocurilor, ceea ce impune reorientarea modelului spre investiții, productivitate și exporturi.

Stabilitatea pe termen scurt obținută prin amânarea reformelor are un cost. Privilegierea controlului și a redistribuirii în detrimentul modernizării a întârziat construcția unei economii competitive, iar echilibrul dintre stabilitate socială și reformă structurală rămâne o provocare a guvernării până în zilele de astăzi.

Cererea de stabilitate nu trebuie confundată cu nostalgia după centralizare. Nevoia de ordine după privațiuni a fost legitimă, dar răspunsul corect nu era întoarcerea la un model etatist, ci construirea unor instituții care să ofere predictibilitate prin reformă, nu prin control. Lecția este că stabilitatea durabilă vine din instituții funcționale, nu din concentrarea puterii.

⁹³ Fondul Monetar Internațional, consultările Articolului IV cu Republica Moldova, rapoartele de țară din anii 2000. <https://www.imf.org/en/Countries/MDA>

⁹⁴ FMI, consultările Articolului IV (2005–2008); World Economic Outlook — descompunerea surselor creșterii. <https://www.imf.org/en/Countries/MDA>

⁹⁵ BERD, „Transition Report 2008: Growth in Transition”; Banca Mondială, „Golden Growth: Restoring the Lustre of the European Economic Model”, 2012.

⁹⁶ Banca Mondială, „Moldova Trade Diagnostic Study” (2004); CEM 2005, op. cit.

Studii de caz

Studiu de caz

Revenirea comuniștilor și modelul de control

Venirea la putere a Partidului Comuniștilor, în 2001, cu o majoritate confortabilă obținută democratic, a reflectat cererea socială de stabilitate și de ordine pe fundalul creșterii ratei sărăciei din anii 90. Guvernarea a mizat pe un rol economic sporit al statului și pe redistribuire, ceea ce a adus o anumită previzibilitate și a răspuns unei nevoi reale a populației oboseite de instabilitate și crize. În același timp, a întârziat reformele structurale, a păstrat un control extins asupra economiei și a perpetuat dependența de remitențe ca motor al creșterii. Modelul a funcționat atâta timp cât remitențele creșteau și piețele regionale se redresau, dar fragilitatea lui a ieșit la suprafață odată cu criza din 2009, când motorul creșterii economice bazat pe remitențe a fost compromis.

Studiu de caz

Creștere economică pe hârtie, în lipsa unor transformări reale

Ratele de creștere de la începutul anilor 2000 păreau să confirme succesul modelului și au fost prezentate ca dovadă a redresării. Privite mai atent, ele se sprijineau pe consum, comerț și servicii, alimentate de banii diasporei și mai puțin pe industrie, investiții sau exporturi diversificate. Investițiile productive rămăneau modeste, baza industrială continua să se erodeze, iar deficitul comercial se adâncea, semn că economia consuma mult mai mult decât producea. Creșterea era un fapt și îmbunătățea viața oamenilor, dar nu construia capacitatea de a o susține pe termen lung, iar amânarea reformelor instituționale avea să lase economia la fel de expusă la următorul șoc extern.

13. Economia remitențelor și consumul ca motor de creștere

2002–2004 — Cea mai mare dependență de remitențe din lume

+1

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact moderat pozitiv (scară -3 ... +3)**

Impactul net este moderat pozitiv. Transferurile diasporei au scos milioane de oameni din sărăcie și au susținut consumul, cu o pondere a remitențelor în PIB de circa 34,5% în 2006, față de o medie mondială de aproximativ 5%. Aceeași dependență a consacrat însă o economie care consumă mai mult decât produce, sensibilă la fiecare criză internațională. Beneficiul social, real și imediat, este contrabalansat de fragilitate structurală.

Descriere

Între 2002 și 2008, economia remitențelor a devenit trăsătură definitorie a modelului moldovenesc, transferurile diasporei transformându-se în cel mai important flux financiar al țării.⁹⁷ Pe măsură ce migrația se intensifica, banii trimiși acasă au crescut puternic, până la o pondere fără echivalent în lume. Republica Moldova a fost clasată, în

mod repetat, drept țara cu cea mai mare dependență de remitențe, cu un vârf de circa 34,5% din PIB în 2006, față de o medie mondială de aproximativ 5%.

Remitențele au funcționat ca motor al consumului și factor de reducere a sărăciei, dar au modelat și structura economiei. Banii diasporei au alimentat cererea de bunuri și servicii, comerțul, construcțiile și sectorul imobiliar,

⁹⁷ Banca Mondială, WDI — remitențele personale primite, % din PIB (BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS). <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?locations=MD>

orientând creșterea preponderent spre consum și spre activități cu valoare adăugată redusă, în condițiile în care statul a putut în mică măsură să influențeze modul de canalizare a fluxurilor de remiteri.

Efectul cel mai vizibil a fost boom-ul construcțiilor, finanțat direct din banii trimiși acasă.⁹⁸ În sate au apărut case noi sau renovate, folosite adesea doar câteva săptămâni pe an, iar în Chișinău piața imobiliară a cunoscut un avânt susținut de cererea diasporei. Acest fenomen a creat locuri de muncă în construcții și comerț, dar a orientat economia spre activități cu valoare adăugată redusă.

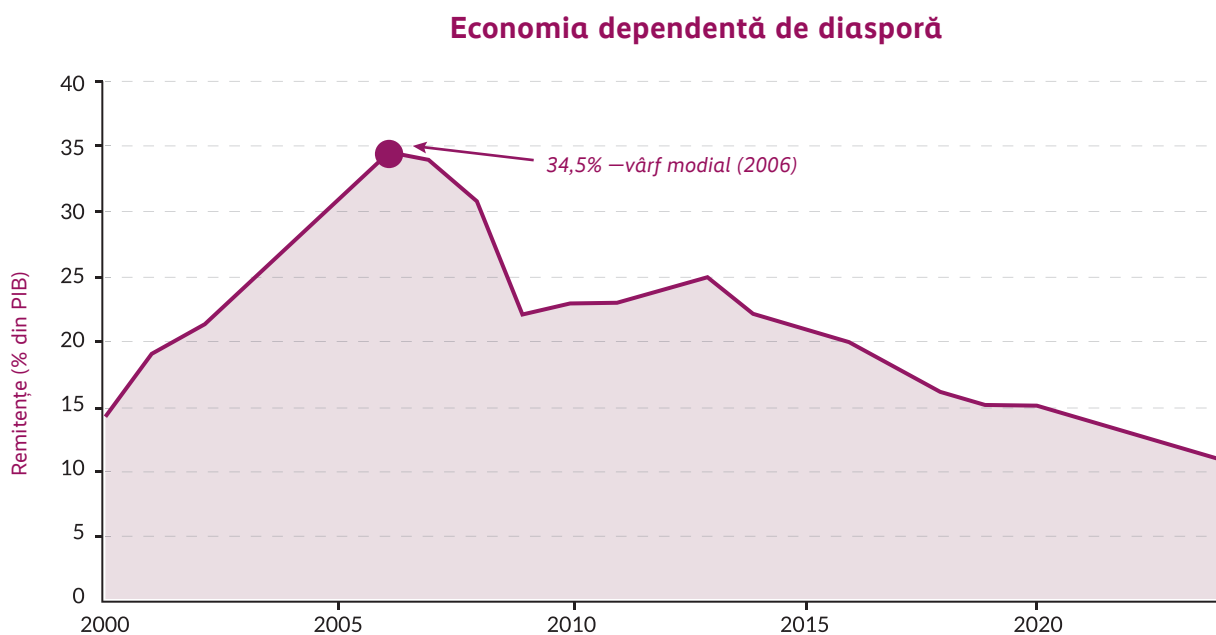
Dependența a generat un dezechilibru structural între consum și producție. Cererea era finanțată în mare parte din exterior, iar oferta internă rămânea slabă, astfel încât excedentul de cerere s-a scurs în mare parte spre importuri, adâncind deficitul comercial. Modelul a produs o bunăstare aparentă, dar a întreținut fragilitatea și a descurajat transformarea de fond.

Amprenta statistică a modelului este vizibilă în conturile externe: în plin avânt, volumul importurilor creștea în ritmuri de peste 20% pe an (21% în 2005), de peste două ori mai rapid decât exporturile (8%), iar deficitul de cont curent se adâncea spre 7,5% din PIB (2005), în pofida transferurilor record ale diasporei. Remitențele finanțau, așadar, mai puțin acumularea de capital productiv și mai mult un excedent permanent al consumului peste producție — definiția statistică a modelului care avea să fie testat de fiecare criză ulterioară.⁹⁹

Remitențele au avut și un efect macroeconomic asupra cursului de schimb și a competitivității. Afluxul constant de valută a susținut leul, ceea ce a făcut importurile mai ieftine și exporturile mai puțin competitive, un mecanism prin care dependența de remitențe a contribuit, indirect, la slăbirea producției interne destinate exportului.

În 2006, remitențele au atins 34,5% din PIB, cea mai mare pondere din lume la acel moment — practic la egalitate cu Tadjikistanul (34,5% față de 34,48%, potrivit seriei actuale a Băncii Mondiale).¹⁰⁰

Fig. 4

Sursă:
Banca Mondială, BNM, valori anuale.

⁹⁸ BNS — statistica construcțiilor; BNM — transferurile de mijloace bănești din străinătate în favoarea persoanelor fizice, serii lunare. <https://www.bnm.md>

⁹⁹ Fondul Monetar Internațional, World Economic Outlook, baza de date — seriile pentru Republica Moldova (volumul importurilor și exporturilor, soldul contului curent — care înglobează balanța comercială a bunurilor și serviciilor, 2002–2008) (accesată în august 2026; valorile pentru 2024–2025 sunt estimări/proiecții FMI). <https://www.imf.org/en/Publications/WEQ>

¹⁰⁰ Banca Mondială, World Development Indicators, indicatorul BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS (remitențe personale primite, % din PIB): Moldova — 34,5% în 2006, maximul istoric al seriei; Tadjikistan — 34,48% în același an. Rapoartele Băncii Mondiale din epocă (decembrie 2007) plasau Moldova pe primul loc mondial, cu 36,2% din PIB. <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?locations=MD-TJ>

În ultimul deceniu impactul remiterilor pentru economia moldovenească este în scădere în condițiile în care emigrarea se mută tot mai mult din migrație circulară în permanentă. Din 2014 se conturează o scădere structurală susținută a volumului de remiteri personale raportat la PIB, de la ~23% la aproximativ 10,5% în 2024, practic o înjumătățire în zece ani, determinată atât de creșterea PIB-ului (efect de numitor), cât, mai ales, de reorientarea migrației dinspre Rusia spre Uniunea Europeană și de maturizarea diasporei: pe măsură ce plecările temporare de muncă au fost înlocuite de stabilirea permanentă și reunificarea familială, tendința de a transfera bani acasă a scăzut. Tendința este semnificativă, fiindcă sugerează o tranziție de la modelul de migrație circulară cu remitențe masive, ce a constituit un pilon al reducerii sărăciei rurale în anii 2000, către o emigrare tot mai permanentă, în care diaspora crește numeric, dar contribuția ei financiară directă, raportată la economia țării, se diminuează constant.

Impact

Remitențele au redus sărăcia și au susținut stabilitatea, dar au consolidat un model vulnerabil și au alimentat dependența de migrație.¹⁰¹ Sute de mii de gospodării și-au îmbunătățit traiul, în timp ce economia a devenit ostatică unui flux sensibil la crizele internaționale, cum s-a văzut în special în 2009. Privită în perspectivă, dependența avea să se tempereze treptat: de la circa 34,5% din PIB în 2006, ponderea remitențelor a coborât spre 15% către 2020, pe măsură ce exporturile, serviciile și investițiile câștigau teren în structura economiei. Normalizarea a fost lentă și incompletă — remitențele rămân un pilon al veniturilor gospodăriilor —, dar tendința confirmă că modelul bazat pe remitențe se epuizează.¹⁰²

Afluxul de valută a influențat cursul de schimb și a adâncit deficitul comercial, întrucât cererea suplimentară s-a îndreptat masiv spre importuri. Acest mecanism a afectat competitivitatea producției interne și a consolidat structura de economie consumatoare, nu producătoare.

Pe piața muncii, dependența de remitențe a descurajat uneori participarea și a încurajat emigrarea. Veniturile primite din afară reduceau, în unele cazuri, presiunea de a căuta de lucru acasă, întreținând fenomenul care le genera, într-un cerc greu de rupt fără oportunități interne.

Remitențele au întreținut și o anumită pasivitate în politica economică, mascând nevoia de reforme. Atâta timp

cât consumul finanțat din afară susținea creșterea și reducea sărăcia, presiunea pentru reforme structurale rămânea scăzută, ceea ce a amânat construirea unei economii productive și diversificate.

Context regional și internațional

Prin ponderea remitențelor în economie, Moldova s-a plasat, ani la rând, în primele locuri din lume, alături de state precum Tadjikistanul, Kârgâzstanul sau Nepalul, o companie neobișnuită pentru o țară europeană. În interiorul Europei, gradul ei de dependență era unic, semn al unei economii care își exporta forța de muncă în locul produselor. Această dependență extremă o distingea net de vecinii săi din regiune.¹⁰³

Comparația cu România și Polonia clarifică diferența dintre remitențe ca supliment la venituri și remitențe care au substituit veniturile locale. Și aceste țări primeau sume mari de la cetățenii plecați, dar ca o fracțiune mai mică a unor economii mari și în curs de diversificare, unde transferurile completau o creștere condusă de investiții și exporturi. În Moldova, remitențele nu completau un motor de dezvoltare, ci mai mult îl înlocuiau, ceea ce explică de ce reducerea sărăciei nu s-a tradus într-o convergență economică reală cu Europa.¹⁰⁴

Lecții învățate

Un flux extern de venituri, oricât de substanțial, nu poate substitui o bază productivă internă și o economie generatoare de locuri de muncă.¹⁰⁵ Dependența de remitențe a adus bunăstare, dar a perpetuat vulnerabilitatea și a mascat slăbiciunile structurale, ceea ce impune politici de canalizare a remitențelor spre investiții și de stimulare a economisirii.

Dependența trebuie redusă în timp, prin oportunități care să rețină forța de muncă și să atragă revenirea diasporei. Sustenabilitatea pe termen lung presupune trecerea de la exportul de forță de muncă la valorificarea internă a capitalului uman.

Bunăstarea finanțată din afară nu trebuie să amâne reformele, ci să le finanțeze. Lecția este că perioadele de aflus de remitențe ar trebui folosite pentru a investi în capacitatea productivă și în instituții, transformând un avantaj conjunctural într-o bază de creștere durabilă.

¹⁰¹ FMI, consultările Articolului IV cu Republica Moldova — capitolele „Selected Issues” privind remitențele (2005–2008). <https://www.imf.org/en/Countries/MDA>

¹⁰² Expert-Grup, „Raportul de Stare a Țării 2021” — ponderea remitențelor în PIB s-a redus de la circa 30% în 2006 la circa 15% către 2020. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2242-raportul-de-stare-a-tarii-2021>

¹⁰³ Banca Mondială, „Migration and Remittances Factbook 2008” — clasamentul mondial al dependenței de remitențe. <https://www.knomad.org>

¹⁰⁴ Banca Națională a Moldovei, Balanța de plăți a Republicii Moldova, serii anuale; FMI, consultările din cadrul Articolului IV cu Republica Moldova (capitolele „Selected Issues” privind remitențele). <https://www.bnm.md>

¹⁰⁵ Banca Mondială / KNOMAD, seria „Migration and Development Brief”; PNUD Moldova, Raportul Național de Dezvoltare Umană 2011 — migrația și dezvoltarea. <https://www.knomad.org>

Remitențele pot servi drept o plasă de siguranță pentru o economie vulnerabilă și populația fără alternative economice, însă sunt și o vulnerabilitate din punct de vedere macroeconomic: ele atenuează sărăcia fără a construi capacitatea de dezvoltare. Provocarea de politică publică, nerezolvată nici astăzi, este canalizarea acestor fluxuri din-spre consum spre investiții productive și antreprenoriat. Un model sustenabil presupune reducerea treptată a depen-

dentei de remitențe prin crearea, în țară, a oportunităților care i-au făcut pe oameni să plece. Scăderea naturală în timp a ponderii remiterilor în economie a accelerat erodarea creșterii economice a țării și impune derularea reformelor structurale în condiții mult mai austere decât dacă acestea ar fi fost realizate în perioadele în care aflusul de remiteri personale raportat la mărimea economiei era mult mai semnificativ.

Studii de caz

Studiu de caz

Boom-ul construcțiilor finanțat din diaspora

Banii diasporei s-au văzut cel mai clar în construcții. În sate au apărut case noi sau renovate, folosite adesea doar câteva săptămâni pe an, când familia revenea în vacanță, simboluri ale reușitei în străinătate ridicate într-o economie locală altfel stagnantă. În Chișinău, piața imobiliară a cunoscut un avânt susținut de cererea finanțată din afară, cu prețuri care creșteau rapid an de an. Acest boom a creat locuri de muncă în construcții, comerț și servicii, dar a orientat economia spre activități cu valoare adăugată redusă, în loc să canalizeze remitențele spre afaceri productive, spre educație sau spre economisire, ratând ocazia de a transforma un flux conjunctural într-o bază de dezvoltare.

14. Contra-reforma administrativ-teritorială: revenirea la raioane

2003 — Recentralizarea care a frânat dezvoltarea locală

-1

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact moderat negativ (scară -3 ... +3)**

Impactul net este moderat negativ, cu efecte care se resimt și după două decenii. Revenirea la raioane a fragmentat administrația locală în unități mici și slabe fiscal, a mărit costurile de funcționare, a acutizat subordonarea autorităților locale centrului și a alimentat clientelismul politic, subminând dezvoltarea locală și regională. Punctajul reflectă caracterul structural și persistent al acestor costuri, atenuat de faptul că reforma nu a atins direct motoarele macroeconomice ale creșterii din acea perioadă.

Descriere

Reforma administrativ-teritorială din 1998 (Legea nr. 191-XIV din 12 noiembrie 1998) înlocuise moștenirea sovietică a raioanelor cu nouă județe — zece după crearea județului Taraclia, în octombrie 1999 —, plus municipiul Chișinău și UTA Găgăuzia: unități mai mari, cu masă critică adminis-

trativă și fiscală, aliniate practicii europene a regionalizării și salutate de Consiliul Europei. Implementată odată cu alegerile locale din 1999, noua arhitectură abia începea să se așeze când alternanța politică i-a decis soarta.¹⁰⁶

Contra-reforma a venit prin Legea nr. 764-XV din 27 decembrie 2001: noua guvernare a decis revenirea la 32 de raioane, iar după depășirea contestațiilor constituționale,

¹⁰⁶ Legea nr. 191-XIV din 12 noiembrie 1998 privind organizarea administrativ-teritorială a Republicii Moldova (9 județe, plus județul Taraclia din 22 octombrie 1999); Legea nr. 764-XV din 27 decembrie 2001 privind organizarea administrativ-teritorială (revenirea la 32 de raioane, implementată la alegerile locale din mai 2003).

schimbarea a fost implementată odată cu alegerile locale din mai 2003. Argumentul oficial — apropierea administrației de cetățean — a mascat rațiunea politică: unitățile mici, dependente de transferuri de la bugetul de stat, sunt mai ușor de controlat de la centru. Congresul Autorităților Locale și Regionale al Consiliului Europei a criticat explicit operațiunea, adoptată fără consultare reală, contrar spiritului Cartei Europene a Autonomiei Locale.¹⁰⁷

Costurile structurale au fost imediate și persistente. Un raion mediu numără câteva zeci de mii de locuitori — sub pragurile de eficiență administrativă utilizate în practica europeană —, iar majoritatea covârșitoare a celor circa nouă sute de primării au sub cinci mii de locuitori, în timp ce veniturile proprii acoperă o fracțiune minoră din bugetele locale, restul venind prin transferuri de la centru. Fragmentarea a multiplicat aparatul administrativ, a diluat competențele și a transformat fiecare buget local într-un obiect de negociere politică. Aceasta a pregătit un teren fertil pentru clientelismul politic.

Drept rezultat al „anti-reformei”, decalajul dintre Chișinău și restul țării s-a adâncit constant, iar reformele ulterioare de descentralizare — Strategia națională de descentralizare din 2012, angajamentele asumate în procesul de aderare — s-au lovit, invariabil, de aceeași hartă fragmentată. Amalgamarea voluntară a primăriilor, promovată de partenerii de dezvoltare, a avansat nesemnificativ, iar discuția despre o nouă reformă teritorială, evitată de toate guvernările din calcul electoral, a rămas una dintre marile restanțe structurale ale țării. Un punct de cotitură semnificativ îl constituie chiar anul 2026, când guvernarea și-a asumat demararea și derularea acestei reforme.

Impact

Costul fiscal și administrativ al fragmentării este permanent: zeci de administrații raionale și sute de primării mici întrețin aparate paralele, consumând în cheltuieli de funcționare resurse care ar fi putut finanța servicii și investiții. Capacitatea de a atrage și de a gestiona proiecte — de la fonduri externe la investiții capitale — rămâne concentrată în câteva centre urbane, restul teritoriului depinzând de deciziile și de bunăvoința centrului.

Dependența financiară a autorităților locale de transferurile de la centru a devenit mecanismul de transmisie al clientelismului politic: alocările discreționare au recom-pensat loialitatea și au penalizat opoziția, indiferent de culoarea guvernării. Această logică a subminat responsabilizarea aleșilor locali față de cetățeni — performanța administrativă contează mai puțin decât relația cu centrul — și a descurajat competiția pe bază de proiecte.

Pe termen lung, contra-reforma a lipsit țara de poli regionali de dezvoltare. În absența unor unități cu masă critică, orașele mijlocii nu au putut juca rolul de motoare zonale, migrația internă s-a orientat aproape exclusiv spre capi-

tală și spre exterior, iar dezvoltarea regională a rămas mai degrabă un capitol de strategie decât o realitate — un contrast vizibil cu Polonia, unde voievodatele consolidate au devenit interfața absorbției fondurilor europene.

Context regional și internațional

Moldova a mers împotriva curentului european. În timp ce statele care se pregăteau de aderare își consolidau administrația — Polonia crease în 1999 un sistem cu 16 voievodate puternice, iar mai târziu Danemarca, Letonia sau Estonia aveau să-și comaseze radical municipalitățile pentru eficiență și capacitate —, Moldova refragmenta în 2003 o hartă abia consolidată. Consecința s-a văzut exact acolo unde contau banii europeni: unitățile administrative mici nu pot nici cofinanța, nici implementa proiecte de anvergură.

Cazul dat este unul definitoriu pentru modul cum evoluau reformele în perioada tranziției moldovenești: reformele instituționale sunt reversibile atunci când nu apucă să producă beneficii vizibile și beneficiari care să le apere. Județele au existat prea puțin pentru a-și crea o bază de susținere, iar costurile tranziției administrative au fost resimțite imediat — o asimetrie pe care orice reformă structurală viitoare trebuie să o gestioneze prin secvențiere și comunicare.

Lecții învățate

Arhitectura administrativ-teritorială este o infrastructură economică, nu doar o chestiune de organizare internă: dimensiunea și capacitatea unităților determină cine poate planifica, cofinanța și implementa dezvoltarea. Fragmentarea excesivă condamnă teritoriul la dependență de centru.

Reformele structurale trebuie protejate de ciclul electoral. Anularea reformei din 1998 la prima alternanță arată cât de vulnerabile sunt schimbările instituționale fără consens politic larg și fără beneficii rapid vizibile. Consensul și secvențierea sunt la fel de importante ca proiectul tehnic.

Descentralizarea reală înseamnă resurse și competențe, nu doar unități pe hartă. Reforma administrativă aflată în derulare trebuie să combine consolidarea teritorială cu autonomia fiscală, altfel va reproduce, la altă scară, aceeași dependență de centru.

Reformele teritoriale trebuie proiectate echilibrat, astfel încât beneficiile lor să fie distribuite pe întreg teritoriul, nu concentrate în noile centre administrative — altfel reforma își fabrică singură baza socială a propriei anulări. Percepția larg răspândită în societate după reforma din 1998–1999 — că de noua arhitectură profitaseră aproape exclusiv reședințele de județ, în vreme ce fostele centre raionale, retrogradate la statutul de simple localități în componența județelor, își pierdeau instituțiile, funcțiile administrative și accesul comod la servicii — a transformat aceste periferii

într-o coaliție de nemulțumiți gata să salute revenirea la raioane.¹⁰⁸ Absența unei descentralizări financiar-fiscale reale, cu competențe transferate fără mijloacele aferente, a alimentat sentimentul că centrul câștigă, iar periferia pierde, teren pe care populismul electoral a prosperat.¹⁰⁹ Lecția este că o reformă structurală rezistă doar dacă produce beneficiari vizibili în cât mai multe comunități, nu doar în

câțiva poli urbani: fără mecanisme compensatorii pentru localitățile care pierd statut administrativ — poli secundari de servicii, investiții de coeziune, garanții de acces — asimetria dintre câștigători și perdanți devine ea însăși cauza reversibilității. Echilibrul teritorial al costurilor și beneficiilor nu este, prin urmare, o chestiune de echitate, ci o condiție de sustenabilitate politică a oricărei viitoare reforme.

Studii de caz

Studiu de caz

Județe de patru ani

Județele moldovenești au avut una dintre cele mai scurte vieți administrative din Europa: create prin legea din noiembrie 1998 și populate cu instituții după alegerile din 1999, au fost desființate legal în decembrie 2001 și efectiv în mai 2003. În mai puțin de un mandat complet, administrația a fost reorganizată de două ori — cu toate costurile de tranziție aferente: sedii, personal, arhive, competențe transferate și retransferate. Pentru investitori și pentru partenerii de dezvoltare, episodul a fost o lecție despre riscul de reversibilitate al reformelor moldovenești; pentru administrația locală, începutul unei lungi perioade de subordonare față de centru, din care nu a ieșit nici astăzi.

15. Reorientarea geopolitică: Planul de Acțiuni UE–Moldova

2005 — Primul pas instituțional spre Europa

+1

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact moderat pozitiv (scară -3 ... +3)**

Impactul net este moderat pozitiv. Planul de Acțiuni nu a produs efecte economice imediate, dar a ancorat agenda internă de reforme la repere europene și a instituit mecanisme de monitorizare care au exercitat o presiune constantă spre modernizare. Punctajul reflectă un beneficiu strategic: deschiderea treptată a unei alternative la dependența de spațiul ex-sovietic, devenită vitală după embargourile rusești.

Descriere

În 2005, adoptarea Planului de Acțiuni Uniunea Europeană–Moldova a marcat prima apropiere structurată de standardele europene.¹¹⁰ Înscris în Politica Europeană de Vecinătate, documentul a stabilit priorități de reformă în domenii precum statul de drept, economia de piață funcțională și comerțul. Deși nu oferea o perspectivă de aderare, a ancorat pentru prima dată agenda de reforme la repere europene.

Reperere instituționale ale reorientării s-au succedat rapid. Planul de Acțiuni UE–Moldova a fost semnat la 22 februarie 2005 — primul document bilateral care condiționa apropierea de Uniune de reforme interne concrete și verificabile —, în același an Uniunea a deschis Delegația la Chișinău și a lansat, împreună cu Ucraina, misiunea EUBAM de asistență la frontieră, iar din martie 2008 preferințele comerciale autonome au deschis unilateral piața europeană pentru majoritatea produselor moldovenești, pregătind terenul viitoarei zone de liber schimb.

¹¹⁰ Comisia Europeană, „European Neighbourhood Policy — Strategy Paper”, COM(2004) 373 final, 12 mai 2004. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52004DC0373>

Reorientarea a survenit într-un context tensionat, în care chiar și o guvernare cu rădăcini etatiste a recunoscut beneficiile apropierei de UE. Tensiunile cu Rusia, inclusiv în dosarul transnistrean și, în curând, în cel comercial, au întărit argumentele pentru diversificarea relațiilor externe, pe fondul epuizării potențialului modelului de dezvoltare legat de spațiul ex-sovietic.

Din perspectivă economică, importanța Planului de Acțiuni a constatat mai puțin în beneficii imediate și mai mult în faptul că a creat arhitectura de condiționalitate care lega reformele interne de accesul la piața și resursele UE. Documentul a plasat consolidarea unei economii de piață funcționale în centrul agendei prin îmbunătățirea climatului investițional, reducerea barierelor administrative, combaterea corupției ca factor de cost pentru mediul de afaceri, reforma sistemului fiscal și a celui de reglementare, precum și reluarea cooperării cu instituțiile financiare internaționale (FMI, Banca Mondială), esențială pentru o economie care era încă marcată de vulnerabilități post-tranziție și de dependența de remitențe. Practic, Planul a transformat reforma economică dintr-un obiectiv abstract într-o listă de acțiuni monitorizabile, oferind guvernului de la Chișinău atât un cadru tehnic, cât și un stimul extern pentru a le urmări.

Apropierea de UE a căpătat și o expresie practică la frontieră.¹¹¹ Lansarea, în 2005, a Misiunii Uniunii Europene de Asistență la Frontieră (EUBAM) a vizat sprijinirea controlului segmentului de frontieră din zona transnistreană, reducerea contrabandei și creșterea transparenței fluxurilor comerciale. Prezența europeană a arătat că reorientarea aducea nu doar declarații, ci instrumente cu efect asupra economiei și securității.

Documentul a inițiat un proces de convergență normativă și instituțională care, deși lent și inegal, a pregătit pașii ulteriori. Acordul de Asociere, zona de liber schimb și liberalizarea vizelor au decurs din această reorientare, care, peste un deceniu și jumătate, avea să devină vectorul central al politicii naționale.

Reorientarea a consolidat și o coalitie internă favorabilă integrării, cu o bază socială în creștere. Societatea civilă, mediul de afaceri exportator și o parte a clasei politice au găsit în agenda europeană un reper de modernizare, iar diaspora occidentală, în formare, avea să devină ulterior un sprijin decisiv. Această coalitie a susținut parcursul european prin toate turbulențele care au urmat.

Impact

Impactul a fost preponderent instituțional și strategic, prin instituirea unui cadru de referință pentru reformele interne. Mecanismele de monitorizare și de dialog cu Uniunea au exercitat o presiune constantă pentru modernizarea cadrului normativ, iar rezultatele, deși inegale, au introdus standardele europene ca reper al politicilor publice.

Cel mai tangibil rezultat economic derivat din acest cadru a fost în domeniul comercial. Planul a deschis perspectiva unui acces preferențial sporit pe piața europeană, condiționat de progresul reformelor, logică ce s-a materializat concret în 2006 prin includerea Moldovei în schema GSP+ (Sistemul Generalizat de Preferințe plus) și ulterior în 2008 prin acordarea Preferințelor Comerciale Autonome (ATP).¹¹² Aceste instrumente au permis exporturilor moldovenești un acces facilitat, fără taxe vamale și cote pentru multe categorii de produse, într-un moment critic: exact în această perioadă, Moldova se confrunta cu embargourile ruse asupra vinului și produselor agricole (2005–2006), care au expus brutal riscul dependenței de o singură piață de desfacere. Cadrul Planului de Acțiuni RM–UE a oferit, astfel, o supapă de reorientare geografică a comerțului spre Vest, cu efecte structurale de lungă durată asupra economiei.

Procesul a consolidat și o coalitie internă favorabilă integrării, cu efecte de durată asupra peisajului politic. Faptul că orientarea europeană a supraviețuit schimbărilor de guvernare, capturării statului și presiunilor externe se datorează inclusiv ancorării instituționale începute în 2005. Un moment remarcabil de reținut în acest sens este Declarația cu privire la parteneriatul politic pentru realizarea obiectivelor integrării europene, adoptată de Parlamentul Republicii Moldova la 24 martie 2005.¹¹³ Aceasta stipulează consensul tuturor fracțiunilor parlamentare în ceea ce privește promovarea treptată și ireversibilă a cursului strategic al integrării europene. Ulterior, în 2014 Curtea Constituțională a invocat Declarația Parlamentului din 24 martie 2005 în cadrul reconstituirii parcursului juridico-politic al relațiilor RM–UE, pentru a ilustra continuitatea și caracterul consensual al vectorului european, respingând ulterior sesizarea PCRM și recunoscând constituționalitatea Acordului de Asociere RM–UE.

Efectul cel mai valoros al Planului de Acțiuni nu a fost imediat, ci de perspectivă: el a creat baza pentru reforme și rețeaua instituțională pe care s-au putut clădi, un deceniu mai târziu, Acordul de Asociere și candidatura la aderare. Prin ancorarea externă, reformele au căpătat o di-

¹¹¹ EUBAM — rapoartele anuale de activitate ale Misiunii UE de Asistență la Frontieră (din 2005). <https://eubam.org>

¹¹² Expert-Grup — nota analitică privind preferințele comerciale ale UE pentru Republica Moldova (GSP+, ATP), biblioteca Expert-Grup: https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/download/811_aff5120a898a33c277a81026f16a556d

¹¹³ Parlamentul Republicii Moldova — Declarația cu privire la parteneriatul politic pentru realizarea obiectivelor integrării europene, martie 2005: <https://www.old1.parlament.md/news/25.03.2005/>

recție și un calendar pe care voința politică internă, oscilantă, nu le asigura singură. Pasul din 2005 a fost modest ca amploare, dar important pentru că a setat direcția strategică de integrare europeană.

Context regional și internațional

Anul 2005 a consfințit o diviziune fundamentală a Europei postcomuniste: în 2004, opt state central-europene și baltice deveniseră membre ale Uniunii Europene, în timp ce pentru vecinii rămași în afară — Moldova, Ucraina, Georgia — se crea Politica Europeană de Vecinătate, un cadru care oferea apropiere, dar nu și apartenență la comunitatea UE. Moldova a fost astfel plasată, formal, într-o categorie inferioară celei a fostelor țări comuniste care „absolviseră” deja în Uniune. Distanța nu era doar economică, ci și instituțională.¹¹⁴

Această plasare a evidențiat decalajul de aproximativ 15–20 de ani care despărțea Moldova de traiectoria Europei Centrale. În timp ce Polonia sau Cehia culegeau deja beneficiile aderării — fonduri structurale, investiții, acces la piața unică —, Moldova primea o „vecinătate” care nu îi garanta perspectiva europeană. Momentul se suprapunea cu Revoluția Portocalie din Ucraina (2004), semn că țările Europei de Est își căutau, simultan, o orientare occidentală,

dar de pe poziții mult mai slabe față de cele din Europa Centrală cu un deceniu înainte.¹¹⁵

Lecții învățate

Ancorarea reformelor interne la repere externe credibile poate compensa, parțial, deficitul de voință reformatoare internă.¹¹⁶ Condiționalitatea și monitorizarea europeană au oferit un cadru de disciplinare a politicilor publice, ceea ce justifică valorificarea deplină a procesului de aderare ca pâghie de reformă.

Parcursul european avansează doar atunci când beneficiază de consecvență. Inițiat în 2005, procesul a cunoscut accelerări și stagnări în funcție de configurația politică, semn că obiectivele strategice de țară necesită un consens durabil, ferit de oscilațiile conjuncturale.

Reorientarea strategică este un proces de durată, nu un act izolat. Lecția este că deciziile fondatoare, precum Planul de Acțiuni din 2005, capătă valoare doar dacă sunt urmate de pași consecvenți. Direcția corectă, spre integrare europeană, a trebuit confirmată repetat pentru a produce efecte, ceea ce subliniază importanța continuității strategice.

Studii de caz

Studiu de caz

EUBAM, ochii UE la frontieră

Reorientarea spre Europa a căpătat și o expresie practică prin Misiunea Uniunii Europene de Asistență la Frontieră (EUBAM), lansată în 2005 pentru a sprijini controlul segmentului de frontieră din zona transnistreană, comun cu Ucraina. Prezența europeană a vizat reducerea contrabandei, creșterea transparenței fluxurilor comerciale și introducerea unor practici de control modern, cu efecte directe asupra veniturilor bugetare și a securității. Misiunea a arătat că apropierea de Uniune aducea nu doar declarații și promisiuni, ci instrumente concrete și asistență tehnică, și a oferit un model timpuriu de cooperare în care standardele europene se traduceau în schimbări vizibile pe teren.

Studiu de caz

Preferințele comerciale, primul beneficiu tangibil

Apropierea de Uniune a deschis calea către preferințe comerciale care reduceau taxele la exportul moldovenesc pe piața europeană, oferind primul beneficiu economic palpabil al reorientării. Pentru exportatorii loviți de imprevizibilitatea pieței ruse și de embargoul la vinuri, accesul preferențial la piața europeană începea să devină o alternativă reală, nu doar o aspirație geopolitică. Aceste facilități au pregătit terenul pentru zona de liber schimb de mai târziu și au demonstrat, în practică, logica diversificării: o piață stabilă, cu reguli clare și fără șantaj politic, valora mai mult, pe termen lung, decât una mare, dar imprevizibilă, în care orice tensiune se putea transforma într-un embargo.

¹¹⁴ Consiliul de Cooperare UE–Moldova, Planul de Acțiuni PEV UE–Moldova, adoptat la 22 februarie 2005; Comisia Europeană, COM(2004) 373 final. <https://www.eeas.europa.eu>

¹¹⁵ Schimmelfennig, F., Sedelmeier, U., „The Europeanization of Central and Eastern Europe”, Cornell University Press, 2005 — diferența dintre condiționalitatea de aderare și cea de vecinătate.

¹¹⁶ Comisia Europeană, Rapoartele anuale de progres PEV privind Republica Moldova, seria SEC/SWD, 2006–2013. <https://www.eeas.europa.eu>

16. Embargoul rusesc la vinuri și vulnerabilitatea exporturilor

2006 — Criza care a forțat diversificarea

-1

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact moderat negativ (scară -3 ... +3)**

Impactul net este moderat negativ. Embargoul a prăbușit producția de vin cu circa 40% (2007 față de 2005), a împins un sfert dintre vinării în faliment și a afectat un sector care, cu activitățile conexe, asigura venituri pentru circa 250.000 de persoane. Punctajul nu coboară mai mult pentru că șocul a forțat o reorientare benefică spre piețele europene și o creștere a calității vinurilor: o lovitură reală, urmată de o adaptare care a întărit, în timp, industria vitivinicolă.

Descriere

Embargoul impus de Rusia la 27 martie 2006 a lovit principalul produs al exporturilor agroalimentare, vinul, în condițiile în care circa 75% din exporturi se îndreptau spre piața rusă.¹¹⁷ Motivat oficial prin invocarea unor probleme de calitate, embargoul a avut un substrat politic, interpretat ca represalii pentru apropierea de UE și pentru tentativa Chișinăului de a controla vamal mărfurile din regiunea transnistreană.

În 2005, vinul era principalul produs moldovenesc de export, reprezentând aproximativ 19,1% din valoarea totală a exporturilor Republicii Moldova. FMI utilizează o categorie mai largă — „vinuri și băuturi alcoolice” — care însuma 314,7 milioane USD, echivalentul a circa 28,5% din exporturile de bunuri. În 2006, valoarea exporturilor din această categorie s-a redus la numai 150,4 milioane USD, ceea ce înseamnă o scădere de aproximativ 52% într-un singur an. În consecință, ponderea vinurilor și băuturilor alcoolice în exporturile de bunuri s-a înjumătățit, coborând până la aproximativ 14,4%. Producția de vin a avut descreșteri anuale succesive astfel încât volumul producției din anul 2007 era inferior cu 40% comparativ cu anul de dinaintea embargoului.

Pentru vinării, embargoul a însemnat pierderea bruscă a comenzilor, reducerea producției și necesitatea identificării unor noi importatori într-un timp foarte scurt. Șocul s-a transmis și către cultivatorii de struguri, furnizorii de sticle și ambalaje, transportatori și alte activități dependente de industria vinului. Intrarea pe piețele occidentale era însă mai costisitoare: presupunea adaptarea gustului și stilului vinurilor, îmbunătățirea calității, certificări, investiții în design și marketing, precum și construirea unor relații cu distribuitorii.

Embargoul a fost reinnoit în 2013, ceea ce a confirmat că piața rusă nu mai putea fi un partener de încredere.¹¹⁸

Repetarea măsurii, de fiecare dată în momente de apropiere de UE, a transformat dependența de un singur client într-o vulnerabilitate strategică permanentă. Această realitate a accelerat decizia sectorului de a se reorienta definitiv spre piețele occidentale.

Embargoul a expus vulnerabilitatea concentrării exporturilor pe o singură piață și a forțat o reorientare strategică spre piețele europene și internaționale. Rămas fără piața rusă, sectorul a fost practic forțat să-și ridice standardele de calitate, să-și diversifice piețele de desfacere și să-și reconstruiască identitatea comercială, un proces anevios pe termen scurt, dar care a ajuns în cele din urmă să-i consolideze reziliența.

Reconstrucția sectorului vitivinicol a devenit, în timp, cazul cel mai citat al diversificării reușite.¹¹⁹ Vinării precum Purcari sau Cricova, dar și producători mai mici, au investit în calitate, în ambalaje și în certificări, iar la un deceniu după embargo vinul moldovenesc câștiga medalii internaționale și se vindea în România, Polonia, alte state UE, precum și SUA și China. Povestea sectorului a devenit un model pentru întreaga economie.

Embargoul rusesc din martie 2006 a lovit exact în punctul cel mai sensibil al exporturilor moldovenești: vinul, care reprezenta cea mai importantă categorie de export, cu circa trei sferturi din desfacere orientate spre piața rusă. Motivat oficial prin rațiuni sanitare, embargo-ul avea în realitate o dimensiune politică clară, fiind aplicat simultan Moldovei și Georgiei, ambele angajate pe o traiectorie occidentală, și corelat cu tensiunile în jurul dosarului transnistrean. A fost o demonstrație a modului în care dependența comercială, fiind o vulnerabilitate economică majoră, poate fi transformată în armă de către răuvoitori.

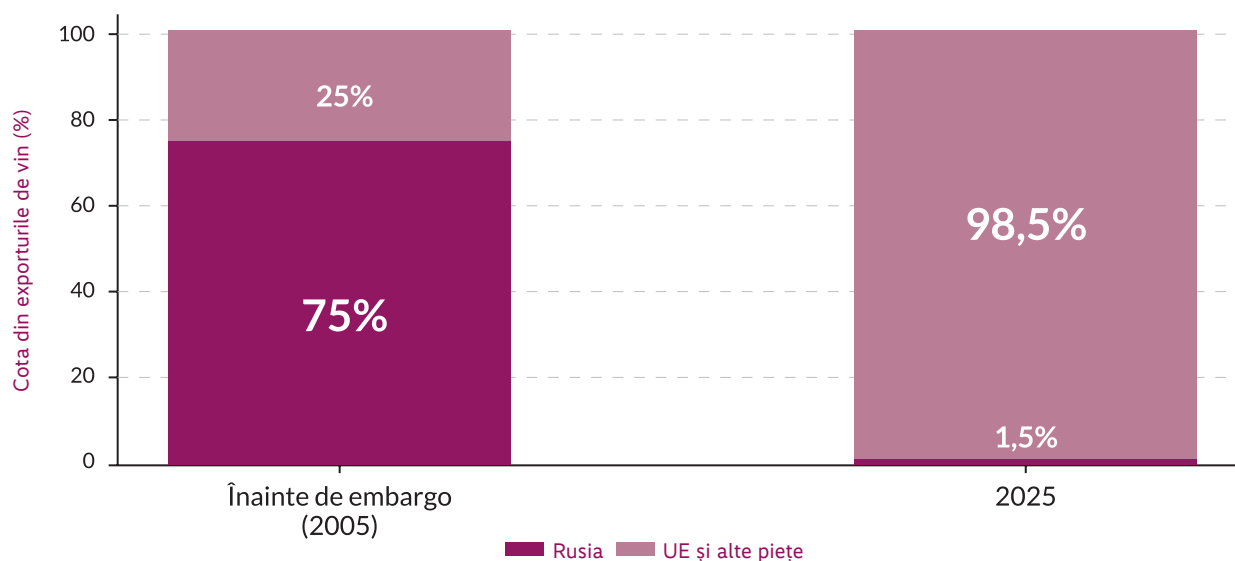
¹¹⁷ BNS, comerțul exterior — exporturile de băuturi alcoolice pe destinații (2005–2007); BERD și FMI, evaluările din 2006–2007 privind impactul embargoului. <https://statistica.gov.md>

¹¹⁸ Oficiul Național al Viei și Vinului; BNS — exporturile de vinuri după embargoul din septembrie 2013. <https://wineofmoldova.com>

¹¹⁹ Oficiul Național al Viei și Vinului — statisticile sectoriale și registrele exporturilor pe destinații. <https://wineofmoldova.com>

Embargoul a împins exporturile de vin dinspre Rusia spre piețele europene și internaționale.

Embargoul din 2006: dintr-o criză, o diversificare

Sursă:
Calculare în baza datelor ONVV și BNS.

Impact

Lovitura imediată a fost o criză sectorială cu pierderi financiare, falimente și disponibilizări, resimțită acut în mediul rural. Sectorul vitivinicol, parte din identitatea economică și culturală a țării, a fost afectat de-a lungul întregului lanț, de la producătorii de struguri la exportatori.

Pe plan macroeconomic, creșterea economică a Republicii Moldova a încetinit de la 7,5% în 2005 la aproximativ 4,8% în 2006 și doar 3% în 2007 (efectele secetei). Totuși, această încetinire nu poate fi atribuită integral vinurilor întrucât în aceeași perioadă, prețul gazelor naturale importate din Rusia a crescut puternic. BERD estima că embargoul și scumpirea gazelor, luate împreună, au contribuit la reducerea creșterii economice și la scăderea producției industriale cu 6,9% în 2006.¹²⁰ FMI estima¹²¹ că efectul embargoului asupra balanței de plăți era de ordinul a 6,5% din PIB în 2006–2007, raportat la scenariul în care exporturile ar fi continuat fără restricții. Împreună cu șocul gazelor, pierderile externe puteau reduce ritmul de creștere economică cu aproximativ 2–3 puncte procentuale anual. În 2006, deficitul comercial s-a majorat cu 36,7%, iar deficitul contului curent a crescut de la aproximativ 10,3% la 12% din PIB.¹²²

Pe termen mediu, criza a catalizat o transformare a industriei, prin reorientarea spre piețele occidentale și prin investiții în calitate și branding.¹²³ Reducerea ponderii Rusiei și creșterea exporturilor spre UE și alte piețe au făcut din

sector o poveste de succes a diversificării.

Embargoul a întărit și argumentul strategic pentru accesul preferențial pe piața europeană, confirmat ulterior prin zona de liber schimb. Lecția vulnerabilității comerciale a accelerat reorientarea geoeconomică a țării și a oferit un argument în plus pentru integrarea europeană.

Criza a avut și un efect de maturizare a întregului mediu de afaceri orientat spre export. Confruntate cu pierderea bruscă a unei piețe, firmele au învățat valoarea diversificării și a conformității cu standardele internaționale, o lecție care s-a extins dincolo de sectorul vitivinicol, spre agricultură și industria ușoară.

În final, deși șocul imediat a fost sever cu pierderi de sute de milioane și o criză a întregului sector, embargoul a forțat o diversificare pe care sectorul nu o întreprinsese de bunăvoie. Presate să găsească piețe noi, vinăriile s-au reorientat treptat spre Uniunea Europeană și alte destinații, și-au modernizat calitatea și și-au reconstruit brandul. Peste un deceniu, piața europeană avea să devină principala destinație a vinului moldovenesc.

Context regional și internațional

Folosirea embargourilor comerciale ca instrument de presiune geopolitică a fost o constantă a politicii ruse față de vecinii care se orientau spre Occident. În 2006, aceeași mă-

¹²⁰ BERD, Strategy for Moldova, aprobată de Consiliul de Directori la 4 septembrie 2007.

¹²¹ IMF Country Report No. 07/275, August 2007, https://www.imf.org/-/media/websites/imf/imported-full-text-pdf/external/pubs/ft/scr/2007/_cr07275.pdf

¹²² Banca Mondială, World Development Indicators — creșterea PIB: 7,5% (2005), 4,8% (2006). <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=MD>

¹²³ Banca Mondială, „Moldova Trade Study” (2016) — notele privind competitivitatea exporturilor agroalimentare. <https://documents.worldbank.org>

sură a lovit simultan Moldova și Georgia; ani mai târziu, restricții comerciale similare aveau să vizeze din nou produsele moldovenești (2013–2014) și cele ucrainene. Georgia a urmat o traiectorie paralelă cu cea a Moldovei: lovită de embargo, și-a diversificat exporturile spre piețele europene și asiatice și și-a accelerat reorientarea occidentală.¹²⁴

Contrastul decisiv este cu statele aflate deja în interiorul pieței unice europene, care erau practic imune la asemenea presiuni. Un producător polonez sau român nu putea fi afectat atât de mult de un eventual embargo politic al unui partener, pentru că accesul său pe o piață de sute de milioane de consumatori era garantat prin apartenența la Uniune. Embargoul din 2006 a ilustrat astfel, în modul cel mai concret, valoarea economică a integrării: diferența dintre a fi vânzător captiv pe o singură piață imprevizibilă și membru UE cu drepturi depline care oferă acces la cea mai mare piață din lume.¹²⁵

Lecții învățate

Dependența de o singură piață de export transformă comerțul într-o vulnerabilitate exploatabilă politic.¹²⁶ Concentrarea exporturilor de vin pe piața rusă a permis ca o de-

cizie externă să provoace o criză internă, ceea ce face din diversificarea piețelor o politică de securitate economică.

O criză poate cataliza modernizarea, dacă este însoțită de investiții în calitate și de acces la piețe alternative.

Reconstrucția sectorului vitivinicol pe baze europene demonstrează că șocurile externe pot fi convertite în oportunități, model relevant pentru întreaga economie.

Reziliența se construiește prin diversificare și prin standarde, nu prin întoarcerea la dependențe vechi. Lecția embargoului este că soluția nu a fost reîntoarcerea pe piața rusă, ci sporirea calității și cucerirea unor piețe noi. Aceeași logică, a adaptării și a integrării, a ghidat ulterior întregul parcurs economic al țării.

Embargoul din 2006 a repetat, într-o formă mai directă, lecția din 1998: dependența de o singură piață este o vulnerabilitate care poate fi exploatată politic în orice moment. Diversificarea forțată de criză ar fi trebuit să fie o alegere strategică voluntară. Lecția, valabilă pentru orice sector și orice piață, este că reziliența se construiește înainte de șoc, nu după, iar concentrarea excesivă a exporturilor este un risc de securitate economică, nu doar o vulnerabilitate comercială.

Studii de caz

Studiu de caz

Decizia de la Moscova și pivotul spre Vest

Embargoul din martie 2006, anunțat de autoritatea sanitară rusă sub pretextul unor probleme de calitate, a fost dublat în 2013 de o nouă interdicție, ceea ce a convins definitiv sectorul că piața rusă nu mai putea fi un partener de încredere. De fiecare dată, măsura venea în momente de apropiere de UE, ceea ce dezvăluia substratul politic. Vinării precum Purcari sau Cricova, dar și zeci de producători mai mici, au investit în calitate, în ambalaje, în soiuri și în certificări pentru piețele occidentale, schimbându-și complet strategia. Reorientarea a fost dureroasă pe termen scurt, cu falimente și pierderi, dar a transformat un sector vulnerabil, dependent de un singur client, într-unul mai competitiv și mai divers.

Studiu de caz

Wine of Moldova și nașterea ONVV: guvernanta ca răspuns la embargo

Răspunsul instituțional la embargourile rusești a venit prin reforma guvernantei sectorului. Legea viei și vinului nr. 57/2006, modificată prin Legea nr. 262 din 16 iulie 2012, a creat Oficiul Național al Viei și Vinului (ONVV) — instituție public-privată devenită pe deplin operațională în 2014 — și Fondul Viei și Vinului, alimentat din contribuțiile obligatorii ale producătorilor, dublate de o alocare echivalentă de la bugetul de stat. La 17 decembrie 2013, a fost lansat brandul național „Wine of Moldova.”

O legendă vie”, sub care s-au aliniat promovarea externă, certificarea calității și prezența la concursurile și târgurile internaționale. Rezultatele au fost impunătoare: vinurile moldovenești se vând astăzi în circa 75 de țări, ponderea Rusiei în exporturile de vin a coborât sub 10%, iar Uniunea Europeană absoarbe circa 60% — o transformare pe care embargourile au declanșat-o, dar pe care guvernanta comună public-privată a făcut-o ireversibilă.¹²⁷

¹²⁴ Oficiul Național al Viei și Vinului; cronologia embargourilor ruse la vinul moldovenesc (27 martie 2006; septembrie 2013). <https://wineofmoldova.com>

¹²⁵ Banca Mondială, „Moldova Trade Study” (2016); BERD, Transition Report 2007 — reorientarea exporturilor Georgiei și Moldovei după embargourile ruse.

¹²⁶ Biroul Național de Statistică, producția industrială, 2006. <https://statistica.gov.md>

¹²⁷ Legea viei și vinului nr. 57-XVI/2006, modificată prin Legea nr. 262 din 16.07.2012; Hotărârea Guvernului nr. 725 din 16.09.2013 privind Oficiul Național al Viei și Vinului; brandul „Wine of Moldova. O legendă vie” a fost lansat la 17 decembrie 2013, cu sprijinul USAID (proiectul CEED II). <https://wineofmoldova.com/en/about-onvv/>

17. Amnistia fiscală și legalizarea capitalului din 2007

2007 — Câștig bugetar minuscul, hazard moral durabil

-1

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact moderat negativ (scară -3 ... +3)**

Impactul net este moderat negativ. Câștigul bugetar direct a fost neglijabil — circa 18 milioane de lei încasate din legalizare, dintr-un capital legalizat de doar 360 de milioane (față de „1 miliard USD” estimat), în timp ce statul a anulat datorii de circa 4,4 miliarde de lei. Principalul cost a fost erodarea disciplinei și eticii fiscale, alături de riscul de spălare a banilor semnalat de FMI. Punctajul integrează și precedentul instituțional, care a alimentat tentativa, respinsă, din 2016.

Descriere

Amnistia fiscală din 2007 a fost una dintre cele mai ambițioase și mai controversate intervenții de politică fiscală din istoria post-independență a Republicii Moldova. Anunțată de președintele Vladimir Voronin în primăvara anului 2007 și adoptată de Parlament prin pachetul de legi din vara aceluiași an, ea făcea parte dintr-o reformă fiscală de anvergură, prezentată drept o „resetare” a relației dintre stat și contribuabil. Ideea declarată era de a trage o linie peste trecutul fiscal, de a repatria și „înălbi” capitalul din economia tenebră și de a stimula investițiile într-o economie măcinată de evaziune și de un nivel ridicat de informalitate.

Reforma a cuprins trei componente interconectate.¹²⁸ Prima a fost amnistia propriu-zisă: anularea restanțelor, penalităților și majorărilor de întârziere la obligațiile fiscale acumulate până la 1 ianuarie 2007, însoțită de suspendarea controalelor fiscale pentru perioada anterioară (intrată în vigoare în mai 2007). A doua a fost „legalizarea” capitalului — posibilitatea agenților economici și a persoanelor fizice de a declara active și mijloace nedeclarate anterior, în schimbul unei taxe unice de doar 5%. A treia componentă, cu bătaie mai lungă, a fost introducerea cotei zero la impozitul pe profitul reinvestit al companiilor, aplicată din 1 ianuarie 2008.

Punctul cel mai criticat al schemei a ținut de modul cum aceasta a fost proiectată: declaranților nu li s-a cerut să dovedească proveniența sau chiar deținerea reală a sumelor legalizate.¹²⁹ Practic, oricine putea declara un capital fără a-l „arăta”, plătind taxa de 5%, iar statul se angaja să

nu mai cerceteze originea acestuia. Această trăsătură a transformat un instrument menit să aducă transparență și conformare fiscală într-o potențială poartă de albire a banilor de origine incertă.

Rezultatele au fost mult sub așteptări.¹³⁰ Autoritățile mizau pe o „ieșire la lumină” masivă a capitalului tenebru — estimat la 65–70% din economie, iar în plenul Parlamentului se vehicula legalizarea a circa un miliard de dolari. Rezultatul real a fost însă mult mai modest: până la 30 decembrie 2008 au fost legalizate active și mijloace bănești de doar circa 360 de milioane de lei (aproximativ 35 de milioane de dolari). Cifrele de ordinul zecilor de miliarde vehiculate ulterior în presă nu pot fi atribuite amnistiei din 2007.

Măsura a fost promovată într-un context preelectoral și pe fondul unei economii cu un grad ridicat de informalitate, în care o parte importantă a activității se desfășura „la negru”. Discursul oficial miza pe reconciliere fiscală și pe un semnal de deschidere către mediul de afaceri, sugerând că un stat clement va fi răsplătit prin conformare voluntară și prin repatrierea capitalului scos anterior din circuitul fiscal.

Partenerii externi și comunitatea de experți au privit însă măsura cu rezerve.¹³¹ Instituțiile financiare internaționale și analiștii independenți au avertizat că amnistia, prin lipsa oricărei verificări a provenienței fondurilor, risca să transforme Moldova într-o „zonă gri”, expusă spălării banilor, și că erodează disciplina fiscală prin premierea celor care nu și-au onorat obligațiile față de buget.

¹²⁸ Legea nr. 111-XVI din 27 aprilie 2007 pentru modificarea și completarea unor acte legislative, Monitorul Oficial nr. 64–66 din 11 mai 2007 (legis.md). Inițiativă a președintelui V. Voronin, susținută în plen la 20 aprilie 2007 (stenograma Parlamentului Republicii Moldova, ședința din 20.04.2007).

¹²⁹ Legalizarea presupunea declararea de active în schimbul unei taxe de 5%, fără verificarea provenienței. Vezi IDIS „Viitorul”, „Amnistia fiscală din 2007 și liberalizarea capitalului & stimularea fiscală din 2016: două acte din aceeași piesă”, Chișinău, 2017, cap. I. <https://www.viitorul.org>

¹³⁰ În plen se estima legalizarea a „cel puțin un miliard de dolari” (I. Dodon, 20.04.2007); în realitate s-au legalizat active de circa 360 de milioane de lei (~35 de milioane USD) până la 30.12.2008. IDIS „Viitorul” (2017), pp. 8–9, cu trimitere la stenograma Parlamentului RM din 20.04.2007.

¹³¹ FMI a caracterizat amnistia totală drept „un pas riscant”, care ar submina disciplina fiscală într-o economie cu un segment tenebru larg (Raportul de țară FMI nr. 07/275, august 2007, pp. 9–10). Vezi și H. Pajula, V. Prohnițchi (Expert-Grup), „Tax Amnesty and Zero-Rate Corporate Income in Moldova”, 2009. https://www.imf.org/-/media/websites/imf/imported-full-text-pdf/external/pubs/ft/scr/2007/_cr07275.pdf

Impact

Din punct de vedere strict bugetar, bilanțul amnistiei a fost dezamăgitor. Statul a colectat sume neglijabile din legalizare (circa 18 milioane de lei, dintr-un capital legalizat de doar 360 de milioane) și a anulat creanțe de circa 4,4 miliarde de lei, astfel încât efectul net imediat asupra veniturilor publice a fost negativ. „Leșirea la lumină” a capitalului nu s-a tradus într-o lărgire durabilă a bazei impozabile: la un an de la amnistie, datoriile reacumulate depășeau deja un miliard de lei.

Cel mai important efect nu a fost însă cel bugetar, ci cel asupra eticii și disciplinei fiscale. Amnistiiile de acest tip generează hazard moral: contribuabilii corecți se simt penalizați, iar cei care au evitat plata sunt recompensați, ceea ce încurajează așteptarea unor viitoare „iertări” și subminează conformarea voluntară pe termen lung. Semnalul transmis a fost că neplata poate fi, în cele din urmă, iertată.

Pe termen scurt, pachetul de reforme din care făcea parte amnistia a coincis cu o perioadă de optimism economic.¹³²

Susținătorii ei au invocat creșterea economică robustă și nivelul record al investițiilor străine directe atins în 2008 drept dovezi ale succesului. Este însă dificil de izolat contribuția amnistiei propriu-zise de cea a altor factori — în special cota zero la impozitul pe profitul reinvestit, o măsură pro-investițională, și conjunctura regională favorabilă de dinaintea crizei globale. De altfel, FMI avertiza că o cotă zero nu atrage, prin ea însăși, investiții străine în absența unui climat de afaceri mai bun și că, pe ansamblu, reforma urma să reducă veniturile fiscale, cu un cost în termeni de echitate. Potrivit estimărilor, cota zero a însemnat venituri neîncasate de circa un miliard de lei anual în 2008–2010, cu impact deosebit asupra bugetelor locale, dependente în proporție de circa o treime de impozitul pe profit.

Pe planul integrității financiare, absența oricărei verificări a provenienței capitalului a expus sistemul la riscul de spălare a banilor.¹³³ Măsura a permis, cel puțin teoretic, albirea unor fonduri de origine ilicită la un cost derizoriu de 5%, slăbind mecanismele de prevenire și afectând reputația țării în relația cu partenerii externi și cu investitorii. FMI a semnalat explicit că adoptarea legii privind amnistia capitalului a slăbit regimul de prevenire a spălării banilor, „portite” fiind corectate abia ulterior, printr-o nouă lege AML/CFT elaborată cu asistența Fondului.

Reforma a tensionat și relația cu instituțiile financiare internaționale, preocupate de erodarea bazei fiscale și de semnalul transmis privind disciplina bugetară.¹³⁴ FMI a recomandat, de altfel, împotriva amnistiei arieratelor — adoptată totuși în mai 2007, cu anularea restanțelor de până în 2007 și suspendarea controalelor fiscale pentru acea perioadă —, iar autoritățile înseși au recunoscut că reformele implică riscuri, „în special în privința veniturilor bugetare”. Deși efectele asupra finanțării externe au fost mai degrabă limitate în 2007, episodul a alimentat neîncrederea partenerilor față de angajamentul pentru o administrare fiscală riguroasă și predictibilă.

Cel mai durabil efect a fost crearea unui precedent.¹³⁵

Amnistia din 2007 a normalizat ideea „iertării” fiscale și a legalizării fără verificare a provenienței, deschizând calea unor tentative ulterioare de același tip. Cea mai notabilă a fost pachetul de proiecte privind „liberalizarea capitalului” și amnistia fiscală înaintat în Parlament în decembrie 2016 (cu o taxă de legalizare de doar 2%), care însă nu a fost votat. În urma criticilor Băncii Mondiale, ale societății civile și ale partenerilor de dezvoltare, proiectele au fost retrase în februarie 2017. Din această perspectivă, costul real al măsurii din 2007 nu se măsoară doar în lei, ci și în precedentul instituțional pe care l-a instalat și în așteptările pe care le-a creat.

Context regional și internațional

Amnistiiile fiscale și programele de „voluntary disclosure” au fost folosite în numeroase state, de la Italia și Belgia până la economii din America Latină, de regulă ca instrument excepțional, aplicat o singură dată și însoțit de garanții stricte privind proveniența fondurilor.¹³⁶ Eficacitatea lor depinde tocmai de caracterul irepetabil și de condiționările impuse celor care își declară capitalul, precum și de consolidarea ulterioară a administrării fiscale. Folosite repetat sau fără garanții, ele se transformă din instrument de conformare în sursă de hazard moral.

Prin comparație, varianta moldovenească din 2007 s-a remarcat prin permisivitate. O taxă foarte redusă (5%), fără obligația de a dovedi originea capitalului și fără un pachet solid de măsuri anti-spălare de bani (AML) care să o însoțească, a deosebit-o de practicile internaționale. În spațiul european, standardele comune privind transparența acționarului și prevenirea spălării banilor fac astăzi improbabile scheme atât de permissive, ceea ce evidențiază decalajul instituțional pe care Moldova a trebuit ulterior să îl recupereze.

¹³² Cota zero a însemnat venituri neîncasate de circa 1 miliard de lei anual (2008–2010), cu impact asupra bugetelor locale. FMI aprecia că „zero-rated CIT is not likely to bring new FDI without improvements in the business climate” și avertiza asupra pierderii de venituri (Raportul de țară FMI nr. 07/275, 2007, p. 42; IMF Working Paper WP/08/203, 2008; IDIS „Viitorul”, 2017).

¹³³ FMI a semnalat riscuri pentru regimul de prevenire a spălării banilor legate de legea amnistiei/legalizării capitalului (Raportul de țară FMI nr. 07/275, 2007, p. 10; și ¶14, IMF Country Report No. 08/139, 2008).

¹³⁴ Amnistia arieratelor a fost adoptată „against staff advice” (FMI, IMF Country Report No. 08/139, 2008, pp. 24–25). Autoritățile au recunoscut că reformele implică riscuri „în special în ceea ce privește veniturile bugetare” (Scrisoarea de intenții către FMI, 25 iunie 2007, MEFP 19).

¹³⁵ Tentativa din 2016: proiectul de lege nr. 452 din 1 decembrie 2016 (liberalizarea capitalului și stimularea fiscală, taxă de 2%, cu limitarea verificărilor de integritate) a fost retras din Parlament în februarie 2017, fără a fi votat. Vezi IDIS „Viitorul” (2017), cap. II; Banca Mondială, „World Bank Statement on Capital Liberalization and Fiscal Stimulation Law in Moldova”, 21 decembrie 2016. <https://www.worldbank.org>

¹³⁶ Cercetările arată că beneficiile amnistiiilor fiscale sunt de regulă supraestimate, fiind mai mici decât costurile. Vezi E. Le Borgne, K. Baer, „Tax Amnesties: Theory, Trends, and Some Alternatives”, FMI, 2008; OCDE, „Update on Voluntary Disclosure Programmes: A Pathway to Tax Compliance”, 2015.

Lecții învățate

Amnistiiile fiscale aduc, de regulă, câștiguri bugetare modeste și costuri de durată asupra moralei fiscale. Experiența din 2007 arată că iertarea datoriilor și legalizarea fără verificare colectează puțin, dar erodează mult din disciplina și echitatea sistemului fiscal, penalizând contribuabilii corecți.

Arhitectura amnistiei contează decisiv. O amnistie fără obligația de a dovedi proveniența fondurilor se transformă dintr-un instrument de conformare într-un vehicul de albire a capitalului, cu riscuri majore de spălare a banilor și de deteriorare a reputației externe. Orice program de acest tip trebuie însoțit de un cadru robust de prevenire a spălării banilor și de o administrare fiscală întărită.

Caracterul repetabil este cea mai periculoasă trăsătură a unei amnistii. Odată acceptată o „iertare”, se instalează așteptarea alteia, ceea ce descurajează conformarea voluntară. Precedentul din 2007 a alimentat tentativa de amnistie și liberalizare a capitalului din 2016, blocată abia sub presiunea partenerilor de dezvoltare și a societății civile.

Reforme fiscale durabile țin nu de iertări punctuale, ci de o administrare fiscală modernă, de lărgirea bazei impozabile și de măsuri pro-investiționale transparente. Componenta cea mai valoroasă a pachetului din 2007 — cota zero la profitul reinvestit — a ținut de stimularea investiției, nu de amnistia propriu-zisă. Totuși, chiar și efectele acestora au fost în mare parte torpilate de contextul economic determinat de implicațiile crizei financiare internaționale.

Studii de caz

Studiu de caz

Un precedent care a alimentat tentativa din 2016

Dincolo de cifrele modeste, moștenirea cea mai durabilă a amnistiei din 2007 a fost normalizarea ideii de „iertare” fiscală și de legalizare fără verificare. Principiul, odată acceptat, a fost reactivat aproape un deceniu mai târziu: în decembrie 2016, un grup de deputați a înaintat proiecte privind liberalizarea capitalului și amnistia fiscală, care ar fi exonerat de răspundere deținătorii de active nedeclarate în schimbul unei taxe de doar 2% și ar fi limitat verificările de integritate. De această dată, însă, tentativa a eșuat: sub presiunea organizațiilor neguvernamentale și a partenerilor de dezvoltare, proiectele au fost retrase din Parlament în februarie 2017, fără a fi votate. Contrastul dintre 2007 și 2016 arată că un precedent permisiv creează cerere pentru repetare, dar și că instituții mai vigilente și un control extern mai ferm pot bloca reeditarea unei asemenea scheme.

18. Criza financiară globală și recesiunea din 2009

2008–2009 — Modelul bazat pe consum, pus la încercarea primei crize globale

-2

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact major negativ (scară -3 ... +3)**

Impactul net este major negativ. Anul 2008 a fost, pentru Moldova, un an record — creștere economică de 7,8%, remitențe la maxime istorice —, iar sistemul financiar autohton, izolat de piețele globale, nu avea expunere la activele toxice. Criza a sosit însă cu un decalaj de două trimestre, pe canale reale: prăbușirea remitențelor și a cererii externe a produs, în 2009, o recesiune de 6%, prima după un deceniu de creștere, dublată de o criză fiscală acută. Punctajul reflectă amploarea contracției și expunerea modelului bazat pe consum finanțat din exterior, atenuată de absența unei crize bancare interne.

Descriere

Criza financiară globală din 2008 a fost primul șoc major de origine occidentală resimțit de economia moldovenească

că și a demonstrat că integrarea internațională, pe lângă beneficii, aduce și riscuri.¹³⁷ Spre deosebire de crizele anterioare, provenite din spațiul ex-sovietic, aceasta pornea din piețele financiare dezvoltate, dar s-a transmis prin canale

¹³⁷ Banca Națională a Moldovei, Balanța de plăți — remitențele în 2008–2009. <https://www.bnm.md>

specifice, în primul rând prin reducerea remitențelor și a cererii externe.

Cronologia șocului este esențială pentru înțelegerea lui. În 2008, în timp ce sistemul financiar global se prăbușea, economia moldovenească — fără expunere la activele toxice și fără finanțare externă de piață — creștea cu 7,8%, unul dintre cele mai bune rezultate din istoria țării. Criza a sosit cu un decalaj de circa două trimestre: în 2009, remitențele s-au comprimat cu aproape o treime, exporturile de bunuri — cu circa o cincime, iar PIB-ul s-a contractat cu 6%, într-o sincronizare aproape perfectă cu recesiunea din economiile-gazdă ale migranților — Rusia, Italia, Spania.¹³⁸

Criza a adus și un fenomen rar: întoarcerea temporară a unei părți a migranților rămași fără lucru.¹³⁹ Reveniți într-o economie ea însăși în recesiune, mulți nu au găsit nici acasă oportunități, ceea ce a adăugat presiune pe o piață a muncii deja slabă. Această dublă lovitură, mai puțini bani trimiși și mai mulți oameni întorși fără venit, a amplificat tensiunile sociale.

Criza a coincis cu o perioadă de tensiune politică internă și s-a suprapus peste succesiunea electorală din 2009. Conjuncția dintre șocul economic extern și criza politică internă a creat un context exploziv, care a culminat cu protestele din aprilie 2009 și cu schimbarea de regim, ilustrând legătura strânsă dintre stabilitatea economică și cea politică.

Criza a demonstrat că integrarea în economia globală, deși benefică, expune o economie mică la șocuri externe. Faptul că o criză pornită pe Wall Street putea declanșa o recesiune și o criză politică la Chișinău a arătat că diversificarea și reziliența sunt condiții de supraviețuire pentru o economie deschisă și mică.

Criza financiară globală a ajuns în Moldova nu prin sistemul bancar, relativ izolat, ci prin canalul remitențelor: recesiunea în economiile-gazdă — Rusia, Italia, Spania — a redus brusc transferurile emigranților, cu aproape o treime în 2009. Modelul de creștere bazat pe consumul finanțat din afară s-a dovedit, astfel, profund prociclic: aceiași dependență care adusesse bunăstare în anii de expansiune globală a importat, în anii de criză, recesiunea altora. Pentru prima dată, un șoc cu adevărat global, nu doar regional, atingea direct economia moldovenească.

Impact

Criza a produs o contracție în 2009, prima după aproape un deceniu de creștere, și a scos la iveală fragilitatea modelului bazat pe remitențe. Scăderea consumului, a exporturilor și a investițiilor a redus veniturile bugetare și a crescut presiunile sociale, dovadă a vitezei cu care se transmite un șoc extern într-o economie nediversificată.

Șocul s-a transmis sever în sectorul real și în finanțele publice. Exporturile de bunuri au scăzut, în 2009, cu circa 19% în valoare, producția industrială și construcțiile au consemnat contracții de două cifre, iar investițiile în active fixe s-au comprimat cu peste o treime — pierderi care au anulat, într-un singur an, câștigurile a doi ani de expansiune. Veniturile bugetare au căzut abrupt, deficitul public a urcat spre 6,3% din PIB, iar noua guvernare a negociat, în ianuarie 2010, un program cu FMI de circa 574 de milioane de dolari (ECF/EFF), care a stabilizat finanțele publice, a redeschis finanțarea externă și a inaugurat una din caracteristicile deceniului: crize absorbite cu sprijin extern, plătite cu angajamente de reformă.¹⁴⁰

Criza economică a fost una profundă și a fost simțită pe toate dimensiunile. Volumul importurilor s-a comprimat cu 25% în 2009 — de peste trei ori mai mult decât volumul exporturilor (−7%) —, ajustare care a redus violent și încasările vamale, pilon al bugetului. Inflația medie anuală a coborât practic la zero, economia trecând, în premieră, printr-un episod de deflație, iar cheltuielile publice au urcat la 45,3% din PIB — maximul istoric al întregii serii —, în timp ce veniturile alunecau spre 38,9%.¹⁴¹

Criza a confirmat necesitatea de a reduce dependența de remitențe și de a construi surse interne de creștere mai rezistente.¹⁴² Conștientizarea nu s-a tradus imediat în reforme, dar a întărit orientarea spre piața europeană ca alternativă strategică.

Gestionarea crizei a necesitat sprijin extern și a scos în evidență importanța credibilității macroeconomice. Relația cu instituțiile financiare internaționale a devenit un pilon de stabilitate, dar și o sursă de condiționalitate care a influențat ritmul reformelor în anii următori.

Suprapunerea cu dinamica politică a contribuit la o schimbare de regim, cu efecte de durată. Criza economi-

¹³⁸ Banca Mondială, World Development Indicators — PIB real: +7,8% (2008), −6,0% (2009); exporturile de bunuri: −19% în 2009 (BNS); remitențele: −circa 30% în 2009 (BNM). <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=MD>

¹³⁹ BLücke, M., Omar Mahmoud, T., Steinmayr, A., „Labour Migration and Remittances in Moldova: Is the Boom Over?”, OIM / Kiel Institute, 2009. <https://publications.iom.int>

¹⁴⁰ Fondul Monetar Internațional, comunicat de presă, 29 ianuarie 2010 — aprobarea aranjamentelor ECF/EFF pentru Republica Moldova, în valoare de circa 574 de milioane de dolari (DST 369,6 milioane); Ministerul Finanțelor — deficitul bugetar 2009: circa 6,3% din PIB.

¹⁴¹ Fondul Monetar Internațional, World Economic Outlook, baza de date — seriile pentru Republica Moldova (volumul comerțului exterior, inflația medie, veniturile și cheltuielile bugetare, 2008–2010) (accesată în august 2026; valorile pentru 2024–2025 sunt estimări/proiecții FMI). <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>

¹⁴² FFI, comunicatul de presă din 29 ianuarie 2010 — aprobarea aranjamentelor ECF/EFF pentru Republica Moldova (circa 574 milioane USD). <https://www.imf.org/en/Countries/MDA>

că a alimentat și mai mult nemulțumirea populară, care a fost catalizată și de creșterea percepției corupției în societate, restricționarea libertăților cetățenești (fenomenul de stat polițienesc), capturarea instituțiilor publice de interesele de partid și alte derapaje grave de guvernanță. Acestea au dus la căderea guvernării comuniste și la deschiderea unei etape marcate de aspirația europeană.

Context regional și internațional

Criza globală din 2008–2009 a fost un test de reziliență la scara întregii regiuni, iar rezultatele au sortat economiile est-europene în funcție de robustețea modelului lor.

Polonia a fost singura economie a Uniunii Europene care a evitat recesiunea, crescând cu circa 2,6% în 2009, datorită unei piețe interne mari, unei monede flexibile, unei îndatorări externe reduse și fondurilor europene. La polul opus, statele baltice, care au încercat să-și protejeze cursurile de schimb fixe (în loc să devalorizeze monedele naționale, ele au optat pentru o politică dură de „devalorizare internă”), s-au contractat cu 14–25%, Ucraina cu circa 15%, iar România cu aproximativ 7%.¹⁴³

Moldova, cu o contracție a PIB-ului de circa 6% în 2009, s-a situat între aceste extreme, dar prin propriul canal de vulnerabilitate — remitențele. Spre deosebire de statele baltice, lovite prin sistemul financiar, sau de Ucraina, lovită prin exporturile de materii prime, Moldova a resimțit criza prin scăderea transferurilor din Rusia și Europa. Fiecare economie a regiunii și-a descoperit astfel propria vulnerabilitate,

iar criza a confirmat un principiu general: diversificarea — a piețelor, a surselor de venit, a instrumentelor de politică — este cel mai bun scut împotriva șocurilor globale.¹⁴⁴

Lecții învățate

Integrarea în economia globală aduce beneficii, dar expune o economie mică unor șocuri care cer rezerve fiscale și un sistem financiar rezilient.¹⁴⁵ Transmisia rapidă prin canalul remitențelor a confirmat vulnerabilitatea modelului, ceea ce justifică menținerea unei prudențe fiscale ridicate și consolidarea rezilienței macroeconomice.

Diversificarea surselor de creștere este cea mai bună asigurare împotriva șocurilor globale. Lecția crizei din 2008–2009 este că o economie dependentă de un singur canal, în acest caz remitențele, rămâne expusă oricărei perturbări externe. Construirea unei baze de creștere diversificate, prin investiții și exporturi, este singura cale de a reduce această expunere.

Lecția din 2008 este că dependența de remitențe importă ciclul economic al altor țări, transformând bunăstarea internă într-o funcție a conjuncturii externe. Reziliența în fața unor asemenea șocuri cere rezerve fiscale, diversificarea surselor de venit și un sector productiv intern capabil să susțină cererea. Cu cât o economie depinde mai mult de un singur flux extern — fie el remitențe, exporturi sau energie —, cu atât mai puțin își controlează propriul destin.

Studii de caz

Studiu de caz

Întoarcerea temporară a migranților

Criza a adus și un fenomen rar: întoarcerea unei părți a migranților rămași fără lucru în străinătate, mai ales a celor din Rusia. Reveniți într-o economie ea însăși în recesiune, mulți nu au găsit nici acasă oportunități, ceea ce a adăugat presiune pe o piață a muncii deja slabă și a transformat o supapă într-o povară. Această dublă lovitură, mai puțini bani trimiși și mai mulți oameni întorși fără venit, a amplificat tensiunea socială care, suprapusă peste contestarea electorală, avea să răbufnească în protestele din aprilie 2009, ilustrând cât de strâns erau legate criza economică și cea politică.

¹⁴³ Banca Națională a Moldovei, Balanța de plăți (2008–2009) — evoluția remitențelor în criza globală. <https://www.bnm.md>

¹⁴⁴ Banca Mondială, „EU10 Regular Economic Report” (2009–2010); FMI, „Regional Economic Outlook: Europe” (2009–2010).

¹⁴⁵ Banca Mondială, „Moldova Economic Update”. <https://www.worldbank.org/en/country/moldova>

Partea III

Aspirații europene și turbulențe interne 2009–2019

Al treilea deceniu a fost, pe de o parte, cel al marilor aspirații europene și, pe de altă parte, al celor mai grave derivate interne. Schimbarea de regim din 2009 a deschis cea mai dinamică etapă a integrării europene, culminând cu Acordul de Asociere, cu Zona de Liber Schimb și cu liberalizarea vizelor în 2014 — realizări ce au reorientat busola comercială a țării spre Vest. În paralel, însă, instituțiile statului au fost capturate de grupuri oligarhice, fenomen care a culminat cu fraudă bancară din 2014, cea mai mare jefuire din istoria țării, echivalentă cu circa 12% din PIB.

Contrastul dintre progresul european și captura statului a definit această perioadă de turbulențe, în care realizările strategice au coexistat cu o regresie democratică profundă. „Povestea de succes” a Parteneriatului Estic s-a transformat într-un avertisment privind riscurile reformelor de fațadă, iar costul capturii a fost suportat, în final, de cetățeni, prin devalorizare, inflație și datorie publică. Căderea regimului oligarhic, în 2019, a redeschis perspectiva însănătoșirii statului. Cele nouă evenimente ale acestei părți relatează tensiunea dintre ancorarea europeană și capturarea instituțiilor statului.

19. Protestele din 7 aprilie și schimbarea de regim

2009 — „Revoluția Twitter” și o cotitură politică istorică

+1

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: *Impact moderat pozitiv (scară -3 ... +3)*

Impactul net este moderat pozitiv. În pofida violenței și a abuzurilor forțelor de ordine, evenimentele din aprilie 2009 au deschis cea mai dinamică etapă de apropiere de Uniune din istoria țării. Punctajul reflectă acest deznodământ strategic, fără a ignora costul uman și faptul că speranțele de schimbare profundă au fost, în bună parte, înșelate de capturarea statului din anii următori.

Descriere

Protestele din 7 aprilie 2009 au survenit la confluența unei crize de succesiune cu un șoc economic în desfășurare.¹⁴⁶ Contestarea rezultatelor alegerilor din 5 aprilie, câștigate de partidul de guvernământ (PCRM), a adus în stradă, la Chișinău, între 10.000 și 15.000 de persoane, preponderent tineri. Demonstrațiile, inițial pașnice, au degenerat în violențe, cu devastarea clădirilor Parlamentului și Președinției și cu un val de abuzuri ale forțelor de ordine.

Deși denumirea de „Revoluția Twitter” a accentuat rolul rețelelor sociale, cauzele de fond au fost economice și politice, amplificate de criza globală. Reducerea remitențelor, întoarcerea unor migranți și deteriorarea perspective-

lor economice au alimentat nemulțumirea, în special a generației tinere, care s-a suprapus peste o criză de legitimitate electorală.

Represiunea care a urmat protestelor a lăsat o rană profundă în memoria colectivă.¹⁴⁷ Detențiile în masă și abuzurile, documentate ulterior de organizații pentru drepturile omului, au inclus și decese în împrejurări legate de intervenția forțelor de ordine. Aceste abuzuri au erodat legitimitatea guvernării și au grăbit schimbarea de regim, transformând protestul într-un moment fondator pentru o generație.

Urmarea politică a fost sfârșitul guvernării comuniste și o etapă nouă, dominată de o coaliție pro-europeană. Repetarea alegerilor și reconfigurarea scenei politice au adus la putere o alianță orientată spre integrare, ceea ce a făcut

¹⁴⁶ OSCE/ODIHR, „Republic of Moldova — Parliamentary Elections, 5 April 2009: Election Observation Mission Final Report”, Varșovia, 2009. <https://www.osce.org/odihr/elections/moldova>

¹⁴⁷ Comisarul pentru Drepturile Omului al Consiliului Europei (Thomas Hammarberg), raportul vizitei în Republica Moldova din iulie 2009; Amnesty International, rapoartele 2009–2010 privind evenimentele din aprilie 2009. <https://www.coe.int>.

din 2009 un punct de inflexiune, deși speranțele de schimbare profundă aveau să fie în mare parte dezamăgite.

Protestele din aprilie 2009, declanșate de contestarea rezultatului electoral și mobilizate în bună parte prin rețelele sociale, au fost botezate „Revoluția Twitter”, un semn al noii ere a mobilizării civice. Dincolo de violența nopții de 7 aprilie și de rezultatul contestat, ele au dus, prin repetarea alegerilor, la o schimbare pașnică de guvernare și la formarea unei coaliții proeuropene. A fost un moment de afirmare a răspunderii democratice, chiar dacă a scos la iveală și fragilitatea instituțiilor statului.

Impact

Schimbarea de regim a accelerat strategic țara spre integrarea europeană, devenită vectorul central al guvernării.¹⁴⁸ A urmat o perioadă dinamică de apropiere de UE, cu Acordul de Asociere și liberalizarea vizelor, iar pentru o vreme Republica Moldova a fost percepută drept „povestea de succes” a Parteneriatului Estic.

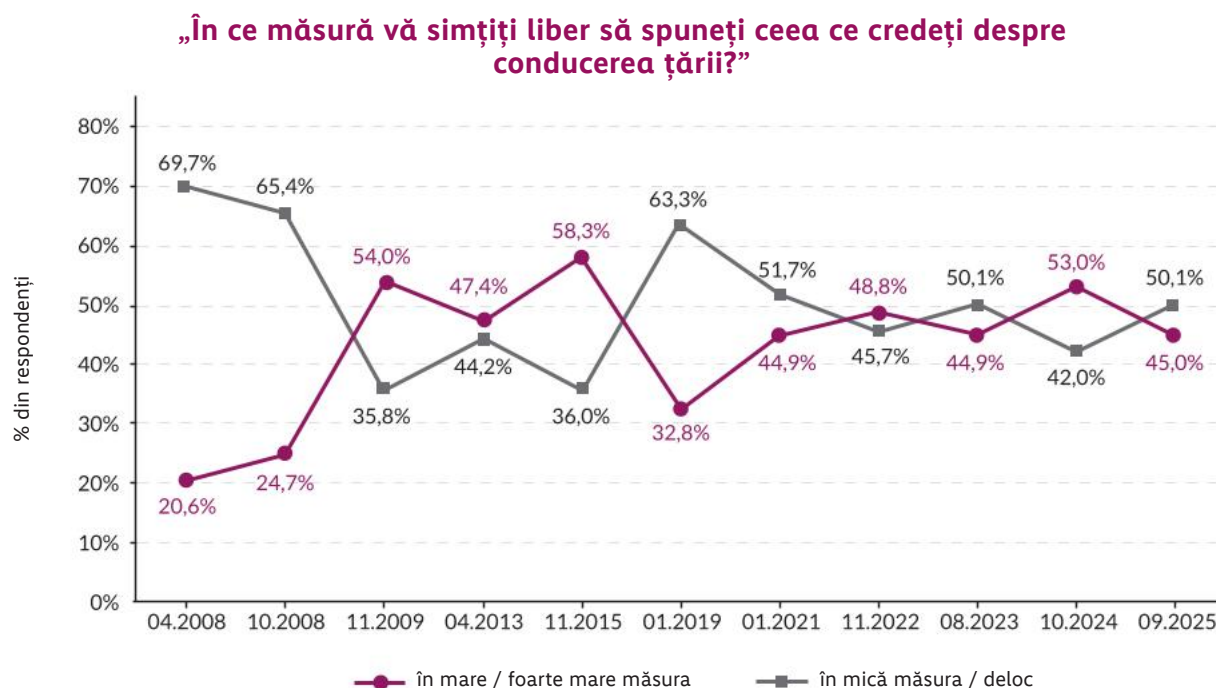
Pe plan economic, schimbarea a coincis cu adâncirea recesiunii provocate de criza globală, iar noua guvernare a

moștenit o economie în recesiune. Gestionarea simultană a crizei și a tranziției politice a cerut sprijin extern și reforme de stabilizare.

Evenimentele din 7 aprilie 2009 și schimbarea de regim pe care au generat-o au descătușat un sentiment de libertate în rândul populației la cel mai înalt nivel de când este măsurat sociologic. Potrivit datelor Barometru-lui Opiniei Publice¹⁴⁹, sentimentul de libertate în a critica conducerea țării a urcat de la 24,7% (octombrie 2008, sub guvernarea comunistă) la 54,0% în noiembrie 2009, în timp ce ponderea celor care se simțeau constrânși s-a prăbușit de la 65,4% la 35,8%, o răsturnare de circa 30 de puncte procentuale în ambele direcții. Această inversare urmează direct alegerilor contestate din aprilie 2009, protestelor și represiei care le-au însoțit, scrutinului repetat din iulie și schimbării de regim prin instalarea Alianței pentru Integrare Europeană. Ediția din noiembrie 2009 surprinde climatul de deschidere de după schimbarea guvernării, ceea ce explică magnitudinea saltului. Contrastul cu minimul comparabil din ianuarie 2019 (32,8% liberi / 63,3% constrânși), în plină perioadă a „statului capturat”, confirmă că indicatorul funcționează ca un barometru sensibil al gradului de deschidere percepută a guvernării.

După 2009, percepția libertății de a critica puterea s-a îmbunătățit semnificativ, rămânând totuși divizată până astăzi.

Fig. 6

Sursă:
Barometru Opiniei Publice, Institutul de Politici Publice (bop.ipp.md).

¹⁴⁸ Comisia Europeană, Rapoartele de progres PEV privind Republica Moldova (2009–2013). <https://www.eeas.europa.eu>

¹⁴⁹ Institutul de Politici Publice, Barometrul Opiniei Publice: <http://bop.ipp.md>

Entuziasmul a fost erodat treptat de corupție și de capturarea instituțiilor statului de grupări oligarhice, ceea ce a lăsat o moștenire ambivalentă. Dezamăgirea generației care sperase într-o transformare reală avea să alimenteze, peste un deceniu, o nouă cerere de schimbare, materializată în alegerile din 2020–2021.

Momentul a confirmat și fragilitatea democratică a statului în care tensiunea electorală se putea transforma rapid în violență. Acest avertisment a rămas relevant, subliniind nevoia unor instituții electorale credibile și a unor mecanisme de gestionare pașnică a competiției politice.

Context regional și internațional

Protestele din 2009 s-au înscris în valul de contestări ale „democrațiilor administrate” care a traversat spațiul postsovietic în primul deceniu al secolului. Ele au urmat Revoluției Trandafirilor din Georgia (2003) și Revoluției Portocalii din Ucraina (2004), împărtășind cu acestea atât aspirația proeuropeană, cât și mobilizarea prin noile tehnologii de comunicare. Moldova s-a alăturat astfel unei familii de societăți est-europene care refuzau alegerile controlate și cereau o orientare occidentală clară.¹⁵⁰

Comparația cu Ucraina este însă instructivă pentru ce a urmat. Revoluția Portocalie fusese reversată în 2010, prin revenirea la putere a taberei pe care o înlăturase, iar frustrarea acumulată avea să explodeze în Euromaidanul din 2013–2014. În Moldova, schimbarea din 2009 a produs o guvernare proeuropeană relativ durabilă, care a dus țara până la Acordul de Asociere.¹⁵¹

Lecții învățate

Instabilitatea economică și criza de legitimitate politică se alimentează reciproc și pot genera explozii sociale greu de controlat.¹⁵² Conjuncția dintre șocul economic și contestarea electorală a expus fragilitatea sistemului, ceea ce impune consolidarea stabilității democratice prin instituții credibile și procese electorale incontestabile.

O schimbare politică, oricât de promițătoare, poate fi deturnată în absența unor reforme instituționale profunde. Reorientarea europeană din 2009 a fost ulterior compromisă de capturarea statului, semn că schimbarea de guvernare nu garantează, de una singură, transformarea sistemului.

Studii de caz

Studiu de caz

Clădirile în flăcări și o generație în stradă

Pe 7 aprilie 2009, protestul a scăpat de sub control, iar clădirile Parlamentului și ale Președinției au fost devastate și incendiate, în scene transmise în direct și preluate de presa internațională. Imaginile cu instituțiile statului în flăcări au marcat o ruptură simbolică și au făcut din eveniment un reper al unei întregi generații. Dincolo de violență și de circumstanțele încă disputate ale escaladării, momentul a arătat energia unei generații tinere, care cerea schimbarea și o apropiere de Europa, dar și fragilitatea unui stat în care tensiunea electorală se putea transforma rapid în haos.

Studiu de caz

Represiunea de după proteste

În zilele care au urmat protestelor, forțele de ordine au recurs la detenții în masă și la abuzuri documentate ulterior de organizații pentru drepturile omului și de instituții internaționale. Moartea tânărului Valeriu Boboc, în împrejurări legate de intervenția forțelor de ordine, a devenit un simbol al represiunii și un punct de cotitură în percepția publică. Aceste abuzuri au erodat și mai mult legitimitatea guvernării, au mobilizat societatea civilă și au grăbit schimbarea de regim care a urmat repetării alegerilor. Pentru mulți, modul în care a fost gestionată criza a contat mai mult decât scrutinul însuși, transformând disputa electorală într-o problemă de drepturi și de legitimitate.

¹⁵⁰ Mungiu-Pippidi, A., Munteanu, I., „Moldova's «Twitter Revolution»”, *Journal of Democracy*, 20(3), iulie 2009.

¹⁵¹ Beissinger, M., „Structure and Example in Modular Political Phenomena: The Diffusion of Bulldozer/Rose/Orange/Tulip Revolutions”, *Perspectives on Politics*, 5(2), 2007.

¹⁵² FMI, „World Economic Outlook: Crisis and Recovery”, aprilie 2009 — relația dintre crizele economice și instabilitatea politică.

20. Reformele Alianței pentru Integrare Europeană

2012 — Promisiunea modernizării și capcana aparențelor

+1

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact moderat pozitiv (scară -3 ... +3)**

Impactul net este moderat pozitiv. Reformele din jurul lui 2012 au adus apropiere de UE, un climat de afaceri ceva mai bun și armonizare normativă. Sub suprafață, însă, instituțiile rămăneau expuse capturii, iar o parte din progrese erau de fațadă. Punctajul reflectă un pas înainte pe o fundație șubredă, a cărei fragilitate avea să fie expusă de fraudă bancară.

Descriere

Anul 2012 a reprezentat apogeul agendei reformatoare a Alianței pentru Integrare Europeană, care a avansat negocierile cu Uniunea și a promovat reforme structurale.¹⁵³ Guvernarea pro-europeană a accelerat apropierea de Bruxelles, a negociat Acordul de Asociere și zona de liber schimb și a promovat schimbări în justiție, în mediul de afaceri și în administrație, perioada fiind percepută intern și extern ca una de modernizare.

Reformele au vizat liberalizarea economică, un climat de afaceri mai bun și armonizarea cu standardele europene, cu progrese reale, dar inegale. Au fost simplificate reglementări, stimulate investiții și modernizate instituții, iar relația cu partenerii europeni s-a adâncit, astfel încât Republica Moldova a fost, pentru o vreme, „povestea de succes” a Parteneriatului Estic.

Această imagine, văzută de la Bruxelles, a fost flatantă, dar a ascuns o realitate mai complicată.¹⁵⁴ În timp ce se simplificau reglementări și se armoniza legislația, controlul asupra justiției și a supravegherii financiare se concentra în mâinile unor grupuri de interese. Decalajul dintre aprecierea externă și captura internă avea să devină vizibil curând.

În spatele progreselor se consolidau vulnerabilități adânci, întrucât instituțiile rămăneau expuse capturii de către grupuri de interese tot mai puternice. Independența justiției și a supravegherii financiare se eroda în tăcere, iar contradicția dintre progresul afișat și captura discretă avea să fie scoasă la lumină, brutal, de fraudă bancară din 2014.

Impact

Reformele Alianței pentru Integrare Europeană au promis o modernizare accelerată și au avansat, pe hârtie, agenda europeană — de la negocierea zonei de liber schimb până la dialogul privind vizele. În practică, însă, multe dintre reforme au rămas de fațadă, o „capcană a aparențelor” în care progresul formal masca o subminare tot mai adâncă a instituțiilor de către grupuri de interese. Perioada a fost marcată de această dualitate: pași reali spre Europa, însă pe fundalul unei erodări constante a statului de drept.

Sprijinul extern a atins, în acești ani, un maxim istoric. La conferința donatorilor „Rethink Moldova” (Bruxelles, 24 martie 2010), co-prezidată de Comisia Europeană și Banca Mondială, partenerii au promis circa 1,9 miliarde de euro (2,6 miliarde de dolari) pentru perioada 2010–2013, transformând Moldova, raportat la populație, într-unul dintre cei mai mari beneficiari de asistență din vecinătatea europeană. Valorificarea a rămas însă parțială — evaluările independente au estimat absorbția efectivă a asistenței la doar 40–50% —, iar decalajul dintre generozitatea finanțării și calitatea implementării anunța, de pe atunci, limitele „poveștii de succes”.¹⁵⁵

Climatul de afaceri s-a îmbunătățit parțial, iar accesul pe piața europeană s-a lărgit, cu efecte vizibile în reorientarea comerțului.¹⁵⁶ Beneficiile au fost însă limitate de corupția persistentă și de slăbiciunea statului de drept, care au descurajat investițiile mari.

¹⁵³ Banca Mondială, „Doing Business” — profilul Republicii Moldova, edițiile 2012–2020; Forumul Economic Mondial, „Global Competitiveness Report”.

¹⁵⁴ Parlamentul European, Rezoluția din 14 noiembrie 2018 referitoare la punerea în aplicare a Acordului de asociere UE–Moldova, 2017/2281(INI) — care descrie Republica Moldova drept „un stat capturat de interese oligarhice”. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0458_RO.html

¹⁵⁵ Banca Mondială, „International Development Partners Support Moldova's Vision for a Better Future”, comunicat de presă, Bruxelles, 24 martie 2010; IDIS „Viitorul”, „Evaluation of Moldova's Absorption Capacity of External Assistance”, Chișinău, 2011. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2010/03/24/international-development-partners-support-moldovas-vision-better-future>

¹⁵⁶ Biroul Național de Statistică, comerțul exterior — structura pe grupe de țări. <https://statistica.gov.md>

Discrepanța dintre percepția externă favorabilă și realitatea internă a capturii a afectat ulterior credibilitatea parcursului european. După ce fraudă bancară a transformat „povestea de succes” într-un avertisment, încrederea partenerilor a trebuit reconstruită cu eforturi considerabile.

Perioada a arătat și cum legitimitatea externă a fost folosită pentru a amâna reforme sistemice necesare. Statutul de model regional a redus presiunea pentru transformarea reală a instituțiilor, oferind grupurilor de interese un răgaz pentru a-și consolida controlul.

Context regional și internațional

La începutul anilor 2010, Moldova era prezentată drept „povestea de succes” a Parteneriatului Estic, un premiant al reformelor alături de Georgia și înaintea unei Ucraine încă ezitante. Această reputație externă i-a adus sprijin politic și financiar considerabil. Însă, spre deosebire de Georgia, unde reformele anticorupție fuseseră mai profunde și mai vizibile, progresul moldovenesc s-a dovedit adesea superficial.¹⁵⁷

Comparația regională arată cât de înșelătoare pot fi evaluările bazate pe aparențe. În timp ce Moldova era lăudată la Bruxelles, în spatele fațadei se consolida un sistem de capturare a statului pe care partenerii externi l-au recunoscut cu întârziere. Contrastul dintre „povestea de succes” percepută și fraudă bancară care avea să izbucnească în 2014 a devenit un studiu de caz european despre riscul de a confunda retorica proeuropeană cu reformele reale.¹⁵⁸

Studii de caz

Studiu de caz

„Povestea de succes” văzută de la Bruxelles

Pentru o perioadă, Republica Moldova a fost prezentată la nivel european drept cel mai avansat stat al Parteneriatului Estic, un model de reformă și de apropiere de Uniune, citat ca exemplu pentru vecinii săi. Progresele în dialogul despre vize și în negocierea Acordului de Asociere păreau să confirme această imagine, iar oficialii europeni o lăudau frecvent. Decalajul dintre aprecierea externă și realitatea internă a capturii avea însă să devină vizibil curând: „povestea de succes” s-a transformat, după fraudă bancară, într-un avertisment despre cât de înșelătoare pot fi aparențele și despre cum o legitimitate externă poate masca, temporar, o erodare instituțională profundă.

Lecții învățate

Reformele de fațadă, fără o consolidare reală a independenței instituțiilor, sunt vulnerabile și pot fi compromise ușor.¹⁵⁹ Progresele formale au coexistat cu o erodare care a culminat cu fraudă bancară, ceea ce impune prioritizarea reformelor care contau cu adevărat: independența justiției, supravegherea financiară, transparența.

Aprecierea externă poate masca problemele interne și poate crea o falsă senzație de securitate. Statutul de „poveste de succes” a redus, temporar, presiunea pentru reforme profunde, lăsând loc capturării statului, ceea ce justifică vigilența privind calitatea reală a instituțiilor, dincolo de aparențe.

Reformele instituționale trebuie măsurate prin rezultate, nu prin percepții. Lecția este că aparența de progres, oricât de convingătoare la nivel extern, nu substituie independența reală și calitatea instituțiilor.

Lecția centrală este că reformele trebuie să fie de fond, nu de imagine: o reformă simulată este mai periculoasă decât absența ei, pentru că discreditează însuși proiectul în numele căruia este invocată. În același timp, condiționalitatea externă trebuie să evalueze rezultate, nu declarații, iar sprijinul acordat unei „povești de succes” trebuie verificat prin fapte.

¹⁵⁷ Comisia Europeană, Rapoartele de progres PEV (2010–2013); declarațiile comisarului Ș. Füle privind Moldova ca „poveste de succes” a Parteneriatului Estic (2012–2013). <https://www.eeas.europa.eu>

¹⁵⁸ Transparency International, Corruption Perceptions Index — seriile comparative Moldova–Georgia (2004–2015); Banca Mondială, Worldwide Governance Indicators. <https://www.transparency.org/en/countries/moldova>

21. Summitul de la Vilnius și Acordul de Asociere cu Uniunea Europeană

2013–2014 — De la parafare la reorientarea busolei comerciale

+2

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact major pozitiv (scară -3 ... +3)**

Impactul net este major pozitiv. Acordul de Asociere a deschis accesul stabil pe piața europeană și a împins ponderea Uniunii în exporturi de la circa 45% la aproximativ două treimi, reducând expunerea la deciziile comerciale ale Rusiei. Punctajul reflectă această reorientare structurală, dar nu atinge scorul maxim pentru că beneficiile Acordului nu au fost pe deplin valorificate, exporturile moldovenești pe piața UE rămânând în mare parte concentrate pe un număr redus de țări (România, Germania și Italia), fiind reprezentate de produse cu valoare adăugată și sofisticare tehnologică limitată.

Descriere

În cadrul summitului Parteneriatului Estic de la Vilnius, din 28–29 noiembrie 2013, Moldova și Georgia au parafat **Acordurile de Asociere**, în timp ce refuzul președintelui ucrainean de a semna, sub presiunea Moscovei, declanșa Euromaidanul. Cu doar două luni înainte, Armenia renunțase brusc la propriul acord, optând pentru Uniunea Eurasiană. Pe acest fundal, menținerea cursului de către Chișinău — în pofida unei noi runde de restricții comerciale rusești — a fost o alegere strategică asumată: pentru o economie lovită recurent de embargouri, accesul stabil și bazat pe reguli la cea mai mare piață a continentului cântărea mai mult decât o piață estică mare, dar transformată în instrument de presiune. Semnarea Acordului, la 27 iunie 2014, și aplicarea provizorie a ZLSAC, de la 1 septembrie 2014, au transformat această opțiune în cadru juridic obligatoriu.

Semnarea Acordului de Asociere și a zonei de liber schimb aprofundat, în iunie 2014, a marcat cea mai importantă ancorare economică europeană din istoria țării din acel moment.¹⁶⁰ Acordul a oferit predictibilitate și permanențare în accesul preferențial pe piața europeană și a angajat țara într-un proces amplu de armonizare a legislației cu acquis-ul comunitar, de la standarde tehnice și sanitare la concurență și achiziții publice. Pentru o economie lovită recurent de șocuri comerciale dinspre Est, accesul stabil pe cea mai mare piață a lumii reprezenta o oportunitate unică pentru a induce schimbări structurale fundamentale.

Componenta economică a Acordului de Asociere a accelerat reorientarea comercială spre UE. Dacă în 2005 piața europeană absorbea circa 40% din exporturi, iar CSI aproape jumătate, raportul s-a inversat treptat, până când Uniunea Europeană a ajuns la circa două treimi din exporturi, ceea ce a redus vulnerabilitatea la embargourile rusești și a integrat mai mult economia moldovenească în lanțurile valorice europene.

Reorientarea a fost accelerată și de un nou embargo rusesc, impus în 2014 ca răspuns la semnarea Acordului de Asociere.¹⁶¹ Restricțiile la fructe, legume și produse de origine animală au lovit producătorii dependenți de piața rusă, dar, cu sprijinul preferințelor comerciale europene, o parte din ei au reușit să se reorienteze spre UE. Presiunea externă a accelerat, astfel, o reorientare care altfel ar fi durat mai mult.

Armonizarea normativă a funcționat ca un program de modernizare, cu beneficii dincolo de comerț. Adoptarea standardelor europene a îmbunătățit calitatea produselor, a stimulat investițiile orientate spre export și a întărit încrederea partenerilor, dar a impus și costuri de adaptare pentru firme și o capacitate instituțională pe care statul, afectat de captură, a asigurat-o în mod insuficient.

Industria băuturilor din Republica Moldova, cu vinurile în prim-plan, este poate cel mai clar exemplu de integrare reușită în piața unică europeană după intrarea în vigoare a DCFTA. Ponderea UE în exporturile totale de bău-

¹⁶⁰ Comisia Europeană, Rapoartele anuale de implementare a Acordului de Asociere de către Republica Moldova (seria SWD, 2016–2023). <https://www.eeas.europa.eu>

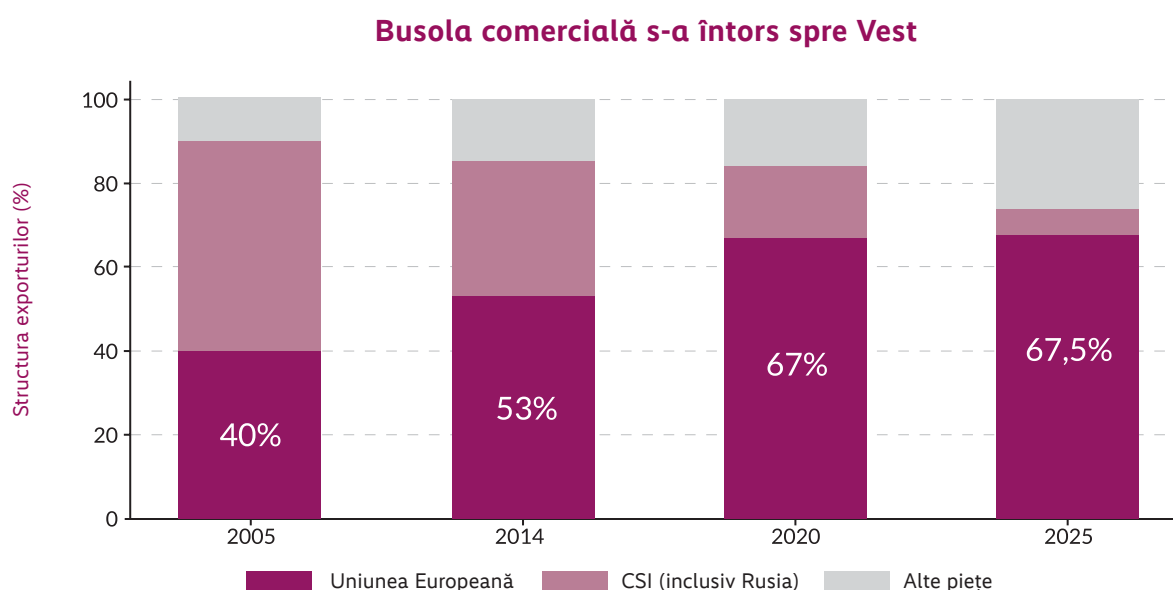
¹⁶¹ Banca Mondială, „Moldova Trade Study” (2016) — impactul restricțiilor comerciale ruse din 2014; BNS.

turi a crescut de la 13,1% în 2013, înainte de acord, la 34–37% în prezent, iar creșterea s-a produs pe fondul unei expansiuni reale a valorii exporturilor către UE, aproape triplate (de la 33,2 mil. USD în 2013 la 92,9 mil. USD în 2024). Astfel, accesul preferențial oferit de Acordul de Asociere s-a tradus nu într-o simplă redistribuire a piețelor, ci într-un câștig durabil de cote pe una dintre cele mai exigente piețe din lume.

Acordul de Asociere și componenta sa comercială, Zona de Liber Schimb Aprofundat și Cuprinzător, semnate în iunie 2014, au catalizat cea mai profundă reorientare strategică din istoria economică a țării. Dincolo de accesul preferențial pe piața europeană, acordul a impus un program vast de apropiere de reglementările Uniunii, transformând standardele europene în lege internă. Aceasta a reprezentat atât o ancorare instituțională, cât și comercială, a reformelor la obiectivul de integrare europeană.

Acordul a accelerat reorientarea exporturilor dinspre piața CSI spre Uniunea Europeană.

Fig. 7

Sursă:

BNS, comerțul exterior de mărfuri: anul 2025 - date BNS (UE-67,5%, CSI-5,9%, alte piețe-26,5%)

Impact

Acordul a reorientat structural comerțul exterior spre UE, cu efecte de durată asupra rezilienței economice.

Creșterea ponderii exporturilor spre piața europeană a redus expunerea la deciziile comerciale ale Rusiei și a oferit o bază mai stabilă pentru economia exportatoare, decisivă pe măsură ce relațiile cu Rusia se deteriorau.

Estimările ex-ante s-au confirmat în mare măsură ex-post. Nota analitică a Expert-Grup publicată imediat după semnare demonta miturile vehiculate în dezbaterile publice din 2014 și anticipa un efect de descătușare a exporturilor; bilanțul făcut la cinci ani arăta că, în perioada 2015–2018 față de 2011–2014, exporturile totale au crescut cu 1,5 miliarde de dolari (+34%), din care circa 40% — aproximativ 600 de milioane de dolari — reprezintă efect net atribuit

bil exclusiv ZLSAC, cu un plus de circa 475 de milioane pentru produsele agroalimentare și 128 de milioane pentru cele industriale, în timp ce gradul de acoperire a importurilor prin exporturi s-a îmbunătățit de la 47% la 66%.¹⁶²

Pe plan instituțional, Acordul a impus un program amplu de reforme și de armonizare, care a modernizat treptat cadrul de reglementare.¹⁶³ Implementarea a fost inegală, din cauza fragilității instituționale, dar procesul de implementare a Acordului a introdus standarde europene în multe domenii.

Acordul a pregătit terenul pentru obținerea statutului de țară-candidat și negocierile de aderare de mai târziu.

Reorientarea economică a precedat și a susținut-o pe cea politică, demonstrând complementaritatea dintre integrarea comercială și cea instituțională.

¹⁶² Lupușor, A. (Expert-Grup), „De ce avem nevoie de liberalizarea comerțului cu UE?”, Notă analitică nr. 1, 16 iulie 2014; și „ZLSAC după 5 ani de implementare: impactul estimat și concluzii pentru următorii 5 ani”, Expert-Grup, 4 iulie 2019. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/988-na-zlsac>

¹⁶³ Biroul Național de Statistică, comerțul exterior — structura geografică a exporturilor, 2005–2025. <https://statistica.gov.md>

Reziliența acestei arhitecturi comerciale a fost testată de policriza anilor 2020–2023 și confirmată de date. În pofida pandemiei, războiului și crizei energetice, circa două treimi din exporturile de bunuri (65% în 2023) mergeau spre UE, exporturile spre UE au continuat să crească în 2023 chiar și atunci când toate celelalte destinații scădeau, iar deficitul comercial s-a redus de la 14% din PIB în 2013 la 9% în 2023. Cu toate acestea, nu putem omite nici vulnerabilitatea concentrării: România absoarbe singură 35% din exporturile totale, iar cinci state membre — România, Italia, Germania, Cehia și Polonia — preiau peste 80% din exporturile orientate spre UE, ceea ce accentuează necesitatea de a continua eforturile de diversificare pe piața UE.¹⁶⁴

Beneficiile au fost reale, dar inegal distribuite între sectoare și firme. Producătorii capabili să se conformeze standardelor europene au câștigat acces la o piață vastă, în timp ce cei care nu au putut investi în calitate au rămas în urmă, ceea ce a accentuat nevoia de sprijin pentru adaptarea întreprinderilor mici și mijlocii.

Context regional și internațional

Acordurile de Asociere semnate în iunie 2014 de Moldova, Georgia și Ucraina au format un trio de state care își reorientau simultan comerțul dinspre Est spre Uniunea Europeană. Toate trei au cunoscut o creștere a ponderii exporturilor spre piața europeană și o scădere a dependenței de piața rusă, tot mai des transformată în instrument de presiune. Reorientarea a fost, în esență, un răspuns comun la vulnerabilitatea de a depinde de o piață controlată politic.¹⁶⁵

Pentru Moldova, transformarea și schimbările structurale induse de Acordul de Asociere au fost deosebit de im-

portante: de la o economie orientată predominant spre spațiul ex-sovietic la una a cărei structură comercială devenea, treptat, europeană. Deși rămânea cea mai săracă țară a continentului la paritatea puterii de cumpărare, orientarea ei comercială începea să semene cu cea a statelor central-europene din preajma aderării. Zona de liber schimb a reprezentat momentul în care Moldova a încetat să mai fie o economie a periferiei ex-sovietice și a devenit una integrată în piața europeană — chiar dacă convergența veniturilor rămânea o miză de durată.¹⁶⁶

Lecții învățate

Integrarea comercială europeană este, în același timp, creștere, modernizare și securitate economică.¹⁶⁷ Reorientarea exporturilor a redus vulnerabilitatea la șocurile din-
spre Est și a integrat economia în lanțuri valorice mai stabile, ceea ce impune valorificarea deplină a accesului pe piața europeană prin investiții în capacitatea de export și în conformitatea cu standardele.

Oportunitățile integrării depind de capacitatea de implementare. Fragilitatea instituțională a limitat impactul potențial al Acordului, semn că accesul la piață, fără capacitate de implementare, nu este suficient.

Pentru a asigura o integrare comercială efectivă este necesară dezvoltarea unor programe de sprijin pentru adaptarea întreprinderilor, iar doar deschiderea piețelor ar putea să nu fie suficientă. Lecția este că beneficiile unui acord comercial se materializează doar dacă firmele, mai ales cele mici, sunt ajutate să se conformeze standardelor și să acceseze noile piețe, altfel oportunitatea rămâne valorificată doar parțial.

Studii de caz

Studiu de caz

Un nou embargo rusesc și reorientarea producătorilor moldoveni

Răspunsul Rusiei la semnarea Acordului a fost un nou val de restricții, în 2014, asupra fructelor, legumelor și produselor de origine animală din Republica Moldova, vizând tocmai sectoarele cu cea mai mare expunere pe piața rusă. Producătorii de mere și de alte fructe, dependenți tradițional de acea piață, au fost nevoiți să caute rapid alternative, în condiții dificile. Cu sprijinul preferințelor comerciale europene și al unor măsuri interne de sprijin, o parte din ei au reușit să se reorienteze spre piața UE și spre alte destinații. Presiunea externă a accelerat, astfel, o reorientare care altfel ar fi durat mult mai mult, transformând embargoul rusesc într-un imbold spre diversificare.

¹⁶⁴ Soloviova, M. (Expert-Grup), „Reziliența relațiilor economice între Republica Moldova și Uniunea Europeană în fața șocurilor”, studiu, 8 mai 2024. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2681>

¹⁶⁵ Acordul de Asociere între Republica Moldova și Uniunea Europeană, semnat la 27 iunie 2014, Jurnalul Oficial al UE L 260 din 30 august 2014; BNS — comerțul exterior. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:22014A0830\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:22014A0830(01))

¹⁶⁶ Banca Mondială, WITS — structura exporturilor pe destinații; BNS, comerțul exterior. <https://wits.worldbank.org>

¹⁶⁷ Banca Mondială, „Moldova Trade Study: Overview” (2016). <https://documents.worldbank.org>

Studiu de caz

Prunele și strugurii de masă cuceresc piața europeană

Cel mai vizibil succes al ZLSAC în agricultură l-au înregistrat exact produsele lovite de embargourile rusești. Pentru prune și struguri de masă, Acordul a prevăzut contingente anuale scutite de taxe — 15.000 și, respectiv, 20.000 de tone —, considerate la momentul negocierii suficient de generoase. Realitatea le-a depășit rapid: producătorii moldoveni, împinși de închiderea pieței ruse și atrași de prețurile europene, au epuizat cotele an de an, România, Germania și Polonia devenind piețe de bază, iar Moldova urcând între primii furnizori de prune ai UE. În iulie 2022, prin măsurile comerciale autonome adoptate pentru a sprijini economia moldovenească în plin război, Uniunea Europeană a dublat contingentele pentru mai multe produse agricole, inclusiv prune și struguri de masă. Traectoria acestor două produse — de la dependența de o singură piață imprevizibilă la poziții consolidate pe cea mai exigentă piață a lumii — rezumă, la scară mică, întreaga logică economică a Acordului de Asociere.¹⁶⁸

22. Concesionarea Aeroportului Chișinău: anatomia unui parteneriat ratat

2013–2014 — De la parafare la reorientarea busolei comerciale

-1

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact moderat negativ (scară -3 ... +3)**

Impactul net este moderat negativ. Concesionarea netransparentă din 2013 a înstrăinat, pentru aproape un deceniu, cel mai important activ de infrastructură al țării către un grup fără experiență aeroportuară și fără intenția de a investi, cu pierderi estimate la circa 1,6 miliarde de lei și cu un cost reputațional major pentru instrumentul parteneriatelor public-private. Punctajul nu coboară mai mult pentru că mai multe lucrări de modernizare a aeroportului au avut loc, iar statul a reușit, în final, rezoluțiunea contractului și recuperarea activului, transformând episodul într-o lecție instituțională valoroasă despre guvernanta activelor strategice.

Descriere

La 30 august 2013, Agenția Proprietății Publice a semnat cu SRL „Avia Invest” contractul de concesionare a Aeroportului Internațional Chișinău pentru 49 de ani, în schimbul unor investiții promise de circa 244 de milioane de euro. Procedura, de la bun început, a purtat semne dubioase: licitația fusese câștigată formal de un consorțiu rus fără istorie aeroportuară relevantă, contractul a fost semnat cu o companie nou-creată, iar termenii — redevență modestă, garanții slabe, drepturi extinse asupra terenurilor — dezavantajau vizibil statul. Ancheta parlamentară din 2019 avea să concluzioneze că beneficiarul real al schemei era Ilan Șor, condamnat ulterior în dosarul fraudei bancare.¹⁶⁹

Concesionarul a modernizat terminalul și fluxurile de pasageri au crescut, dar angajamentele investiționale de fond au rămas neonorate, cu restanțe estimate la circa 66 de milioane de euro și cu garanția de bună execuție neconstituită. În iulie 2020, Agenția Proprietății Publice a declarat rezoluțiunea contractului. Au urmat aproape trei ani de litigii, în care instanțele naționale — până la Curtea Supremă de Justiție, definitiv în decembrie 2023 — și arbitrajul internațional de la Stockholm au dat câștig de cauză statului. La 27 martie 2023 aeroportul a revenit efectiv în gestiunea statului, iar în iulie 2024 Parlamentul i-a interzis prin lege privatizarea.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Comisia Europeană, DG TRADE — contingentele tarifare ZLSAC pentru prune (15.000 t) și struguri de masă (20.000 t) și majorarea lor prin măsurile comerciale autonome adoptate în iulie 2022 (Regulamentul (UE) 2022/1165). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:32022R1165>

¹⁶⁹ Comisia de anchetă parlamentară privind concesionarea Aeroportului Internațional Chișinău, raport, 2019; investigația Anticorupție.md privind beneficiarii Avia Invest. <https://anticoruptie.md/en/investigations/economic/the-confidential-report-of-the-commission-of-minister-cebotari-and-airport-leasing>

¹⁷⁰ Europa Liberă Moldova, „Aeroportul Internațional Chișinău a revenit în gestiunea statului”, 28 martie 2023; Președinția Republicii Moldova, comunicat, aprilie 2023. <https://moldova.europalibera.org/a/32337912.html>

Episodul a discreditat conceptul concesiunii prin modul în care a fost folosit. Aeroporturile sunt infrastructuri complexe, pe care nici statele dezvoltate nu le administrează, de regulă, direct: bunele practici internaționale recomandă tot mai concesiunile și parteneriatele public-private — dar atribuite transparent și competitiv, unor operatori cu experiență verificabilă, cu obligații investiționale monitorizate și cu mecanisme credibile de reziliere. În cazul Chișinăului, fiecare dintre aceste condiții a lipsit, iar rezultatul a fost capturarea unui activ strategic în locul atragerii de capital privat.

Impact

Costul direct pentru stat — redevențe subdimensionate, investiții neonorate, cheltuieli de judecată — a fost estimat la circa 1,6 miliarde de lei, la care se adaugă costul de oportunitate al unui deceniu în care principala poartă aeriană a țării a fost gestionată în afara interesului public. Fluxurile financiare ale aeroportului au alimentat, potrivit investigațiilor, rețeaua unui grup aflat în centrul fraudei bancare — o ilustrare a modului în care activele publice capturate finanțează, circular, chiar sistemul care le-a capturat.¹⁷¹

Deși dezvoltarea Aeroportului a avut loc, investițiile au fost realizate în mare măsură tot din fluxurile financiare operaționale generate de aeroport. Strict din perspectiva dezvoltării infrastructurii, perioada concesionării a însemnat o modernizare a Aeroportului Internațional Chișinău. Au fost realizate investiții în terminal, aerodrom, parcare și infrastructura tehnică, iar datele prezentate de APP indică la sfârșitul anului 2019 investiții de circa 94 milioane euro pe durata concesiunii. În paralel, traficul de pasageri a crescut mult mai rapid decât fusese anticipat: pragul de 2,6 milioane de pasageri, prevăzut în contract pentru declanșarea etapei a doua de investiții, a fost atins deja în 2017, iar în 2019 fluxul anualizat ajunsese la circa 3,0 milioane, apropiindu-se de pragul de 3,2 milioane estimat inițial abia pentru 2026. În același timp, Comisia parlamentară din 2019 și ulterior Curtea de Conturi au constatat deficiențe serioase în monitorizarea investițiilor, întâzieri în executarea lucrărilor și faptul că o parte importantă a finanțării modernizării provenea din veniturile generate chiar de aeroport, inclusiv din taxa de modernizare de 9 euro achitată de pasageri, ceea ce reduce argumentul că dezvoltarea ar fi fost finanțată prin capital privat adus de concesionar.

Costul indirect a fost erodarea încrederii în parteneriatele public-private ca instrument de dezvoltare. După experiența aeroportului, orice propunere de concesiune a infrastructurii publice s-a lovit de o suspiciune publică justificată istoric, dar paralizantă economic — într-o țară care are nevoie acută de capital privat în infrastructură. Recuperarea acestui instrument cere un cadru instituțional al PPP-urilor

cu totul diferit: selecție competitivă, publicarea integrală a contractelor, monitorizare independentă a obligațiilor investiționale.

Recuperarea aeroportului, în 2023, a avut și o valoare demonstrativă: a arătat că deciziile capturii pot fi inversate pe cale legală, prin instituții, chiar și atunci când beneficiarii dispun de resurse juridice considerabile. Victoria statului în instanțele naționale și în arbitrajul internațional a consolidat jurisprudența privind protecția interesului public în contractele de concesiune — un precedent relevant pentru alte active înstrăinate netransparent.

Context regional și internațional

Experiența regională sugerează că, dacă sunt organizate corect, concesionările aeroporturilor pot aduce rezultate benefice. Aeroporturi ca Zagreb, Belgrad sau Sofia au fost concesionate unor operatori internaționali consacrați — Aéroports de Paris, Vinci, Fraport, Meridiam — prin proceduri competitive, cu investiții realizate și trafic în creștere; acolo unde atribuirile au fost politizate, rezultatul a fost, ca și la Chișinău, litigios și costisitor. Diferența nu o face forma juridică, ci calitatea guvernantei: același instrument produce modernizare sau captură, în funcție de transparența atribuirii și de capacitatea statului de a-și impune contractul.

Cazul moldovenesc a intrat în literatura regională drept exemplu de „concesiune extractivă” — o formă de privatizare de facto a fluxurilor unui activ public, fără transferul proprietății și fără investițiile promise. Împreună cu fraudă bancară și cu schemele energetice din aceeași perioadă, el compune tabloul economiei capturii din anii 2013–2019, în care activele și fluxurile publice cele mai valoroase — băncile, energia, aeroportul — au fost redirectionate sistematic către cercuri de interese obscure apropiate sau aflate la guvernare.

Lecții învățate

Statul nu este, de regulă, cel mai bun administrator al infrastructurilor complexe — dar nici nu poate abdica de la rolul de proprietar diligent. Concesiunile și parteneriatele public-private rămân instrumentele potrivite pentru aeroporturi, porturi sau drumuri, cu condiția atribuirii transparente și competitive, a partenerilor cu experiență verificabilă și a monitorizării stricte a obligațiilor — altfel, ele devin vehicule de extracție, nu de investiție.

Contractele publice valorează exact cât capacitatea statului de a le impune. Clauzele de reziliere, garanțiile de bună execuție și mecanismele de monitorizare au contat, în

¹⁷¹ Balkan Insight, „Moldovan State Regains Ownership of Country's International Airport”, 23 noiembrie 2022; NewsMaker, „Cererea privind anularea rezilierii contractului de concesionare a aeroportului Chișinău, respinsă de judecători”, 2022. <https://balkaninsight.com/2022/11/23/moldovan-state-regains-ownership-of-countrys-international-airport>

final, mai mult decât promisiunile investiționale de pe hârtie; consolidarea capacității juridice a statului — inclusiv pentru arbitraje internaționale — este o investiție cu randament direct.

Activele strategice cer un regim special de guvernanță, indiferent de forma de administrare. Interdicția legală a

privatizării aeroportului, adoptată în 2024, exprimă lecția politică a episodului. Lecția economică este însă mai nuanțată — nu proprietatea publică în sine protejează interesul public, ci transparența, competiția și controlul. Fără acestea, activul rămâne vulnerabil sub orice formă de proprietate.

Studii de caz

Studiu de caz

O licitație cu final cunoscut

Licitația din 2013 a fost câștigată de un consorțiu format din companii ruse — „Aeroportul Habarovsk” și uzina „Kolomenski Zavod” —, dar contractul a fost semnat, în aceeași zi cu decizia, cu SRL „Avia Invest”, o companie abia înregistrată. Ancheta parlamentară din 2019 și investigațiile jurnalistice au reconstituit ulterior traseul: control indirect al grupului Șor, fluxuri financiare direcționate spre entități afiliate și o tranzacție de revânzare către un investitor străin, anulată după schimbarea puterii.

Studiu de caz

Statul își ia aeroportul înapoi

Rezoluțiunea declarată de Agenția Proprietății Publice în iulie 2020 a deschis un maraton juridic purtat simultan în instanțele naționale și la Institutul de Arbitraj al Camerei de Comerț de la Stockholm, unde acționarul concesionarului a cerut despăgubiri. Statul a câștigat pe toate fronturile: instanțele au confirmat rezilierea — definitiv, la Curtea Supremă de Justiție, în decembrie 2023 —, arbitrajul a respins pretențiile, iar la 27 martie 2023 aeroportul a trecut efectiv în administrarea întreprinderii de stat. A fost una dintre puținele recuperări complete ale unui activ capturat din întreaga regiune — dovadă că perseverența juridică a statului, susținută politic, poate învinge inginerii contractuale complexe.

23. Liberalizarea regimului de vize cu Uniunea Europeană

2014 — Libertatea de mișcare, apropiere concretă de Europa

+2

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact major pozitiv (scară -3 ... +3)**

Impactul net este major pozitiv. Spre deosebire de reformele instituționale, care au decurs mai lent, liberalizarea vizelor a fost finalizată cu succes și a produs un beneficiu resimțit direct de cetățeni, ceea ce a întărit sprijinul popular pentru integrarea europeană. Punctajul reflectă aceste succese, însă nu a fost atribuit scorul maxim deoarece mobilitatea sporită a alimentat și fluxurile migratorii, mai ales în perioadele de criză.

Descriere

Republica Moldova a fost primul stat din Parteneriatul Estic care a obținut regimul liberalizat de vize cu Uniunea Europeană, drept rezultat al unui exercițiu de conformare complex: Planul de Acțiuni privind liberalizarea vizelor (2010–2013), cu peste o sută de condiții privind securitatea documentelor, gestionarea frontierei, ordinea publică și drepturile fundamentale — inclusiv introducerea pașapoartelor biometrice și adoptarea legislației antidiscriminare. Îndeplinirea integrală a acestor repere, confirmată de Comisia Europeană, a demonstrat că administrația moldovenească putea livra reforme complexe atunci când stimulentele erau concrete și verificabile.

Beneficiul a avut o latură simbolică și una practică. Libertatea de mișcare a înlesnit contactele umane, profesionale și de afaceri, a stimulat turismul și mobilitatea educațională și a transformat integrarea europeană într-o realitate palpabilă, cu o rezonanță aparte pentru o țară cu o diasporă numeroasă.

În anii care au urmat, cererea de pașapoarte biometrice a crescut rapid, iar milioane de călătorii fără viză au confirmat valoarea reformei.¹⁷² Pentru o familie cu rude în Italia sau în Germania, libertatea de a călători a încetat să mai fie una abstractă și a devenit o realitate cotidiană, ceea ce a făcut din liberalizarea vizelor cea mai populară realizare a parcursului european.

Liberalizarea a confirmat că reformele tehnice, implementate riguros, produc beneficii concrete și întăresc încrederea în parcursul european. Spre deosebire de reformele instituționale, care s-au derulat mai lent, dosarul vizelor a fost dus la capăt, un exemplu de progres real într-un context altfel marcat de corupție.

Impact

Liberalizarea a întărit legăturile umane și economice cu Europa și a consolidat sprijinul popular pentru integrare. Mobilitatea sporită a înlesnit schimburile profesionale, educaționale și de afaceri și a apropiat societatea de practicile europene.

Regimul fără vize și-a demonstrat pe deplin valoarea pentru cetățenii Republicii Moldova. În cei 12 ani de la liberalizare, libera circulație a devenit o realitate cotidiană. Între 28 aprilie 2014 și 20 aprilie 2026, peste 2,7 milioane de moldoveni au efectuat circa 21 de milioane de călătorii în spațiul Schengen, cu o stabilizare la peste un milion de be-

neficiari anual în perioada recentă. Totodată, deschiderea nu a generat abuzuri: ratele de refuz de intrare (0,44%) și de ședere ilegală (0,74%) au rămas scăzute în 2025, confirmând că mobilitatea moldovenilor se îmbină cu respectarea regulilor Schengen.¹⁷³

În pofida beneficiilor evidente, regimul liberalizat de vize a scos în evidență și un paradox structural al dezvoltării Republicii Moldova. La nivel individual, fiecare cetățean a valorificat la maximum noua libertate. La nivel de stat însă, aceeași deschidere a amplificat presiunea demografică și deficitul de forță de muncă. Incapabil să țină pasul prin modernizare și reforme suficient de rapide, statul nu a reușit să genereze destule oportunități interne care să facă rămânerea în țară la fel de atractivă ca plecarea.

Liberalizarea a consolidat și legătura dintre diaspora occidentală și parcursul european. Pe măsură ce mobilitatea creștea, comunitatea din statele europene devenea tot mai implicată în viața politică a țării, o dinamică ce avea să conteze decisiv în momentele-cheie ale integrării.

Dincolo de valoarea practică — mobilitate, legături de familie, oportunități —, liberalizarea vizelor a avut un efect politic major, întărind sprijinul popular pentru parcursul european. Faptul că o reformă a produs un beneficiu tangibil și imediat a contrastat cu percepția, frecventă, că integrarea este un proces abstract și îndepărtat. Regimul fără vize a devenit cel mai popular „dividend” al apropierii de Uniune.

Context regional și internațional

Prin obținerea regimului fără vize în 2014, Moldova a devansat net celelalte state ale Parteneriatului Estic: Ucraina și Georgia aveau să obțină același drept abia în 2017. Acest avans a consolidat imaginea Moldovei de premiant al procesului și a oferit cetățenilor ei o mobilitate europeană cu trei ani înaintea vecinilor. Într-un domeniu cu impact direct asupra oamenilor, Moldova a fost, pentru o vreme, lider regional.¹⁷⁴

Comparația cu Europa Centrală relativizează totuși acest avans și amintește amplexarea decalajului istoric. Cetățenii polonezi, cehi sau baltici dobândiseră libertatea deplină de mișcare în UE odată cu aderarea din 2004, cu un deceniu înaintea moldovenilor, iar cei ai statelor Schengen cu mult mai devreme. Regimul fără vize a apropiat Moldova de Europa pe dimensiunea mobilității, dar a măsurat, totodată, distanța de aproximativ un deceniu și jumătate care o separa încă de statutul deplin de care se bucurau deja vecinii central-europeni.¹⁷⁵

¹⁷² Agenția Servicii Publice — statistica pașapoartelor biometrice; Inspectoratul General al Poliției de Frontieră — traversările frontierei.

¹⁷³ Ministerul Afacerilor Externe al Republicii Moldova: <https://mfa.gov.md/ro/content/12-ani-de-calatorii-fara-vize-spatiul-schengen-pest-27-milioane-de-moldoveni-au-beneficiat>

¹⁷⁴ Comisia Europeană — rapoartele finale privind îndeplinirea Planurilor de Acțiuni de liberalizare a vizelor: Moldova (2013), Georgia și Ucraina (2015–2016).

¹⁷⁵ Emerson, M., Cenușă, D. (ed.), „Deepening EU–Moldovan Relations: What, Why and How?”, CEPS / Expert-Grup, ediția a treia, 2021. <https://3dcftas.eu>

Lecții învățate

Reformele tehnice bine implementate produc beneficii concrete și consolidează sprijinul public pentru obiectivele strategice.¹⁷⁶ Succesul acestui dosar, în contrast cu eșecurile din alte domenii, confirmă valoarea implementării riguroase și utilitatea concentrării pe reforme cu rezultate vizibile.

Beneficiile integrării trebuie comunicate cetățenilor, fiindcă sprijinul popular depinde de avantaje concrete. Libertatea de mișcare a oferit un argument puternic în favoarea integrării, semn că parcursul european trebuie să producă rezultate vizibile pentru a-și păstra legitimitatea.

Capacitatea de a livra rezultate există acolo unde există voință politică. Lecția vizelor este că statul putea reforma eficient atunci când domeniul nu era expus capturii. Această confirmă că obstacolul principal în calea reformelor nu era incapacitatea, ci interesele care blocau schimbarea în zonele sensibile.

Lecția este că reformele care aduc beneficii concrete și vizibile cetățenilor construiesc un sprijin durabil pentru parcursul european, mult mai solid decât cel întemeiat pe promisiuni. Legitimitatea unui proiect strategic se consolidează atunci când oamenii îi resimt avantajele în viața de zi cu zi. Regimul fără vize a arătat că integrarea devine ireversibilă nu prin tratate, ci prin experiența trăită a beneficiilor ei.

Studii de caz

Studiu de caz

Pașapoarte biometrice și milioane de călătorii

După 28 aprilie 2014, cererea de pașapoarte biometrice a crescut rapid, cu cozi la oficiile de stare civilă, iar milioane de călătorii fără viză au urmat în anii următori, spre muncă, turism, studii sau pentru a vizita rude. Pentru o familie cu rude în Italia sau în Germania, libertatea de a călători a încetat să mai fie o abstracțiune și a devenit o realitate cotidiană, măsurabilă în bilete de avion și în întâlniri de familie. Acest beneficiu concret, resimțit direct de sute de mii de oameni, a făcut din liberalizarea vizelor cea mai populară realizare a parcursului european și un argument greu de contestat în dezbaterile interne, indiferent de orientarea politică.

24. Frauda bancară: „furtul miliardului”

2014–2015 — Cea mai mare jefuire din istoria țării

-3

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact profund negativ (scară -3 ... +3)**

Impactul net este major pozitiv. Spre deosebire de reformele instituționale, care au decurs mai lent, liberalizarea vizelor a fost finalizată cu succes și a produs un beneficiu resimțit direct de cetățeni, ceea ce a întărit sprijinul popular pentru integrarea europeană. Punctajul reflectă aceste succese, însă nu a fost atribuit scorul maxim deoarece mobilitatea sporită a alimentat și fluxurile migratorii, mai ales în perioadele de criză.

Descriere

Frauda bancară din 2014, „furtul miliardului”, a fost cel mai grav episod de captură și corupție din istoria postsovietică a țării.¹⁷⁷ Frauda bancară descoperită la finele anului 2014 a constat în sustragerea, prin credite fictive acordate unor companii interconectate, a circa un miliard de dolari din trei bănci — Banca de Economii, Unibank și Ban-

ca Socială —, echivalentul a aproximativ 12% din Produsul Intern Brut al țării. Schema, documentată ulterior de investigațiile companiei Kroll, a implicat o rețea de firme legate de grupul Ilan Șor și a fost posibilă doar printr-o supraveghere bancară complice sau slabă.

În centrul fraudei s-a aflat Banca de Economii, fosta bancă de stat de economii, în care milioane de cetățeni își țineau depunerile.¹⁷⁸ Prin credite acordate unor firme

¹⁷⁶ Emerson, M., Cenușă, D. (ed.), op. cit. (CEPS / Expert-Grup, 2021) — capitolele privind implementarea reformelor tehnice. <https://3dcftas.eu>

¹⁷⁷ Banca Națională a Moldovei — deciziile privind Banca de Economii, Banca Socială și Unibank (2014–2015); Kroll, „Project Tenor” (2015). <https://www.bnm.md>

¹⁷⁸ Kroll, „Project Tenor — Scoping Phase Final Report”, 2 aprilie 2015; Curtea de Conturi — rapoartele de audit privind Banca de Economii.

afiliate, banca a fost golită din interior, iar rapoartele Kroll au reconstituit traseul banilor și rolul oamenilor de afaceri implicați, între care Ilan Șor, aflat în conducerea băncii. Transformarea unei instituții de încredere publică într-un vehicul de jaf a fost lovitura cea mai simbolică a întregului episod.

Investigația companiei Kroll, comandată de Banca Națională, a arătat că fraudă a fost un proces coordonat, nu un incident izolat. Controlul asupra celor trei bănci a fost preluat treptat, prin achiziții concertate de acțiuni, iar creditarea a fost canalizată către firmele grupului Șor: expunerea acestora a crescut de la 10,4 milioane de dolari în 2010 la circa 951 de milioane în noiembrie 2014, ajungând să reprezinte aproape 80% din portofoliul de credite al băncilor. Fondurile au fost apoi scoase din țară printr-un „mecanism de bază de spălare a banilor”, prin conturi în bănci letone și companii off-shore, circa 1,1 miliarde de dolari fiind dispersate spre jurisdicții precum Cipru, China, Rusia și Elveția.¹⁷⁹

Sustragerea s-a desfășurat în trei etape. Între 2007 și 2012, Banca de Economii acumulase credite dubioase nerambursate de circa 3,2 miliarde de lei; între august 2012 și noiembrie 2014 s-a produs cea mai mare parte a fraudei, prin creditare fictivă și spălare de bani; iar în intervalul 7–27 noiembrie 2014, deși garanțiile de stat pentru creditele de urgență fuseseră deja aprobate în secret, deturnarea a continuat, adăugând un prejudiciu de aproximativ 5 miliarde de lei. Golirea băncilor a fost oprită abia pe 27 noiembrie 2014, cu trei zile înainte de alegerile parlamentare, când statul a preluat controlul Băncii de Economii.¹⁸⁰

Amploarea fraudei a demască fenomenul capturii și complicitatea instituțiilor menite să supravegheze sistemul. Deturnarea unei asemenea sume nu ar fi fost posibilă fără disfuncția gravă a supravegherii bancare, a controlului și a aplicării legii. În spatele „poveștii de succes” europene, instituțiile statului fuseseră subordonate unor grupuri oligarhice capabile să jefuiască economia.

Pentru a evita prăbușirea sistemului bancar, statul a preluat pierderile prin garanții de stat și a transformat fraudă privată în datorie publică. Sumele și garanțiile au fost convertite în datorie pe care cetățenii o rambursează pe parcursul a circa 25 de ani, astfel încât costul a fost socializat, în timp ce beneficiarii au rămas în mare parte nesancționați.

Frauda a fost posibilă tocmai din cauza deficiențelor de guvernanță instalate încă din anii '90.¹⁸¹ Opacitatea acțiunariatului, protecția slabă a acționarilor minoritari și subordonarea instituțiilor de supraveghere au creat mediul în care o asemenea schemă putea fi concepută și executată. Frauda nu a fost un accident izolat, ci rezultatul final al unei capturi instituționale construite în timp.

Impact

Efectul economic a fost devastator: o datorie publică majoră, o criză valutară și o încredere profund erodată în sistemul financiar și în stat. Conversia pierderilor în datorie a grevat bugetul pentru decenii și a redus resursele pentru investiții și servicii publice, iar criza a antrenat o devalorizare bruscă a leului și o creștere a inflației, cu efecte directe asupra nivelului de trai.

Pentru a acoperi creditele de urgență, statul a emis obligațiuni de 13,34 miliarde de lei, la care se adaugă circa 11,2 miliarde de lei dobânzi, achitate eşalonat între 2017 și 2041. Până în prezent au fost recuperate doar aproximativ 3,09 miliarde de lei din lichidarea băncilor¹⁸² — sume vărsate în buget, și nu la stingerea anticipată a datoriei, astfel încât povara dobânzilor rămâne pe umerii contribuabililor. Între timp, din octombrie 2016 până la finele lui 2025, bugetul a plătit deja circa 7,75 miliarde de lei (răscumpărări de obligațiuni plus dobânzi), rămânând de achitat încă aproximativ 16,78 miliarde de lei până în 2041. La acestea s-au adăugat efecte colaterale durabile: puterea de cumpărare a leului a scăzut cu circa 29% față de decembrie 2014, inflația a urcat până la 13,4% la începutul anului 2016, iar încrederea populației în bănci a coborât de la 33% în 2013 la sub 18% în anii imediat următori fraudei bancare.¹⁸³

Pe plan instituțional și politic, fraudă a expus statul capturat și a compromis credibilitatea parcursului european, cu o suspendare temporară a asistenței externe.¹⁸⁴ „Poveștea de succes” s-a transformat într-un avertisment despre riscurile reformelor de fațadă.

A urmat o mobilizare socială fără precedent, cu protestele din 2015–2016 care au reflectat indignarea față de jefuirea economiei. Aceste proteste au alimentat, pe termen mediu, cererea de înșănătoșire a statului, materializată în alegerile din 2020–2021.

¹⁷⁹ „Ce ne spune și ce nu ne spune investigația Kroll despre fraudă bancară”, Expert-Grup, decembrie 2017; a se vedea și sinteza celui de-al doilea raport Kroll și Steptoe & Johnson, publicată de BNM la 21 decembrie 2017. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/1556>

¹⁸⁰ Procuratura Generală, „Strategia de recuperare a mijloacelor financiare sustrate din Banca de Economii, Banca Socială și Unibank”, iunie 2018; „Monitorul financiar” nr. 8, Expert-Grup, noiembrie 2018.¹⁷⁴ Comisia Europeană — rapoartele finale privind îndeplinirea Planurilor de Acțiuni de liberalizare a vizelor: Moldova (2013), Georgia și Ucraina (2015–2016).

¹⁸¹ Kroll & Steptoe & Johnson, sinteza celei de-a doua etape a investigației, publicată de BNM la 21 decembrie 2017; Expert-Grup, seria „Monitorul financiar” (2016–2019). <https://www.expert-grup.org>

¹⁸² Ministerul Finanțelor al Republicii Moldova, pagina „Recuperarea activelor fraudate”: <https://mf.gov.md/ro/content/recuperarea-activelor-fraudate>

¹⁸³ „Monitorul financiar” nr. 8 — „Patru ani de la fraudă bancară: ce am aflat în acest timp”, Expert-Grup, noiembrie 2018

¹⁸⁴ Comisia Europeană — suspendarea sprijinului bugetar pentru Republica Moldova (iulie 2015); FMI — comunicatul nr. 16/491 privind aprobarea noului program (7 noiembrie 2016). <https://www.imf.org/en/News/Articles/2016/11/07/PR16491-Republic-of-Moldova-IMF-Executive-Board-Approves-Arrangements-Under-EFF-ECF>

Frauda a lăsat și o povară morală și instituțională de durată, prin nesancționarea principalilor beneficiari. Recuperarea parțială a activelor și impunitatea relativă au întreținut neîncrederea în justiție și au făcut din recuperarea banilor și tragerea la răspundere un test fundamental al capacității statului de a se reforma.

Dincolo de costul bugetar, fraudă a lăsat o urmă durabilă asupra concurenței loiale și asupra reputației externe a țării. O parte din fondurile sustrate, după ce au fost trecute prin jurisdicții off-shore pentru a li se ascunde proveniența, s-au întors în economia națională sub forma unor afaceri și achiziții de active. Clădite pe un capital obținut practic fără cost și de origine ilicită, aceste afaceri concurează de pe o poziție profund inechitabilă cu întreprinderile ridicate pe o fundație onestă: își pot permite prețuri, marje sau investiții pe care un antreprenor finanțat corect, la costul real al pieței, nu le poate egala. Astfel, fraudă nu doar a golit trei bănci, ci pe anumite segmente de piață a denaturat însuși mecanismul concurenței loiale, penalizând tocmai capitalul cinstit. În paralel, „furtul miliardului” a compromis grav reputația sistemului financiar moldovenesc pe plan internațional, țara ajungând să fie asociată cu spălarea banilor (inclusiv datorită unui alt scandal de mari proporții — Laundromatul¹⁸⁵) și cu vulnerabilitatea instituțională. Refacerea acestei credibilități a cerut un efort considerabil, de la reforma supravegherii bancare și transparentizarea acționariatului până la alinierea la standardele internaționale — un proces care nici astăzi nu este pe deplin încheiat.

Context regional și internațional

Raportată la dimensiunea economiei, fraudă bancară moldovenească se numără printre cele mai mari din lume: circa 12% din PIB sustras într-o singură schemă, o proporție care depășește majoritatea scandalurilor financiare cunoscute la nivel global. Amploarea ei relativă a transformat un caz național într-un studiu de referință despre ce se întâmplă atunci când supravegherea financiară este capturată. Puține state au cunoscut o jefuire de o asemenea magnitudine în raport cu propria economie.¹⁸⁶

Comparația cu Europa Centrală evidențiază importanța instituțiilor europene. În statele membre ale Uniunii, supravegherea bancară consolidată — și, după 2014, Uniunea Bancară — a redus drastic probabilitatea unor fraude de asemenea proporții, prin standarde comune, transparența acționariatului și control extern. Frauda din 2014 a fost, în acest sens, expresia cea mai costisitoare a decalajului instituțional dintre Moldova și spațiul european, un argument

suplimentar în favoarea integrării europene ca sursă de disciplină și protecție.¹⁸⁷

Lecții învățate

Supravegherea financiară riguroasă și independentă este un bun public esențial, iar absența ei poate produce pierderi catastrofale.¹⁸⁸ Disfuncția mecanismelor de supraveghere a permis cea mai mare fraudă din istoria țării, ceea ce impune consolidarea independenței și a capacității BNM și a instituțiilor de supraveghere, plus transparența totală a acționariatului bancar.

Criza a declanșat, în paralel, cel mai amplu val de reforme financiare din istoria țării. După 2014 au fost adoptate o nouă lege privind redresarea și rezoluția băncilor, standardele prudențiale Basel III, evaluarea acționarilor bancari pe principiile „fit & proper”, un depozitar central unic de valori mobiliare și un cadru nou de prevenire a spălării banilor, iar sancțiunile aplicabile băncilor au crescut de aproape zece ori. Aceste măsuri au redus considerabil riscul repetării unei crize similare, fără însă a-l elimina complet, atât timp cât, de exemplu, persistă în continuare inconsistențe legislative privind garanțiile de stat pentru bănci insolabile.¹⁸⁹

Captura statului costă enorm, iar instituțiile reziliente, capabile să reziste subordonării unor interese obscure, sunt indispensabile. Fără o justiție independentă și fără instituții de control puternice, orice progres economic poate fi anulat de corupția la nivel înalt.

Recuperarea activelor și tragerea la răspundere a vinovaților sunt teste ale capacității statului de a se reforma. Lecția fraudei este că impunitatea perpetuează neîncrederea și descurajează reforma. Restabilirea încrederii în stat depinde de demonstrarea că o asemenea jefuire nu poate rămâne nepedepsită.

Statul s-a dovedit, încă o dată, un administrator nepotrivit în domenii dominate de inițiativa privată, cum este activitatea bancară. Banca de Economii — banca cu cea mai extinsă rețea teritorială și cu cei mai mulți deponenți — a ajuns epicentrul jafului tocmai pentru că guvernanta ei a fost subordonată politicului: consilii numite pe criterii de loialitate, credite acordate pe criterii de interese, control intern anihilat. Prezența statului în sectorul bancar poate fi justificată doar cu mecanisme stricte de guvernanta, care izolează complet politicul și interesele apropiate guvernării de deciziile comerciale ale băncii; în absența lor, banca de stat devine, mai devreme sau mai târziu, o sursă de rente pentru cei aflați la putere.

¹⁸⁵ RISE Moldova, „Operațiunea rusească: The Laundromat”: <https://www.rise.md/articol/operatiunea-ruseasca-the-laundromat>

¹⁸⁶ Kroll Inc., „Project Tenor” I (aprilie 2015) și „Project Tenor II” — sinteza publicată de Banca Națională a Moldovei în decembrie 2017. <https://www.bnm.md>

¹⁸⁷ FMI, IMF Country Report nr. 16/343, „Republic of Moldova — Request for an Extended Arrangement...”, noiembrie 2016 — evaluarea costului fiscal al crizei bancare (circa 12% din PIB). <https://www.imf.org/en/Countries/MDA>

¹⁸⁸ Ministerul Finanțelor — datoria de stat internă; Legea nr. 235 din 3 octombrie 2016. <https://mf.gov.md>

¹⁸⁹ „Monitorul financiar” nr. 8 — „Patru ani de la fraudă bancară: ce am aflat în acest timp”, Expert-Grup, noiembrie 2018

Lecția supremă a fraudei este că soliditatea unei economii depinde de integritatea instituțiilor ei de supraveghere, iar o proprietate opacă, moștenită încă din privatizările anilor '90, este o bombă cu ceas. Contrastul relevant nu este însă între instituții — supravegherea bancară este, prin mandat, o funcție a Băncii Naționale, alături de politica monetară —, ci între cele două funcții ale aceleiași instituții: acolo

unde politica monetară a urmat cele mai bune practici internaționale, supravegherea a rămas pe cadrul depășit Basel I și a fost subordonată unor interese obscure. Lecția este că independența, resursele și modernizarea trebuie să acopere integral mandatul băncii centrale, nu doar componenta lui monetară.

Studii de caz

Studiu de caz

Banca de Economii, golită din interior

În centrul fraudei s-a aflat Banca de Economii, fosta bancă de stat de economii, instituție cu o lungă istorie în care milioane de cetățeni își țineau depunerile și pe care o asociau cu siguranța. Prin credite acordate unor firme afiliate, fără garanții reale, banca a fost golită din interior, iar rapoartele companiei internaționale de investigație Kroll au reconstituit traseul banilor, rețeaua de firme-paravan și rolul oamenilor de afaceri implicați, între care Ilan Șor, aflat în conducerea băncii. Transformarea unei instituții de încredere publică într-un vehicul de jaf, în doar câteva zile din noiembrie 2014, a fost lovitura cea mai simbolică a întregului episod și a distrus, pentru mulți, ultima încredere rămasă în sistemul bancar.¹⁹⁰

25. Devalorizarea leului și criza de încredere

2015 — Prețul plătit pentru fraudă bancară

-2

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact major negativ (scară -3 ... +3)**

Impactul net este major negativ. Devalorizarea leului din 2015 a fost factura macroeconomică a fraudei: a scumpit importurile, a aprins inflația și a erodat veniturile reale, iar BNM a consumat rezerve valutare pentru a stabili situația. Punctajul reflectă transmisia corupției de la vârf într-un cost suportat de gospodărie, atenuat parțial de un program de asanare a sectorului bancar.

Descriere

Anul 2015 a fost dominat de consecințele macroeconomice ale fraudei bancare: o devalorizare bruscă a leului și o criză de încredere de proporții.¹⁹¹ Sustragerea unui miliard de dolari și conversia pierderilor în datorie publică au pus o presiune severă pe curs, pe inflație și pe stabilitatea financiară, iar BNM a intervenit masiv, a consumat rezerve valutare și a aplicat administrare specială asupra băncilor afectate.

Devalorizarea a transmis șocul fraudei în întreaga economie. A scumpit importurile, a aprins inflația și a erodat

veniturile reale Pentru o economie dependentă de importuri și de remitențe, deprecierea a lovit direct puterea de cumpărare și costul vieții, ceea ce a arătat cum corupția la nivel înalt ajunge, în final, o factură plătită de cetățeni.

Indignarea față de jaf a scos în stradă, în 2015 și 2016, zeci de mii de oameni, într-o mobilizare rară.¹⁹² Protestatarii, reuniți în platforme civice și partide de orientări diferite, au instalat corturi în Piața Marii Adunări Naționale, cerând recuperarea banilor și pedepsirea vinovaților. Această energie civică nu a răsturnat imediat regimul, dar a alimentat cererea de înșănătoșire a statului.

¹⁹⁰ Kroll, „Project Tenor — Scoping Phase Final Report”, 2 aprilie 2015 (raport prezentat Parlamentului Republicii Moldova); sinteza celei de-a doua etape a investigației Kroll-Steptoe & Johnson a fost publicată de BNM în decembrie 2017.

¹⁹¹ Banca Națională a Moldovei — administrarea specială și lichidarea BEM, Băncii Sociale și Unibank (2014–2016), comunicatele oficiale. <https://www.bnm.md>

¹⁹² Freedom House, „Nations in Transit 2016” — Moldova; cronologia protestelor platformei „Demnitate și Adevăr” (2015–2016). <https://freedomhouse.org/country/moldova>

Gestionarea crizei a cerut măsuri dure de stabilizare și a tensionat relația cu partenerii externi, condiționată de investigarea fraudei și de reforma sectorului bancar. Suspendarea temporară a finanțării externe a adâncit presiunile, iar reluarea sprijinului a venit cu angajamente de reformă și transparență, astfel încât 2015 a reprezentat costul deplin al capturării statului și al deficitului de guvernanță financiară.

Criza a impus, în final, un program de asanare a sectorului bancar, cu efecte de durată. Transparentizarea acționariatului, întărirea supravegherii și curățarea sistemului au fost rezultatul presiunii externe și interne, o transformare dureroasă, dar necesară, care a pus bazele unui sector bancar mai solid în anii următori.

Devalorizarea leului din 2015, cu o pierdere de valoare de circa un sfert, a fost consecința directă a fraudei bancare: o bună parte din rezervele valutare fuseseră epuizate de împrumuturile de urgență acordate băncilor jefuite, iar încrederea în sistem se prăbușise. La aceste cauze interne s-au adăugat presiuni regionale, între care recesiunea rusă și deprecierea rublei. Inflația a urcat spre 13%, iar prețul furului s-a transmis, prin curs și prin prețuri, în buzunarul fiecărui cetățean.

Analiza Expert-Grup publicată la cold, în februarie 2015, a disecat anatomia crizei valutare. De la 1 ianuarie până la 18 februarie 2015, leul pierduse 34% față de dolar și 26% față de euro, după ce în 2014 se depreciase cu doar circa 20% — mult mai puțin decât rubla rusească (–72%) sau grivna ucraineană (–97%), ceea ce însemnase, paradoxal, o apreciere în termeni reali efectivi, care eroda competitivitatea pe fondul unui deficit de cont curent de circa 8% din PIB, aproape dublu față de nivelul considerat sustenabil. Estimările econometrice arătau că fundamentele — scăderea cu 20% a remitențelor și cu 12% a exporturilor în trimestrul IV 2014 — justificau o depreciere de doar 10–12%; restul, până la circa 40% în termeni anuali, era supra-reacție alimentată de panică, de operațiuni bancare suspecte și de fuga capitalului. BNM vânduse deja circa 600 de milioane de dolari din rezerve, coborâte la 3,3 luni de importuri, iar concluzia analizei a fost că fără asanarea sectorului bancar și fără reforme structurale, stabilizarea cursului nu putea fi durabilă.¹⁹³

Bilanțul anului confirmă amploarea șocului: economia a intrat în recesiune (–0,7% în 2015), inflația medie anuală a urcat la 9,6% (cu un vârf de peste 13% spre finele anului), iar veniturile bugetare au coborât la 29,8% din PIB — minimul întregii serii post-1995, consecință directă a înghețării finanțării externe și a comprimării bazei impozabile. Într-un

singur an, fraudă a anulat, statistic, aproape un deceniu de consolidare fiscală.¹⁹⁴

Impact

Devalorizarea a crescut inflația, a scumpit creditele și a erodat veniturile reale, cu efecte resimțite de întreaga populație. A redus puterea de cumpărare, a îngreunat plata datoriilor și a deteriorat climatul economic, dovadă a vietei cu care se transmite un șoc financiar în economia reală.

Conversia pierderilor bancare în datorie de stat a grevat bugetul și a redus spațiul fiscal pentru investiții și servicii publice.¹⁹⁵ Costul de oportunitate a fost considerabil pentru ani buni, resurse care ar fi putut merge spre sănătate, educație sau infrastructură fiind direcționate spre serviciul datoriei.

Criza a impus un program de reformă a sectorului bancar și de consolidare a supravegherii, sub presiunea partenerilor. Transparentizarea acționariatului, întărirea supravegherii și asanarea sistemului au fost pași necesari, deși recuperarea încrederii a cerut ani de eforturi.

Mobilizarea socială generată de criză a avut un efect politic de durată. Protestele din 2015–2016 au demonstrat că societatea nu accepta jaful ca pe o fatalitate, iar această energie civică a contribuit la schimbarea politică din 2019 și la mandatul reformativ din 2020–2021.

Context regional și internațional

Anii 2014–2015 au fost o perioadă de presiuni valutare în întreaga regiune, pe fondul prăbușirii rublei ruse și al războiului din Ucraina, care a împins grivna la o depreciere de peste jumătate. Multe monede est-europene au resimțit unde de șoc, iar contextul regional a amplificat presiunea asupra leului. La prima vedere, devalorizarea moldovenească putea părea parte a acestui trend regional.¹⁹⁶

Diferența esențială este însă că devalorizarea din Moldova a fost, în bună parte, autoprovoacă. În timp ce criza valutară a Ucrainei era efectul direct al unei agresiuni militare, iar presiunile asupra altor monede veneau din contextul extern, prăbușirea leului își avea originea într-un furt intern care golise rezervele. Aceeași manifestare — deprecierea monedei — avea, așadar, cauze fundamentale diferite: la vecini, un șoc extern; în Moldova, un eșec instituțional intern, cu atât mai grav cu cât ar fi putut fi evitat.¹⁹⁷

¹⁹³ Lupușor, A. (Expert-Grup), „De ce s-a depreciat leul și cum îl putem redresa?”, comentariu economic, 19 februarie 2015. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/comentarii/item/1077-depreciere-mdl>

¹⁹⁴ Fondul Monetar Internațional, World Economic Outlook, baza de date — seriile pentru Republica Moldova (PIB real, inflația medie, veniturile bugetare, 2014–2016) (accesată în august 2026; valorile pentru 2024–2025 sunt estimări/proiecții FMI). <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>

¹⁹⁵ Ministerul Finanțelor; Curtea de Conturi — rapoartele privind garanțiile de stat acordate în 2014–2015. <https://mf.gov.md>

¹⁹⁶ Banca Națională a Moldovei — evoluția cursului de schimb și a inflației (2014–2015), rapoartele asupra inflației. <https://www.bnm.md>

¹⁹⁷ Lupușor, A. (Expert-Grup), „De ce s-a depreciat leul și cum îl putem redresa?”, 19 februarie 2015; FMI, „Regional Economic Issues: CESEE” (2015). <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/comentarii/item/1077-depreciere-mdl>

Lecții învățate

Instabilitatea financiară generată de corupție se transmite rapid în economia reală și lovește întreaga populație prin inflație și devalorizare.¹⁹⁸ Costul fraudei a fost suportat, în final, de cetățeni, semn că integritatea sistemului financiar este o condiție a stabilității macroeconomice.

Rezervele valutare și credibilitatea macroeconomică sunt esențiale în gestionarea crizelor, alături de relația cu par-

tenerii externi. Capacitatea BNM de a stabili situația a depins de rezerve și de sprijinul condiționat de reforme, semn că rezervele și credibilitatea instituțională contează.

O criză poate deveni un punct de pornire pentru reforme, dacă energia civică este canalizată constructiv. Lecția este că asanarea sectorului bancar, deși dureroasă, a fost posibilă tocmai sub presiunea crizei și a mobilizării sociale, ceea ce arată că momentele de criză pot fi folosite pentru a impune schimbări altfel blocate.

Studii de caz

Studiu de caz

Leul, de la 12 la 19 într-un an

Presiunea generată de fraudă s-a văzut direct în cursul de schimb: leul s-a depreciat abrupt față de dolar, iar Banca Națională a consumat o parte importantă din rezervele valutare pentru a tempera căderea și a evita panica în rândul deponenților, dar și o spirală inflaționistă necontrolabilă. Scumpirea importurilor s-a transmis imediat în prețuri, de la alimente la medicamente, iar gospodăriile au resimțit lovitură în coșul zilnic, fără să fi avut vreo legătură cu fraudă. Episodul a arătat, în cifre concrete, cum o faptă comisă de câțiva, departe, în birouri și conturi, ajunge o factură plătită de toți, prin inflație și prin scăderea puterii de cumpărare, și a transformat o crimă financiară într-o povară socială generalizată.

Studiu de caz

Orașul de corturi din Piața Marii Adunări Naționale

Indignarea față de jaf a scos în stradă, în 2015 și 2016, zeci de mii de oameni, într-o mobilizare rară care a reunit platforme civice și partide de orientări diferite, de la pro-europeni la grupări de stânga, uniți temporar de revolta față de furt. Protestatarii au instalat corturi în Piața Marii Adunări Naționale, în centrul capitalei, cerând recuperarea banilor, pedepsirea vinovaților și alegeri anticipate. Această energie civică nu a răsturnat imediat regimul, care a rezistat, dar a alimentat cererea de înșănătoșire a statului și a creat o memorie a mobilizării care avea să contribuie, peste ani, la schimbarea politică din 2019 și la mandatul reformativ din 2020–2021.

26. „Statul capturat” și criza democratică

2016–2018 — Când instituțiile slujesc un singur stăpân

-2

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact major negativ (scară -3 ... +3)**

Impactul net este major negativ. Subordonarea instituțiilor publice intereselor unui grup oligarhic a denaturat concurența, a descurajat investițiile și a perpetuat un model extractiv, ratând oportunitățile integrării. Punctajul reflectă atât costul economic, cât și regresia democratică din acea perioadă.

¹⁹⁸ FMI — condiționalitatea aranjamentelor ECF/EFF (2016–2020); Decizia (UE) 2017/1565 privind asistența macrofinanciară pentru Republica Moldova. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:32017D1565>

Descriere

Între 2016 și 2018, instituțiile publice au ajuns, în bună măsură, subordonate intereselor unui grup oligarhic dominant, cu efecte adânci asupra economiei și a democrației.¹⁹⁹ Concentrarea puterii politice, economice și mediatice într-un cerc restrâns a transformat justiția, organele de supraveghere și autoritățile de reglementare în instrumente ale unor interese particulare, ceea ce a erodat statul de drept și a distorsionat funcționarea economiei de piață.

Capturarea a avut o expresie vizibilă în piața media, unde o parte covârșitoare a audienței era concentrată în jurul câtorva televiziuni controlate de gruparea dominantă.²⁰⁰

Controlul asupra informației a permis modelarea agendei publice și marginalizarea vocilor critice, ceea ce a făcut din pluralismul mediatic o victimă directă a capturii.

Consecințele economice au fost directe: investiții descurajate, concurență denaturată și decizii economice subordonate intereselor de grup. Investitorii străini și interni s-au ferit de lipsa de predictibilitate, de aplicarea selectivă a legii și de riscul de a intra în conflict cu interesele dominante, astfel încât economia a rămas captivă unui model extractiv.

Pe plan democratic, perioada a însemnat o regresie, ilustrată de invalidarea alegerilor pentru primăria Chișinăului în 2018.²⁰¹ Anularea de către instanțe a unui scrutin câștigat de un candidat al opoziției a devenit simbolul subordonării justiției și a provocat o reacție dură a partenerilor europeni, care au suspendat o parte din asistență.

Modificarea sistemului electoral, în 2017, a fost un alt instrument de consolidare a controlului. Trecerea la un sistem mixt, contestată de societatea civilă și de partenerii externi, a fost percepută ca o încercare de a avantaja gruparea dominantă, în condițiile în care până și regulile competiției democratice erau ajustate în interesul grupărilor oligarhice.

În iunie 2019, o coaliție improbabilă între forțele proeuropene și cele proruse, sprijinită de un consens extern rar între Uniunea Europeană, Statele Unite și Rusia, a înlăturat regimul oligarhic, iar liderul său a fugit din țară. Leșirea din captură a fost un moment de deblocare instituțională, în care presiunea internă și cea externă au acționat convergent pentru prima dată în aceeași direcție.

Impact

Capturarea a descurajat investițiile, a perpetuat un model extractiv și a ratat oportunitățile de dezvoltare oferite de integrare. Subordonarea instituțiilor unor interese particulare a denaturat concurența și a redus eficiența alocării resurselor, limitând creșterea și modernizarea.

Pe plan extern, captura a compromis credibilitatea parcursului european și a dus la condiționarea sau suspendarea finanțării.²⁰² Deteriorarea statului de drept a tensionat relația cu Uniunea, semn că integrarea nu poate avansa fără reforme democratice reale.

Regresul a fost consemnat de toate barometrele internaționale de guvernare. În Indicele Percepției Corupției al Transparency International, Moldova a alunecat de la scorul 33 (locul 103 din 168) în 2015 la 30 (locul 123 din 176) în 2016 — minimul istoric al țării —, stagnând apoi la 31–33 de puncte până în 2019. Freedom House a menținut țara în categoria „parțial liberă”, cu scorul general în scădere de la 62 (ediția 2017) la 58 (ediția 2019), invocând concentrarea pieței media, modificarea sistemului electoral în pofida avizelor Comisiei de la Veneția și invalidarea alegerilor din Chișinău, iar rapoartele Nations in Transit descriau un „regim hibrid” ajuns pe muchia autoritarismului. Aceste serii denotă că 2016–2018 rămâne intervalul cu unele dintre cele mai proaste evaluări de guvernare din istoria țării.^{203 204}

Capturarea a alimentat o cerere socială puternică de schimbare, care avea să se manifeste în alegerile din 2019 și 2020–2021. Indignarea față de subordonarea statului a fost motorul mobilizării care a dus la căderea regimului.

Costul economic al capturii a fost atât direct, cât și de oportunitate. Pe lângă resursele extrase prin rente, țara a pierdut investiții, fonduri europene și ani de dezvoltare, un cost cumulat greu de cuantificat, dar resimțit în decalajul față de statele care reformau în aceeași perioadă.

Captura a produs o regresie democratică profundă, a descurajat investițiile și a dus la înghețarea asistenței macrofinanciare europene, discreditând totodată însuși brandul proeuropean sub care se desfășura. Cel mai durabil cost a fost erodarea încrederii — în instituții, în justiție și în proiectul european, invocat retoric în timp ce era golit de conținut.

¹⁹⁹ Freedom House, „Nations in Transit” 2017–2019 — concentrarea pieței media; Consiliul Audiovizualului, rapoartele de monitorizare. <https://freedomhouse.org/country/moldova>

²⁰⁰ Reporterii fără Frontiere, World Press Freedom Index — Moldova (2015–2019); Freedom House, „Nations in Transit” și „Freedom in the World”, edițiile 2015–2019. <https://rsf.org>

²⁰¹ Hotărârile instanțelor privind invalidarea alegerilor pentru primăria Chișinău (iunie 2018); OSCE/ODIHR și Comisia de la Veneția — reacțiile oficiale. <https://www.osce.org>

²⁰² Comisia Europeană — suspendarea primei tranșe a asistenței macrofinanciare (iulie 2018); Parlamentul European, Rezoluția 2017/2281(INI) din 14 noiembrie 2018. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0458_RO.html

²⁰³ Transparency International, Corruption Perceptions Index — Moldova: scor 33 (locul 103) în 2015; 30 (123) în 2016; 31 (122) în 2017; 33 (117) în 2018; 32 (120) în 2019. <https://www.transparency.org/en/countries/moldova>

²⁰⁴ Freedom House, „Freedom in the World” (Moldova: scor 62 în ediția 2017, 61 în 2018, 58 în 2019; statut „parțial liberă”) și „Nations in Transit” (regim hibrid). <https://freedomhouse.org/country/moldova>

Căderea regimului a eliminat principalul obstacol din calea reformelor și a redeschis perspectiva europeană. Plecarea grupului care subordonase instituțiile a permis reluarea dialogului cu partenerii și relansarea agendei de reformă, chiar dacă progresele inițiale au fost limitate de instabilitate.

Context regional și internațional

Captura statului moldovenesc s-a produs într-un deceniu în care fenomenele de regres democratic se manifestau, în forme diferite, în întreaga regiune, inclusiv în interiorul Uniunii Europene, unde tensiunile privind statul de drept vizau Ungaria și Polonia. Diferența specifică a Moldovei era însă natura fenomenului: o captură propriu-zisă a instituțiilor de către un grup restrâns, în beneficiu privat.²⁰⁵

Comparația scoate în evidență rolul de constrângere al apartenenței europene. În statele membre, chiar și derapajele de la statul de drept rămăneau limitate de mecanismele Uniunii Europene și de controlul instituțional supranațional. În Moldova, aflată în afara acestor mecanisme, captura a putut înainta aproape nestingherit până la revolta internă din 2019. În timp ce Ucraina, după Maidan, își consolida reformele anticorupție, Moldova aluneca în sens invers — dovedind că, fără o ancoră externă solidă, „povestea de succes” se poate transforma rapid în eșec.²⁰⁶

Lecții învățate

Independența reală a justiției și a instituțiilor de control este fundamentul atât al democrației, cât și al economiei de piață funcționale.²⁰⁷ Subordonarea instituțiilor unui grup oligarhic a erodat, simultan, democrația și economia, ceea ce face din reforma justiției și consolidarea independenței instituțiilor o prioritate absolută.

Studii de caz

Studiu de caz

Cinci televiziuni, un singur stăpân

Captura statului a avut o expresie vizibilă în peisajul media: o parte covârșitoare a audienței naționale era concentrată în jurul câtorva televiziuni controlate, direct sau indirect, de gruparea dominantă, în frunte cu Plahotniuc. Controlul asupra informației a permis modelarea agendei publice, promovarea unei singure narațiuni și marginalizarea vocilor critice, ceea ce a făcut din pluralismul mediatic o victimă directă a capturii. Pentru cetățeanul obișnuit, accesul la informație echilibrată devenea tot mai dificil, iar dezbaterea publică, deformată. Concentrarea media a fost, în egală măsură, un instrument economic, prin publicitate și influență, și unul politic, prin capacitatea de a fabrica sau de a distruge reputații.

Condiționalitatea externă și o societate civilă activă pot limita și, în final, inversa acest fenomen. Presiunea partenerilor și mobilizarea internă au fost contraponderi esențiale, semn al importanței ancorării europene și al necesității unei vigilențe permanente în raport cu guvernarea, indiferent de culoarea acesteia.

Capturarea statului poate purta o mască proeuropeană pentru a se legitima, iar reformele pot fi promovate doar pentru bifă. Cel mai grav prejudiciu al perioadei nu a fost economic, ci de încredere: discreditarea ideii europene prin folosirea ei ca paravan. De aceea, condiționalitatea externă trebuie să vizeze independența reală a instituțiilor, nu conformitatea declarativă cu agenda europeană.

Reziliența statului depinde de independența simultană a întregului sistem de instituții de control și echilibru. Declarația Parlamentului din 8 iunie 2019²⁰⁸ constata că influența politică nu se limita la justiție, ci se extindea asupra Procuraturii, CNA, ANI, CEC, SIS, BNM și altor autorități care trebuiau să funcționeze autonom. Schimbarea de putere din iunie 2019 a dus la plecarea lui Vladimir Plahotniuc — principalul organizator și beneficiar al sistemului de capturare a instituțiilor statului — din țară și la înlocuirea unor conducători instituționali. Totuși, o parte importantă dintre angajamentele asumate prin Declarație nu a produs consecințe rapide și definitive, iar investigarea și tragerea la răspundere pentru marile scheme denunțate s-au prelungit ani de zile. Captura devine posibilă atunci când mai multe instituții sunt subordonate în același timp, iar mecanismele de control reciproc încetează să funcționeze. De aceea, prevenirea recapturii nu poate însemna doar schimbarea conducerilor, ci consolidarea unor reguli și garanții care să facă instituțiile rezistente la influența politică.

²⁰⁵ Parlamentul European, Rezoluția din 14 noiembrie 2018, 2017/2281(INI) — Republica Moldova, „un stat capturat de interese oligarhice”: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0458_RO.html

²⁰⁶ Comisia de la Veneția și OSCE/ODIHR, Avizul comun nr. 884/2017 privind proiectele de modificare a sistemului electoral al Republicii Moldova, martie 2017. <https://www.venice.coe.int>

²⁰⁷ FMI, IMF Country Report nr. 16/343 (2016); Banca Mondială, Worldwide Governance Indicators — costul economic al guvernărilor slabe.

²⁰⁸ Declarația cu privire la recunoașterea caracterului captiv al statului Republica Moldova, <https://globalvoices.org/wp-content/uploads/2020/01/MD-Parlament-declarati-on.pdf>

Studiu de caz

Metalferos: profitul public, transferat intermediarilor

Schema Metalferos arată cum controlul asupra unei întreprinderi de stat putea fi convertit în rentă privată. Potrivit materialelor cauzei penale, în perioada 2015–2019, la achiziția și exportul de deșeuri metalice erau interpuși companii intermediare, iar prețurile erau manipulate astfel încât o parte din marja comercială să fie transferată în afara întreprinderii. Diferențele rezultate din aceste operațiuni au fost estimate la circa 2,1 miliarde de lei, iar prejudiciul adus bugetului — la peste 215 milioane de lei, inclusiv circa 133 milioane de lei din operațiunile de export. Presa de investigație a documentat legături dintre Vladimir Plahotniuc și companii implicate în circuit și a urmărit o parte din fluxurile financiare până la conturi asociate acestuia.

27. Reabilitarea sistemului bancar și programul cu FMI

2016–2019 — Marea asanare de după marele jaf

+2

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact major pozitiv (scară -3 ... +3)**

Impactul net este major pozitiv. În doar trei ani, un sistem bancar aflat în epicentrul celei mai mari fraude din istoria țării a fost transparentizat, recapitalizat și transferat, în segmentul lui sistemic, unor investitori occidentali reputați, sub ancora programului cu FMI din noiembrie 2016. Reforma — realizată, paradoxal, în plin „stat capturat”, sub presiunea condiționalității externe — a trecut apoi testele pandemiei, ale războiului și ale crizei energetice. Punctajul nu atinge maximumul pentru că factura fraudei a fost socializată prin datorie publică, iar intermedierea financiară a rămas sub potențial.

Descriere

După șocul fraudei și al devalorizării, anii 2016–2019 au adus cea mai profundă reconstrucție instituțională din istoria sectorului financiar moldovenesc. Ancora a fost programul cu Fondul Monetar Internațional, aprobat la 7 noiembrie 2016 — aranjamentele ECF/EFF în valoare de 129,4 milioane DST (circa 179 de milioane de dolari) —, care a deblocat și asistența macrofinanciară europeană de 100 de milioane de euro, strict condiționată de progresul reformelor, precum și sprijinul bugetar al Băncii Mondiale. Condiționalitatea a vizat exact punctele care făcuseră posibil jaful: transparența acționariatului, guvernanța băncilor și independența supravegherii.²⁰⁹

Costul fiscal al fraudei a fost formalizat prin Legea nr. 235 din 3 octombrie 2016, prin care creditele de urgență acordate de BNM celor trei bănci lichidate, sub garanții guvernamentale, au fost convertite în obligațiuni de stat

de 13.341,2 milioane de lei, cu scadențe de până la 25 de ani. Decizia — profund contestată public, pentru că pune la factura pe umerii contribuabililor — a închis episodul acut și a făcut vizibil, în buget, prețul capturii: împreună cu dobânzile, costul total depășește 24,5 miliarde de lei, din care circa 7,75 miliarde achitate până la finele lui 2025.²¹⁰

Pilonul prudențial a fost reconstruit din temelii. Banca Națională a blocat și, ulterior, a anulat participațiile acționarilor netransparenți din cele trei bănci sistemice — Moldova Agroindbank, Moldindconbank și Victoriabank —, a plasat Moldindconbank sub intervenție timpurie (octombrie 2016) și a impus evaluarea „fit & proper” a proprietarilor și administratorilor. Legea nr. 202/2017 privind activitatea băncilor, în vigoare de la 1 ianuarie 2018, a înlocuit cadrulul Basel I — pe care Moldova era printre ultimele țări europene care îl mai aplicau — cu standardele Basel III, aliniind supravegherea la practica europeană.²¹¹

²⁰⁹ Fondul Monetar Internațional, comunicatul de presă nr. 16/491, „IMF Executive Board Approves 3-Year ECF and EFF Arrangements for the Republic of Moldova”, 7 noiembrie 2016 — aranjamente de 129,4 milioane DST (circa 178,7 milioane de dolari); au deblocat și asistența macrofinanciară a UE de 100 de milioane de euro (Decizia UE) 2017/1565). <https://www.imf.org/en/News/Articles/2016/11/07/PR16491-Republic-of-Moldova-IMF-Executive-Board-Approves-Arrangements-Under-EFF-ECF>

²¹⁰ Legea nr. 235 din 3 octombrie 2016 privind emisiunea obligațiunilor de stat în vederea executării de către Ministerul Finanțelor a obligațiilor de plată derivate din garanțiile de stat nr. 807/2014 și nr. 101/2015; obligațiuni de 13.341,2 milioane de lei emise la 4 octombrie 2016, scadențe de 1–25 de ani; vezi și Moldova 1, „Furtul miliardului // Cât ne costă anual?”, decembrie 2024. <https://moldova1.md/p/41177>

²¹¹ Legea nr. 202 din 6 octombrie 2017 privind activitatea băncilor, în vigoare din 1 ianuarie 2018 — transpune standardele Basel III (cadrul european CRD IV/CRR). <https://www.bnm.md/ro/content/legea-privind-activitatea-bancilor-nr202-din-06-octombrie-2017>

Punctul decisiv a venit odată cu intrarea investitorilor strategici. La 16 ianuarie 2018, Banca Transilvania, împreună cu BERD, a preluat controlul Victoriabank (66,7% cumulativ) — prima intrare a unui investitor bancar străin de talie după mai bine de un deceniu; la 2 octombrie 2018, consorțiul HEIM Partners (BERD, Invalda INVL și Horizon Capital) a cumpărat, cu 451,5 milioane de lei, pachetul de 41,09% din Moldova Agroindbank; iar în martie 2019, holdingul bulgar Doverie United a achiziționat 63,89% din Moldindconbank, cu 764,05 milioane de lei. În mai puțin de optsprezece luni, segmentul sistemic al sectorului bancar a trecut din zona acționariatului opac în cea a proprietății transparente, supuse disciplinei piețelor reglementate.^{212 213 214}

La finalizarea programului, în martie 2020, FMI constata că „reforme cuprinzătoare au reabilitat sistemul bancar”: bănci bine capitalizate și lichide, acționariat transparent, supraveghere modernizată. Raportul de Stare a Țării 2021 al Expert-Grup și FES confirma asanarea — active ale sistemului financiar de circa 59% din PIB, dominate de bănci solide —, avertizând totodată că evaluarea integrității acționarilor trebuie să rămână un proces continuu, o vigilență pe deplin justificată de istoria recentă.^{215 216}

Impact

Testele de reziliență pentru sistemul bancar reformat nu s-au lăsat așteptate, însă sistemul le-a trecut cu brio.

Sistemul bancar reformat a absorbit fără turbulențe majore șocul pandemiei, retragerile din primele zile ale invaziei militare rusești în Ucraina și criza energetică — o performanță de neimaginat pentru sistemul din 2014. Stabilitatea financiară a permis BNM să își folosească instrumentele pentru susținerea economiei, nu pentru stingerea incendiilor bancare, iar deponenții nu au mai avut niciun motiv de panică — cel mai discret, dar cel mai important dividend al reformei.

Costul reformei a rămas însă în buget: serviciul „datoriei miliardului” concurează, an de an, cu cheltuielile pentru sănătate, educație și investiții, până în 2041. Socializarea pierderilor — soluție impusă de urgență — a lăsat o rană de echitate care alimentează și astăzi dezbaterile publice despre recuperarea activelor și despre impunitatea beneficiarilor fraudei.

Absorbția acestui cost s-a produs, remarcabil, fără o criză de datorie: după saltul provocat de conversia garanțiilor, datoria de stat a coborât de la 37,3% din PIB în 2016 (după convertirea „furtului miliardului” în datorie publică) la 27,9% în 2019, pe fondul unei creșteri economice medii de peste 4% în anii asanării (4,6% în 2016; 4,2% în 2017; 4,1% în 2018; 3,6% în 2019). Compararea cu episodul 1998–1999, când statul purta o datorie de peste 150% din PIB, măsoară distanța instituțională parcursă: același stat care fusese îngenucheat de o criză externă a putut, două decenii mai târziu, să internalizeze costul unei fraude de 12% din PIB fără să își piardă solvabilitatea.²¹⁷

Reforma a avut și un cost de oportunitate în creditare: curățenia prudentială, necesară, a făcut băncile mai precaute, iar intermedierea financiară a rămas sub nivelurile regionale. Ratele dobânzilor la credite au coborât totuși de la peste 33% în 2000 la circa 8% în 2020, iar creditarea a revenit pe creștere susținută — semn al unei maturizări reale, chiar dacă adâncimea financiară a economiei rămâne o limită structurală a dezvoltării.

Paradoxul politic al episodului merită reținut: reforma a reușit în plin „stat capturat”, tocmai pentru că a fost ancorată extern — în condiționalitatea FMI și a Uniunii Europene — și executată de o instituție a cărei independență fusese consolidată legal. Acolo unde presiunea externă a fost precisă, verificabilă și legată de finanțare, captura a dat înapoi; acolo unde condiționalitatea a rămas difuză, captura a rezistat. Este, poate, cea mai clară demonstrație empirică a modului în care ancorarea externă poate compensa, temporar, slăbiciunea instituțiilor interne.

Context regional și internațional

Reconstrucția moldovenească s-a înscris într-un tipar regional de asanare post-criză. Ucraina, după 2014, a închis zeci de bănci și a naționalizat PrivatBank (2016); statele baltice își curățaseră sistemele după criza din 2008–2009; iar Uniunea Europeană își construia, după propria criză a datoriilor, Uniunea Bancară, cu supraveghere unică și reguli comune de rezoluție. Moldova a aplicat, cu sprijinul FMI, al BERD și al Comisiei Europene, aceeași rețetă — transparență, capital, supraveghere independentă.

²¹² BERD, „EBRD welcomes Banca Transilvania's acquisition of Victoriabank stake”, comunicat de presă, 16 ianuarie 2018. <https://www.ebrd.com/news/2018/ebd-welcomes-banca-transilvanias-acquisition-of-victoriabank-stake.html>

²¹³ BERD, „EBRD and two private equity firms buy 41.09 per cent stake in Moldova Agroindbank”, comunicat de presă, 2 octombrie 2018 — consorțiul HEIM Partners (BERD, Invalda INVL, Horizon Capital), 451,5 milioane de lei. <https://www.ebrd.com/home/news-and-events/news/2018/ebd-and-two-private-equity-firms-buy-4109-per-cent-stake-in-moldova-agroindbank.html>

²¹⁴ Banca Națională a Moldovei, comunicat din 22 ianuarie 2019 privind permisiunea acordată Doverie United Holding (Bulgaria) de a achiziționa 63,89% din Moldindconbank; tranzacție executată la 18 martie 2019, 764,05 milioane de lei. <https://www.bnm.md/ro/content/un-investitor-european-care-vine-cu-o-echipa-de-bancheri-experimentati-primit-permisiunea>

²¹⁵ Fondul Monetar Internațional, comunicatul de presă nr. 20/85, „IMF Executive Board Completes Sixth and Final Review of the Arrangements under the ECF and EFF for the Republic of Moldova”, 11 martie 2020. Fondul Monetar Internațional, comunicatul de presă nr. 20/85, „IMF Executive Board Completes Sixth and Final Review of the Arrangements under the ECF and EFF for the Republic of Moldova”, 11 martie 2020. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/03/11/pr2085-moldova-imf-executive-board-completes-sixth-and-final-review-of-ecf-and-eff>

²¹⁶ Expert-Grup, „Raportul de Stare a Țării 2021” — evaluarea asanării sectorului bancar; ratele medii la credite au coborât de la 33,3% (2000) la 8,15% (2020), iar activele sistemului financiar reprezentau circa 59% din PIB la finele lui 2020. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2242-raportul-de-stare-a-tarii-2021>

²¹⁷ Fondul Monetar Internațional, World Economic Outlook, baza de date — seriile pentru Republica Moldova (datoria publică brută, PIB real, 2015–2019) (accesată în august 2026; valorile pentru 2024–2025 sunt estimări/proiecții FMI). <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>

Intrarea BERD și a investitorilor occidentali în acționariatul băncilor sistemice a avut și o dimensiune geopolitică: a scos infrastructura financiară a țării de sub influența capitalului netransparent din spațiul estic și a legat-o de centre decizionale supuse reglementării europene. A fost o integrare europeană de facto a sectorului financiar și una dintre explicațiile pentru care șocurile din 2020–2025 nu au mai găsit un sistem financiar vulnerabil.

Lecții învățate

Condiționalitatea externă funcționează atunci când este precisă, verificabilă și susținută de finanțare. Programul din 2016 a demonstrat că reforme considerate imposibile devin realizabile când reperele sunt clare, monitorizate trimestrial și legate credibil de debursări — o lecție direct aplicabilă actualului Plan de Creștere și procesului de aderare.

Transparența proprietății este temelia stabilității financiare. Frauda bancară a fost posibilă pentru că acționariatul era opac; respectiv, asanarea sistemului bancar a început exact prin transparentizarea lui. Totuși, lecția de învățat depășește sectorul bancar și privește întreaga economie moștenită din privatizările anilor '90, unde structurile netransparente de proprietate rămân un factor de risc.

Instituțiile se construiesc în criză, dar trebuie apărute în vremuri bune. Modernizarea BNM și a cadrului prudential s-a produs sub presiunea crizei; menținerea independenței lor față de guvernările de orice culoare este testul care validează durabilitatea reformei. Evaluarea continuă a integrității acționarilor și rezistența la orice tentativă de recapturare trebuie să rămână priorități permanente, indiferent de conjunctura economică sau politică.

Studii de caz

Studiu de caz

Trei bănci, trei investitori occidentali

Cele trei bănci sistemice, care concentrau circa două treimi din activele sectorului, au fost transferate, în mai puțin de optsprezece luni, unor investitori supuși reglementării europene: Victoriabank — către Banca Transilvania și BERD (ianuarie 2018); Moldova Agroindbank — către consorțiul HEIM Partners, format din BERD, Invalda INVL și Horizon Capital (octombrie 2018); Moldindconbank — către Doverie United Holding din Bulgaria (martie 2019). În toate cele trei cazuri, pachetele vândute proveneau din acțiunile anulate ale acționarilor netransparenți, iar cumpărătorii au fost evaluați „fit & proper” de BNM. Pentru un sector care, cu doar patru ani înainte, fusese golit din interior prin scheme de acționariat opac, era o schimbare de eră.

Partea IV

Policriză și alegerea europeană 2020–2026

Ultimii ani au fost marcați de o succesiune de crize suprapuse — sanitară, energetică, de securitate — pe fondul cărora țara a făcut, totuși, cei mai decisivi pași spre integrarea europeană. Pandemia de COVID-19, criza energetică, războiul din Ucraina și criza inflaționistă au testat la limită reziliența unui stat mic și vulnerabil. În același timp, mandatul reformativ acordat în 2020–2021, statutul de țară candidată obținut în 2022, decuplarea energetică de Rusia și deschiderea negocierilor de aderare în 2024 au transformat aspirația europeană într-un proces concret și, prin referendumul constituțional, ireversibil.

Această perioadă de policriză a demonstrat, paradoxal, atât fragilitatea persistentă, cât și o reziliență fără precedent a statului și a societății. Spre deosebire de deceniile anterioare, când fiecare șoc producea un colaps, crizele recente au fost gestionate printr-un cadru instituțional consolidat și cu un sprijin extern masiv, validat de Planul de Creștere al Uniunii Europene. Cele opt evenimente ale acestei părți descriu trecerea de la supraviețuire la convergență și momentul în care alegerea europeană devine destin asumat.

28. Pandemia COVID-19: șoc sanitar și economic

2020 — O criză pandemică care a demască un sistem fragil

-2

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: *Impact major negativ (scară -3 ... +3)*

Impactul net este major negativ. Pandemia a lovit simultan sistemele de sănătate și cel economic, cu o contracție a PIB de circa 7%, amplificată de o secetă severă care a afectat producția agricolă. Punctajul reflectă pierderea de venituri, șomajul în creștere și un sistem de sănătate subfinanțat, suprasolicitat, precum și expunerea, încă o dată, a unei economii dependente de consum și de remitențe.

Descriere

Pandemia de COVID-19 a fost, în 2020, un șoc sanitar și economic simultan, care a expus fragilitatea sistemului de sănătate și a economiei.²¹⁸ Carantina, întreruperea activităților și restrângerea comerțului internațional au contractat PIB-ul cu circa 8,3%, una dintre cele mai severe ajustări din regiune, amplificată de o secetă care a afectat grav agricultura, sector cu pondere importantă în economie și în ocupare.

Criza s-a transmis pe mai multe canale simultan, și anume: (i) prăbușirea consumului intern, (ii) reducerea cererii externe și a exporturilor, (iii) scăderea remitențelor și (iv) întreruperea lanțurilor de aprovizionare. Consumul

gospodăriilor, principalul motor al economiei, a scăzut cu aproximativ 7%, iar întoarcerea temporară a unor migranți și reducerea transferurilor au lovit veniturile multor familii, ocuparea coborând la minimul ultimilor cinci ani.

Pandemia a suprasolicitat un sistem de sănătate subfinanțat cronic.²¹⁹ Spitalele s-au confruntat cu lipsa de pacienți și de personal, mulți medici s-au infectat, iar perioadele de vârf au adus o mortalitate ridicată raportată la populație. Criza a expus, în modul cel mai dur, costul anilor de subfinanțare și a arătat că sănătatea publică este o componentă a securității naționale.

Pandemia a survenit în plină tranziție politică și s-a suprapus peste campania pentru alegerile prezidențiale din toamna lui 2020, ceea ce a politizat gestionarea crizei.

²¹⁸ Banca Mondială, „Moldova Economic Update” (2020) — impactul pandemiei. <https://www.worldbank.org/en/country/moldova>

²¹⁹ Organizația Mondială a Sănătății — tablourile de bord COVID-19 pentru Republica Moldova; Ministerul Sănătății. <https://data.who.int>

Răspunsul a combinat măsuri sanitare cu un sprijin economic limitat de spațiul fiscal restrâns, scoțând la iveală vulnerabilitatea unei economii dependente de consum și de factori externi.

Combinăția dintre pandemie și secetă a arătat cât de limitată era marja de manevră a țării în fața acestor 2 șocuri simultane.²²⁰ Cu un spațiu fiscal restrâns și o economie dependentă de factori externi, statul a avut o capacitate limitată de a atenua impactul, ceea ce a accentuat nevoia de rezerve fiscale și de sisteme de protecție socială mai robuste.

Pandemia a lovit Moldova ca un șoc dublu: la criza sanitară s-a adăugat o secetă severă, care a prăbușit producția agricolă, astfel încât economia s-a contractat cu circa 8,3% în 2020 — una dintre cele mai adânci căderi din regiune. Sistemul de sănătate, subfinanțat cronic încă din anii '90, a fost împins la limită, iar vulnerabilitatea structurală a economiei mici și deschise a fost din nou expusă.²²¹

Impact

Pandemia a adus recesiune economică, șomaj în creștere și venituri în scădere, cu efecte resimțite acut de categoriile vulnerabile. Reducerea activității și a remitențelor a lovit nivelul de trai, iar sistemul de sănătate, subfinanțat, a fost suprasolicitat, ceea ce a expus deficiențele serviciilor publice esențiale.

Pe plan fiscal, criza a generat presiuni mari, prin venituri bugetare mai mici și cheltuieli sanitare și sociale mai mari.²²² Gestionarea lor a cerut sprijin extern și a arătat valoarea unui spațiu fiscal și a unor sisteme de protecție socială robuste.

Dimensiunea răspunsului fiscal a fost, în comparație regională, modestă. Evaluările Expert-Grup au estimat intervenția publică directă pentru economie la circa 0,4–0,5% din PIB — de cinci-șase ori sub programele anticriză ale statelor din regiune — și sprijinul total pentru economie la 2,33% din PIB, față de circa 6% în România, doar o mică parte din fondurile promise ajungând efectiv la beneficiari. Deficitul bugetar planificat a fost majorat de la 3,6% la 8% din PIB (exe-

cuția finală — circa 6%), finanțat inclusiv prin împrumuturi interne record de 6 miliarde de lei, iar BNM a coborât rata de bază la minimul istoric de 2,65%. Pierderile mediului de afaceri au fost severe: 88% dintre companii raportau scăderea cererii, 40% — reduceri de vânzări de peste 50%, vânzările ratate au fost estimate la 86 de miliarde de lei, iar veniturile nerealizate ale bugetului public — la 17,3 miliarde de lei, echivalentul a 27% din nivelul anului 2019.^{223 224}

Pandemia a influențat și dinamica politică, contribuind la rezultatul alegerilor din 2020–2021. Nemulțumirea față de gestionarea crizei și de starea generală a țării a alimentat cererea de schimbare, care a favorizat forțele pro-europene.

Pe piața muncii, statistica oficială a subestimat șocul.

Doar circa 14 mii de persoane figurau ca șomeri înregistrați, în timp ce pierderile efective de locuri de muncă au fost estimate la 60–80 de mii, absorbite de inactivitate, de ocuparea informală și de plecări. Peste 217 mii de salariați au declarat că situația epidemiologică le-a afectat direct activitatea, veniturile salariaților s-au redus cu 17–18%, iar producția agricolă a scăzut cu 25,3% din cauza secetei — cu tinerii, femeile și gospodăriile rurale printre categoriile cele mai afectate.²²⁵

Context regional și internațional

Pandemia a fost un șoc simultan la scară globală, dar impactul ei economic a variat mult în regiune, în funcție de structura fiecărei economii și de spațiul fiscal disponibil. Polonia a înregistrat una dintre cele mai blânde contracții din UE, de circa 2%, sprijinită de o economie diversificată și de o piață internă amplă; România a scăzut cu aproximativ 3,7%, iar media europeană s-a situat în jur de 6%. Moldova, cu o cădere de circa 7%, s-a numărat printre cele mai afectate, din cauza cumulului dintre pandemie și secetă.²²⁶

Comparația evidențiază atât vulnerabilitatea persistentă, cât și o schimbare de fond față de trecut. Adâncimea recesiunii economiei moldovenești a reflectat o economie necompetitivă, expusă șocurilor agricole și lipsită de amortizoare fiscale interne. Dar, spre deosebire de crizele din anii '90, când un asemenea șoc ar fi produs un colaps prelungit, cel din 2020 a fost urmat de o redresare rapidă, susținută de sprijinul european.

²²⁰ Biroul Național de Statistică — producția agricolă în 2020 (scădere de peste un sfert, pe fondul secetei). <https://statistica.gov.md>

²²¹ Biroul Național de Statistică, conturi naționale — seria revizuită indică o contracție a PIB de 7,4% în 2020; vezi și Banca Mondială, WDI. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=MD>

²²² Ministerul Finanțelor — rapoartele privind executarea bugetului public național în 2020; Expert-Grup / FES (Madan, S.), „Cum putem asigura relansarea economică în 2021”, ianuarie 2021. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2104-cum-putem-asigura-relansarea-economica-in-2021>

²²³ Expert-Grup, „Raportul de Stare a Țării 2020”, Chișinău, octombrie 2020 — intervenția publică directă anticriză estimată la 0,4–0,5% din PIB, de 5–6 ori sub programele statelor din regiune. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2052-raportul-de-stare-a-%C8%9B%C4%83rii-2020>

²²⁴ Madan, S. (Expert-Grup, în parteneriat cu Fundația Friedrich Ebert), „Cum putem asigura relansarea economică în 2021” — evaluarea măsurilor anticriză din 2020, ianuarie 2021. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2104-cum-putem-asigura-relansarea-economica-in-2021>

²²⁵ Expert-Grup, „Raportul de Stare a Țării 2020”, Chișinău, octombrie 2020, în parteneriat cu Fundația Friedrich Ebert — estimarea pierderilor de locuri de muncă (60–80 de mii) față de circa 14 mii de șomeri înregistrați. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2052-raportul-de-stare-a-%C8%9B%C4%83rii-2020>

²²⁶ BNS, conturile naționale (2020); FMI — asistența de urgență RCF/RFI pentru Republica Moldova, aprilie 2020 (circa 235 milioane USD). <https://www.imf.org/en/Countries/MDA>

Lecții învățate

Reziliența economică și calitatea serviciilor publice esențiale, mai ales sănătatea, sunt componente ale securității naționale.²²⁷ Subfinanțarea cronică a sănătății și fragilitatea economiei au amplificat impactul crizei, ceea ce impune investiții în sănătate și protecție socială și un spațiu fiscal pentru gestionarea șocurilor.

O economie dependentă de consum și de remitențe este vulnerabilă la șocurile globale și are nevoie de diversifi-

care și de amortizoare fiscale. Transmisia rapidă a crizei a confirmat fragilitatea modelului, iar construirea unei economii mai diverse și mai reziliente rămâne un imperativ.

Lecția pandemiei este dublă: subfinanțarea sistemelor publice, în special a sănătății, are un cost care devine vizibil în criză, iar ancorarea externă poate transforma un șoc devastator într-unul gestionabil. Reziliența nu ține doar de resurse interne, ci și de rețeaua de sprijin în care un stat mic este integrat. Investiția în servicii publice și în parteneriate strategice este o formă de asigurare împotriva crizelor viitoare.

Studii de caz

Studiu de caz

Un sistem de sănătate la limită

Pandemia a suprasolicitat un sistem de sănătate subfinanțat cronic, expunând în câteva săptămâni costul anilor de subinvestiție. Spitalele s-au confruntat cu lipsa de paturi de terapie intensivă, de oxigen și de personal, mulți medici și asistenți s-au infectat, iar perioadele de vârf au adus o mortalitate ridicată raportată la populație, printre cele mai mari din regiune. Personalul medical a lucrat la limita epuizării, adesea fără echipamente suficiente la început. Criza a arătat, în modul cel mai dur, că sănătatea publică nu este o cheltuială pe care economiile o pot amâna, ci o componentă a securității naționale, la fel de importantă ca apărarea sau energia.

Studiu de caz

Secetă peste pandemie

La șocul sanitar s-a adăugat o secetă severă, una dintre cele mai grave din ultimele decenii, care a lovit puternic agricultura, sector cu pondere mare în economie și în ocupare. Recolte compromise, fermieri fără venituri și prețuri în creștere la alimente s-au suprapus peste carantină și peste prăbușirea consumului, adâncind recesiunea economică, de circa 8,3%. Combinația dintre cele două crize, una sanitară și una climatică, a arătat cât de expusă rămâne economia la șocuri simultane și cât de limitată era marja de manevră fiscală pentru a le atenua, într-o țară cu spațiu bugetar restrâns și fără rezerve consistente.

29. Pandemia COVID-19: șoc sanitar și economic

2020 — O criză pandemică care a demască un sistem fragil

-1

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact moderat negativ** (scară -3 ... +3)

Impactul net este moderat negativ. Pentru lucrători, inversarea a adus câștiguri reale — salarii în creștere și putere de negociere sporită —, însă mecanismul din spatele ei nu a fost expansiunea ocupării, ci contracția ofertei de muncă după trei decenii de emigrație și de îmbătrânire demografică. Pentru firme și pentru economie în ansamblu, deficitul de forță de muncă a devenit o constrângere structurală: costurile salariale au devansat productivitatea, iar disponibilitatea personalului a ajuns criteriu de decizie pentru investiții. Punctajul reflectă această natură duală — beneficii imediate pentru salariați, dar o frână de dezvoltare pe termen lung, care condiționează investițiile, absorbția fondurilor europene și sustenabilitatea modelului de creștere.

²²⁷ Banca Mondială, „Moldova Economic Update” (2020–2021); PNUD și UN Women Moldova — evaluările impactului socioeconomic al COVID-19.

Descriere

În 2020–2021, piața muncii din Republica Moldova a consemnat o răsturnare istorică a raportului dintre cerere și ofertă. Rata șomajului a coborât la 3,2% în 2021 — minimul întregii serii statistice — de la peste 11% la finele anilor '90, iar numărul șomerilor s-a redus la circa 28 de mii de persoane. Pentru prima dată de la independență, nu locurile de muncă lipseau, ci oamenii care să le ocupe: angajatorii din industrie, construcții, transport, agricultură și servicii au început să raporteze deficitul de personal drept principală constrângere a activității.²²⁸ Astfel, rata șomajului a coborât de la 14,4% în 1995 și 11,1% în 1999 la 7,3% în 2005, circa 5% în 2015 și minime de 3,1–3,3% în 2021–2022. Într-o economie europeană tipică, asemenea niveluri ar descrie ocuparea deplină. În Moldova, ele descriu în primul rând o ofertă de muncă limitată — ceea ce face din rata șomajului mai degrabă un termometru al demografiei decât unul al ciclului economic.²²⁹

Inversarea situației pe piața muncii nu a fost rezultatul unei creșteri spectaculoase a ocupării, ci al contracției ofertei de muncă. Rata de ocupare coborâse la 38,8% în 2020, iar populația aptă de muncă se subțiasse prin trei decenii de emigrație, la care s-au adăugat îmbătrânirea demografică și ieșirea treptată din piața muncii a cohortelor numeroase, fără generații la fel de numeroase în urmă. Șomajul redus reflecta, așadar, nu o economie care absoarbe forța de muncă, ci o forță de muncă micșorată.²³⁰

Semnalele de tensiune apăruseră încă înainte de pandemie. Sondajul Băncii Mondiale în rândul întreprinderilor plasa, în 2019, forța de muncă inadecvat calificată pe primul loc între obstacolele resimțite de firmele moldovenești (19,5% dintre companii), înaintea instabilității politice — o premieră pentru o economie care exportase, timp de două decenii, „surplus” de muncitori.²³¹

Pandemia a mascat temporar fenomenul, apoi l-a accentuat. În 2020, pierderile reale de locuri de muncă — estimate la 60–80 de mii de persoane — s-au refugiat în inactivitate și în ocupare informală, doar circa 14 mii de persoane figurând ca șomeri înregistrați. Revenirea puternică din 2021, cu o creștere economică de 13,9%, cea mai înaltă din istoria țării, a readus cererea de muncă înaintea ofertei, iar deficitul a devenit vizibil în aproape toate sectoarele.²³²

Consecința imediată a fost accelerarea creșterii salariilor. Câștigul salarial mediu brut a urcat la 8.107,5 lei în 2020 (+10,2% nominal, +6,2% real) și la 9.115,9 lei în 2021 (+12,4% nominal, +6,9% real) — creșteri reale robuste în plină criză sanitară, semn că raportul de forțe pe piața muncii se schimbase durabil în favoarea lucrătorilor. Începea, astfel, o convergență salarială cu România și cu regiunea, alimentată deocamdată nu de productivitate, ci de raritatea muncii.²³³

Impact

Pentru lucrători, inversarea a adus câștiguri reale: salarii în creștere, putere de negociere mai înaltă și, pentru prima dată, concurență între angajatori pentru personal. Presiunea salarială a început să tempereze și calculul emigrației — diferențele de venit față de destinațiile tradiționale, deși încă mari, au intrat într-o tendință de îngustare.

Pentru firme, deficitul de forță de muncă a devenit o frână structurală. Costurile salariale au crescut mai repede decât productivitatea, iar disponibilitatea muncitorilor calificați a devenit criteriu de decizie pentru investiții — inclusiv pentru investitorii străini, pentru care accesul la forță de muncă trecuse înaintea costului ei. Economia riscă să rămână prinsă între avantajul comparativ pierdut — munca ieftină — și cel încă neconstruit — productivitatea.

Pentru stat, inversarea a mutat accentul politicilor de la crearea locurilor de muncă la valorificarea capitalului uman rămas: activarea persoanelor inactive, formarea profesională, reconectarea diasporei și, tot mai explicit, imigrația de muncă reglementată. Raportul de Stare a Țării 2021 a formulat concluzia fără echivoc: creșterea accelerată a productivității muncii este singura șansă de adaptare a economiei la declinul demografic.²³⁴

Cea mai vizibilă expresie a inversării a apărut, către 2024–2025, în transformarea Republicii Moldova dintr-o țară de emigrare într-una de destinație pentru forța de muncă. La sfârșitul anului 2025 erau înregistrați circa 21,7 mii de străini cu acte valabile, iar imigrația în scop de muncă a devenit categoria dominantă a fluxurilor de intrare: din cele peste 7 mii de drepturi de ședere provizorie acordate în 2025, 4.063 au fost pentru muncă (+35,3% față de 2024), depășind de 2,1 ori imigrația pentru reîntregirea familiei.

²²⁸ Biroul Național de Statistică, Ancheta Forței de Muncă — „Forța de muncă în Republica Moldova: ocuparea și șomajul”, edițiile 2021 și 2022. https://statistica.gov.md/ro/forța-de-munca-ocuparea-si-somajul-in-anul-2022-9430_60383.html

²²⁹ Fondul Monetar Internațional, World Economic Outlook, baza de date — seriile pentru Republica Moldova (rata șomajului, 1995–2025) (accesată în august 2026; valorile pentru 2024–2025 sunt estimări/proiecții FMI). <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>

²³⁰ Lupușor, A., Fală, A., Cenușă, D., Madan, S., Prohnițchi, V. (Expert-Grup), „Raportul de Stare a Țării 2021”, Chișinău, noiembrie 2021, în parteneriat cu Fundația Friedrich Ebert. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2242-raportul-de-stare-a-tarii-2021>

²³¹ Banca Mondială, Enterprise Surveys — Moldova 2019 Country Profile: „inadequately educated workforce” a fost obstacolul cel mai frecvent invocat de firme (19,5%). <https://www.enterprisesurveys.org/content/dam/enterprisesurveys/documents/country/Moldova-2019.pdf>

²³² Biroul Național de Statistică, conturile naționale — creșterea PIB în anul 2021 (+13,9%). <https://statistica.gov.md>

²³³ Biroul Național de Statistică, „Câștigul salarial mediu lunar brut”, comunicate pentru anii 2020 și 2021. https://statistica.gov.md/ro/castigul-salarial-mediul-lunar-brut-si-indicele-numarului-mediul-al-9436_3539.html

²³⁴ Expert-Grup, „Raportul de Stare a Țării 2021”, Chișinău, noiembrie 2021. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2242-raportul-de-stare-a-tarii-2021>

Context regional și internațional

Inversarea pieței muncii moldovenești s-a înscris într-un fenomen regional mai larg. România, Polonia, Ungaria și statele baltice traversau, cu un avans de câțiva ani, aceeași tranziție de la exportul de muncitori la deficitul de muncă, gestionată prin creșteri salariale rapide și prin imigrație din afara Uniunii. Specificul moldovenesc a fost dublu: contracția ofertei a fost mai severă — pe fondul celei mai rapide depopulări din Europa —, iar instrumentele de compensare, de la productivitate la imigrația reglementată, erau mult mai puțin dezvoltate.

Comparația cu deceniile anterioare măsoară amploarea schimbării. În 1999, în vârful sărăciei, șomajul depășea 11%, iar munca era abundentă, în timp ce din 2015 încoace, rata șomajului nu a mai depășit 5%, iar întrebarea strategică s-a inversat: nu unde vor lucra oamenii, ci cine va mai lucra. Puține economii europene au parcurs aceeași tranziție într-un interval atât de scurt și de la un nivel de venit atât de jos.²³⁵

Lecții învățate

Deficitul de forță de muncă este noua constrângere structurală a dezvoltării și trebuie tratat ca atare în toate politicile publice. Orice strategie de investiții, de atragere a ISD sau de absorbție a fondurilor europene depinde de răspunsul la întrebarea „cu cine?”, ceea ce impune politici coerente de activare, formare, retenție și imigrație selectivă.

Convergența salarială fără convergența productivității este fragilă. Salariile pot crește din raritatea muncii doar până în punctul în care erodează competitivitatea. Dincolo de acest punct, doar investițiile în tehnologie, competențe și management pot susține venituri mai mari. Productivitatea muncii, măsurată prin PIB pe persoană ocupată la paritatea puterii de cumpărare, a crescut de la circa 19 mii de dolari în 2010 la 28,7 mii în 2024, dar reprezintă în continuare doar 31–32% din media Europei Centrale și a țărilor baltice, fără o îngustare semnificativă în ultimul deceniu. În paralel, ponderea costului forței de muncă în valoarea adăugată brută a urcat de la 37,8% în 2019 la 47,5% în 2024 (iar în industrie de la 45,8% la 63,5%), confirmând că remunerarea a devansat productivitatea și că marja de creștere salarială bazată exclusiv pe raritatea muncii se apropie de limită.

Studii de caz

Studiu de caz

De la „nu sunt locuri de muncă” la „nu sunt oameni”

Timp de două decenii, sondajele plasau lipsa locurilor de muncă printre primele probleme ale țării, iar plecarea la muncă peste hotare era răspunsul individual la o piață a muncii fără perspective. În 2019, sondajul Băncii Mondiale în rândul firmelor a consemnat premiera: principalul obstacol raportat de companii devenise forța de muncă insuficientă și inadecvat calificată (19,5% dintre firme), înaintea instabilității politice și a corupției. Pandemia a înghețat pentru scurt timp fenomenul, însă redresarea din 2021 l-a confirmat: anunțurile de angajare rămâneau fără candidați, iar firmele din construcții, transport și agricultură începeau să recruteze lucrători din Asia Centrală și de Sud. Piața muncii moldovenești intrase, structural, în era deficitului.

²³⁵ Biroul Național de Statistică, Ancheta Forței de Muncă — seriile ratei șomajului, 1999–2025. <https://statistica.gov.md>

30. Criza energetică și decuplarea de Rusia

2021–2025 — De la șantajul energetic la independența energetică

+2

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: *Impact major pozitiv (scară –3 ... +3)*

Impactul net al întregului arc 2021–2025 este major pozitiv. Criza declanșată de Gazprom în toamna lui 2021 a scumpit energia și a accelerat inflația, dar a forțat ruptura de cea mai veche vulnerabilitate strategică a țării: sincronizarea cu rețeaua europeană (martie 2022), renunțarea la gazul rusesc pentru malul drept (de la finele lui 2022) și diversificarea aprovizionării prin România au desființat un instrument de presiune folosit împotriva țării încă din anii '90. Costurile de tranziție au fost reale — prețuri mai mari și scheme de compensare —, însă ele sunt contabilizate în criza inflaționistă, iar câștigul de suveranitate economică, validat de testul din ianuarie 2025, este considerabil.

Descriere

Toamna lui 2021 a adus prima criză energetică majoră a noii guvernări, generată de tensiunile cu Gazprom privind prețul și condițiile de livrare a gazului.²³⁶ Expirarea contractului și disputele despre preț și datorie au expus din nou dependența aproape totală de un singur furnizor, iar autoritățile au decretat stare de urgență în energetică, un semn al gravității situației.

Criza a survenit într-un context geopolitic încărcat și a fost interpretată ca o presiune asupra unei guvernări pro-europene, cu doar câteva luni înainte de invazia rusă a Ucrainei. Condiționarea livrărilor și a prețului de aspecte politice a transformat aprovizionarea cu energie într-un instrument de presiune, iar pentru a face față, autoritățile au căutat pentru prima dată surse alternative, inclusiv achiziții de pe piața europeană.

Prima achiziție de gaz din afara contractului cu Gazprom, deși modestă ca volum, a avut o valoare simbolică majoră.²³⁷ A demonstrat că dependența cvasitotală putea fi spartă și a deschis drumul către diversificarea care, peste un an, avea să devină o necesitate vitală. Gestul a marcat începutul emancipării energetice a țării.

Renegocierea contractului cu Gazprom, sub presiune, a inclus condiții care lăsau loc unei influențe externe continue. Faptul că un acord comercial era atât de încărcat politic a confirmat că dependența energetică nu era doar o problemă economică, ci una de securitate națională, care impunea o reorientare profundă.

Criza din 2021 a fost un punct de cotitură în politica energetică, declanșând un proces de diversificare ce avea să se accelereze dramatic după izbucnirea războiului în Ucraina. Recunoașterea faptului că dependența de gazul rusesc era o vulnerabilitate inacceptabilă a impus o reorientare profundă, materializată ulterior prin decuplarea de Gazprom și prin integrarea în piața energetică europeană.

Ceea ce a început ca o criză s-a încheiat ca o emancipare. Sincronizarea de urgență a sistemului electric cu rețeaua europeană continentală ENTSO-E, realizată împreună cu Ucraina la 16 martie 2022 — o operațiune planificată inițial pentru ani mai târziu —, a oferit alternativa tehnică la dependența de sistemul estic. De la finele lui 2022, malul drept a încetat să mai cumpere gaz de la Gazprom, reorientându-se, prin operatorul de stat Energocom, spre achiziții de pe bursele europene, stocare în Ucraina și România și contracte diversificate. Pentru prima dată în trei decenii, securitatea energetică, diversificarea și eficiența deveneau o agendă reală de securitate, cu recomandări — achiziții prin platforme concurențiale, înmagazinare, implementarea deplină a Pachetului energetic III și accelerarea interconexiunii electrice cu România — transpuse, în mare parte, în politici.²³⁸

Testul decisiv a venit la 1 ianuarie 2025, când încetarea tranzitului de gaz rusesc prin Ucraina a lăsat regiunea transnistreană fără aprovizionare, în timp ce malul drept, deja decuplat, a traversat criza cu perturbări minime. Contrastul dintre cele două maluri — unul în criză umanitară, celălalt mai rezilient — a fost dovada cea mai vizibilă a importanței deciziilor din 2022–2023. Arhitectura independenței energetice a fost completată de linia electrică aeriană de 400 kV Vulcănești–Chișinău, care leagă direct capitala de sistemul românesc prin interconexiunea Isaccea–Vulcănești,

²³⁶ Parlamentul Republicii Moldova — declararea stării de urgență în sectorul energetic, 13 octombrie 2021; Comisia pentru Situații Excepționale.

²³⁷ SA „Energocom” — primele achiziții-test de gaz din afara contractului cu Gazprom (octombrie 2021, inclusiv de la PGNiG, Polonia).

²³⁸ Expert-Grup, „Raportul de Stare a Țării 2022” — evaluarea situației din domeniul energetic; Chișinău, decembrie 2022. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2436-raportul-de-stare-a-%C8%9B%C4%83rii-2022>

ocolind nodul de la Cuciurgan. Construită în 2024–2025, linia a intrat în teste de punere sub tensiune în ianuarie 2026, cu operarea comercială așteptată pentru finele lui august 2026.^{239 240}

Impact

Criza a scumpit energia, cu efecte inflaționiste și asupra costului vieții, dar a forțat conștientizarea nevoii de diversificare.²⁴¹ Scumpirea gazului și a electricității s-a transmis în economie și a alimentat inflația care avea să atingă cote maxime în 2022. Totuși, este de menționat că creșterea prețurilor din 2022 nu reflectă doar implicațiile șantajului energetic rusesc asupra Republicii Moldova, ci este în primul rând rodul conjuncturii internaționale create pe piața gazelor.

Criza a arătat și cum energia poate fi folosită ca instrument de presiune asupra unei guvernări pro-europene. Această conștientizare, cu câteva luni înainte de război, a accelerat investițiile și deciziile care aveau să facă posibilă decuplarea ulterioară.

Criza a generat și un cost fiscal, prin măsurile de sprijin și prin achizițiile de urgență la prețuri ridicate. Aceste cheltuieli au pus presiune pe buget, dar au fost prețul unei lecții strategice: dependența de un singur furnizor era mai costisitoare decât diversificarea.

Episodul dat a relevat faptul că gazul rămâne o armă politică și a transformat diversificarea dintr-o opțiune amânată într-o urgență națională. Criza din 2021 a pregătit, psihologic și instituțional, decuplarea energetică ce avea să urmeze.

Pe termen mediu, decuplarea a redus drastic vulnerabilitatea strategică și a desființat un instrument major de presiune al Rusiei. Chiar dacă prețurile europene au fost, la început, mai ridicate, eliminarea riscului de întrerupere și de șantaj a adus o mai mare predictibilitate, iar diferența de reziliență dintre cele două maluri, expusă în ianuarie 2025, a transformat dosarul energetic dintr-o slăbiciune cronică într-un atu al Chișinăului, inclusiv în perspectiva reintegrării.

Pe termen mediu, criza a accelerat vizibil tranziția spre sursele regenerabile și investițiile în eficiența energetică, transformându-le dintr-o agendă declarativă într-o politică cu finanțare reală. Capacitatea instalată în surse regenerabile a crescut de aproape cinci ori față de 2021 — de la circa 120 MW la aproape 580 MW în 2024 —, ponderea electricității verzi în consum depășind 16% în 2024, iar în 2025

prima licitație pentru capacități mari a atribuit 165 MW eolian și solar, cu investiții de circa 190 de milioane de euro și cu ținta unei cote de 30% regenerabile în consumul final până în 2030. În paralel, după vârful de preț al crizei, prioritatea s-a deplasat spre eficiența energetică a clădirilor, responsabile de aproape jumătate din consumul național, prin Fondul pentru Eficiență Energetică în sectorul Rezidențial (FEERM), care mobilizează circa 1,4 miliarde de lei în 2024–2027 pentru renovarea a peste 8.500 de locuințe, cu economii de energie de până la 40%. Astfel, șocul de preț a produs nu doar costuri, ci și infrastructura instituțională și financiară a unei tranziții care, altfel, ar fi rămas amânată.

Context regional și internațional

Criza energetică moldovenească din 2021 a fost parte dintr-o criză energetică europeană mai amplă, în care prețurile gazului au explodat pe tot continentul chiar înainte de război. Însă, în timp ce statele Uniunii Europene dispuneau de surse diversificate, de capacități de stocare și de o piață integrată, Moldova rămânea dependentă aproape complet de un singur furnizor, cu vulnerabilitatea agravată de dosarul transnistrean. Aceeași criză a lovit, așadar, cu intensități foarte diferite.²⁴²

Comparația cu statele baltice, care își planificau de un deceniu decuplarea, subliniază costul întârzierii reformelor în energie din Moldova. Ceea ce pentru Moldova era o criză existențială, pentru economiile care investiseră din timp în terminale, interconexiuni și stocare era o simplă turbulență de preț. Episodul din 2021 a fost previzualizarea, la scară națională, a modului în care Rusia avea să transforme energia în armă la scară continentală în 2022 — și dovada că diversificarea amânată se plătește exact în momentul cel mai nepotrivit.²⁴³

Reorientarea moldovenească s-a înscris în ruptura energetică a întregului flanc estic european de după 2022. Statele baltice, care își planificaseră tranziția de un deceniu, aveau să își finalizeze desincronizarea de sistemul rusesc abia în februarie 2025 — Moldova, pornind de la o dependență mai adâncă și fără plasa de siguranță a apartenenței la UE, a realizat ruptura accelerat, sub presiunea crizei. Diferența de traiectorie subliniază atât costul deceniilor de amânare, cât și amploarea mobilizării din 2022–2025.

Lecții învățate

Dependența energetică de un singur furnizor este o vulnerabilitate care poate fi folosită ca instrument de presiune

²³⁹ ENTSO-E, „Continental Europe successful synchronisation with Ukraine and Moldova power systems”, 16 martie 2022. <https://www.entsoe.eu/news/2022/03/16/continental-europe-successful-synchronisation-with-ukraine-and-moldova-power-systems>

²⁴⁰ Ministerul Energiei al Republicii Moldova, comunicate privind LEA 400 kV Vulcani–Chișinău (proiect finanțat de Banca Mondială prin Power System Development Project, circa 61 de milioane de dolari; construcție 2024–2025, teste de punere sub tensiune din ianuarie 2026). <https://energie.gov.md>

²⁴¹ Banca Națională a Moldovei, Rapoartele asupra inflației (2021–2022) — transmisia prețurilor energiei. <https://www.bnm.md>

²⁴² Oxford Institute for Energy Studies — analizele crizei europene a gazelor din 2021; Secretariatul Comunității Energetice — medierea disputei Moldova–Gazprom (octombrie 2021). <https://www.oxfordenergy.org>

²⁴³ Agenția Internațională pentru Energie — securitatea aprovizionării în statele baltice; terminalul GNL „Independence” de la Klaipėda (2014). <https://www.iea.org>

politică.²⁴⁴ Starea de urgență din 2021 a confirmat costul acestei dependențe, ceea ce justifică accelerarea diversificării și a integrării în piața energetică europeană.

Securitatea energetică cere acțiune din timp, fiindcă diversificarea ia ani și investiții care trebuie începute înainte de criză. Întârzierea a amplificat impactul, iar investițiile în interconexiuni, stocare și surse alternative rămân esențiale pentru reziliență.

O criză poate accelera reforme strategice altfel amânate. Lecția din 2021 este că prima achiziție din afara Gazprom, deși modestă, a deschis un drum care a devenit vital. Crizele pot fi folosite ca momente de cotitură, dacă există voința de a transforma vulnerabilitatea în reformă.

Lecția, repetată de la 1992 și 1997 încoace, este că dependența de un furnizor unic constituie o vulnerabilitate permanentă, exploatabilă în orice moment de tensiune. De această dată, însă, avertismentul a fost, în sfârșit, ascultat și convertit în acțiune. Securitatea energetică nu se negociază în timpul crizei, ci se construiește înaintea ei, prin diversificare și interconectare.

Prețul vulnerabilității neadresate se plătește, întotdeauna, în criză. Contrastul dintre cele două maluri în ianuarie 2025 arată că investiția în diversificare și interconectare, deși costisitoare, este mult mai ieftină decât costul unei dependențe exploatare — iar ceea ce a fost obținut sub presiunea crizei

ar fi putut fi construit, mai ieftin și mai devreme, pe timp de pace.

Costul neinvestirii la timp în diversificare și eficiență s-a plătit integral în criză. Deceniile în care interconexiunile, stocarea și sursele alternative au fost tratate ca proiecte opționale au lăsat țara fără marjă de manevră exact în momentul șocului, obligând-o să construiască sub presiune, la prețuri de urgență, ceea ce ar fi putut fi realizat mai ieftin pe timp de pace. Această amânare nu a fost însă doar produsul inerției interne, ci și rezultatul unei obstrucții deliberate: menținerea dependenței a fost un obiectiv urmărit activ de Gazprom și de Kremlin. Disputa asupra datoriei istorice de circa 709 milioane de dolari, pentru care un audit internațional realizat de firmele Wikborg Rein și Forensic Risk Alliance — a stabilit că cea mai mare parte din datorie poate să nu fie rambursată fie din lipsă de evidențe documentare, fie din motive procedurale — a servit drept pârgă de presiune și pretext pentru amenințări repetate cu sistarea livrărilor. În octombrie 2022 Gazprom a redus unilateral aprovizionarea cu circa o treime, gazul rămas fiind canalizat exclusiv spre malul stâng, malul drept rămânând dependent indirect de electricitatea de la Cuciurgan. Chiar și reforme asumate, precum separarea operatorului de transport (unbundling), angajament luat încă din 2010, au fost amânate în repetate rânduri pentru a nu compromite livrările. Lecția acestui episod este că diversificarea și eficiența trebuie construite din timp, iar orice strategie energetică trebuie să pornească de la premisa că furnizorul dominant poate avea un interes activ în perpetuarea vulnerabilității.

Studii de caz

Studiu de caz

Prima achiziție din afara Gazprom

În toamna lui 2021, în contextul șantajului energetic din partea Gazprom, autoritățile au cumpărat pentru prima dată gaz din afara contractului tradițional, de la furnizori europeni, prin rute alternative. Cantitatea a fost modestă și prețul ridicat, dar gestul a avut o valoare simbolică majoră: dependența cvasitotală, considerată ani de zile o fatalitate geografică, putea fi spartă. Această primă achiziție a demonstrat că existau alternative tehnice și comerciale și a deschis drumul către diversificarea care, peste un an, odată cu războiul, avea să devină o necesitate vitală.

Studiu de caz

Sincronizarea cu rețeaua europeană

La scurt timp după izbucnirea războiului, la 16 martie 2022, sistemele electroenergetice ale Republicii Moldova și Ucrainei au fost conectate de urgență la rețeaua europeană continentală ENTSO-E, o operațiune complexă planificată inițial pentru ani mai târziu, dar accelerată de necesitate. Sincronizarea a oferit malului drept o alternativă tehnică la dependența de sistemul energetic estic și a fost una dintre transformările strategice care au făcut posibilă decuplarea ulterioară de gazul rusesc. Ceea ce părușe, decenii la rând, o legătură imposibil de rupt din motive tehnice s-a dovedit realizabil în câteva săptămâni, sub presiunea războiului — dovadă că multe dependențe erau întreținute mai degrabă de inerție și de lipsă de voință decât de constrângeri reale.

²⁴⁴ Comisia Europeană — pachetul de sprijin de urgență de 60 de milioane de euro pentru Republica Moldova (octombrie 2021). <https://ec.europa.eu>

Studiu de caz

Ianuarie 2025: testul decuplării

La 1 ianuarie 2025, încetarea tranzitului de gaz rusesc prin Ucraina, odată cu expirarea contractului dintre Gazprom și Naftogaz, a lăsat regiunea transnistreană fără aprovizionare, cu școli închise, întreprinderi oprite și încălzire centralizată sistată în plină iarnă. Malul drept, deja decuplat și aprovizionat din surse alternative și prin sincronizarea cu rețeaua europeană, a trecut prin criză cu mult mai puține perturbări. Uniunea Europeană a intervenit prompt: la 27 ianuarie 2025, Comisia Europeană a oferit un pachet de urgență de 30 de milioane de euro pentru achiziția și transportul gazului destinat regiunii transnistrene, cu peste 350 de mii de locuitori reconectați la electricitate și căldură până la 10 februarie, iar la 4 februarie a anunțat, la Chișinău, un pachet de sprijin energetic de 250 de milioane de euro pentru 2025–2027.²⁴⁵

31. Războiul din Ucraina: refugiați și șocuri economice

2022 — Moldova a demonstrat că este o țară mică cu inimă mare

-2

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact moderat negativ (scară -3 ... +3)**

Impactul net este moderat negativ, dar persistent în timp din cauza continuării prelungite a războiului. Războiul a fost unul din cele mai severe șocuri de securitate și economice de la independență, cu o criză umanitară, una energetică și una economică concomitente, un PIB în scădere de 4,6% și o inflație record. Pe de altă parte, din această criză au decurs accelerarea parcursului european, decuplarea energetică și o reziliență demonstrată a societății: un șoc dur pe termen scurt și mediu, parțial compensat de câștiguri strategice majore.

Descriere

Invazia rusă a Ucrainei, începută la 24 februarie 2022, a fost unul din cele mai severe șocuri de securitate și economice de la independență și a transformat o țară mică și vulnerabilă într-un stat de primă linie.²⁴⁶ Războiul de la graniță a adus simultan o criză umanitară, una energetică și una economică, testând la limită capacitatea statului și reziliența societății.

Republica Moldova s-a pomenit la un moment dat primind cel mai mare aflux de refugiați pe cap de locuitor din Europa, sute de mii de cetățeni ucraineni traversând sau rămânând pe teritoriul ei.²⁴⁷ Puncte de frontieră precum Palanca au devenit simbolul unei crize umanitare gestionate, în bună parte, prin solidaritatea societății: familii obișnuite au găzduit necunoscuți, iar platforme de voluntari au organizat ajutorul umanitar.

Războiul a adus și riscuri directe de securitate, dincolo de cele economice.²⁴⁸ Fragmente de rachete căzute pe teritoriul țării, închideri ale spațiului aerian și pene de curent provocate de atacurile asupra infrastructurii energetice ucrainene au transformat un conflict din afară într-o amenințare resimțită acasă, accelerând decizia de reducere a dependenței de Rusia.

Pe plan economic, războiul a contractat PIB-ul cu circa 4,6% în 2022, prin combinarea șocului energetic, a întreprinderii rutelor comerciale și a incertitudinii. Scumpirea dramatică a energiei, cu tarife la gaz în creștere cu peste 350%, a alimentat o inflație record, în timp ce blocarea rutelor tradiționale prin Ucraina și Marea Neagră a lovit exporturile și importurile.

În martie 2022, Expert-Grup identifica trei canale principale de contagiune — comercial, financiar și fiscal — și documenta o expunere comercială concentrată: exporturile de bunuri către Rusia, Ucraina și Belarus însumau 437

²⁴⁵ Comisia Europeană, „UE oferă sprijin de urgență pentru a ajuta Republica Moldova să facă față crizei energetice”, comunicat de presă IP/25/329, 27 ianuarie 2025; pachetul de sprijin energetic de 250 de milioane de euro a fost anunțat la Chișinău la 4 februarie 2025. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_329

²⁴⁶ Expert-Grup, „Raportul de Stare a Țării 2022”; Soloviova, M., „Propagarea efectelor economice ale crizei regionale de securitate asupra Republicii Moldova”, martie 2022. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2436-raportul-de-stare-a-%C8%9B%C4%83rii-2022>

²⁴⁷ UNHCR, Operational Data Portal — Ukraine Refugee Situation (Republica Moldova); Guvernul Republicii Moldova. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

²⁴⁸ Moldelectrica și Ministerul Energiei — comunicatele privind penele de curent din noiembrie 2022, cauzate de atacurile asupra infrastructurii energetice ucrainene.

de milioane de dolari în 2021, adică circa 15% din total (Rusia — circa 9%, Belarus — 4%, Ucraina — 3%), însă cu vulnerabilități sectoriale acute — 98% din exporturile de mere, pere și gutui mergeau spre Rusia, iar 83% din importurile de îngrășăminte azotoase proveneau tot de acolo, într-un moment în care scumpirea gazului lovea direct costul fertilizanților. Blocarea porturilor ucrainene și a tranzitului a obligat, totodată, la redirecționarea costisitoare a fluxurilor comerciale prin coridoare vestice.²⁴⁹

Datele anului confirmă și un efect mai puțin intuitiv: volumul exporturilor de bunuri și servicii a crescut cu 28% în 2022 — maximul istoric al seriei —, Moldova devenind, aproape peste noapte, coridor logistic și platformă de re-export pentru Ucraina, ale cărei porturi au fost blocate. Reversul: deficitul de cont curent a explodat la 15,9% din PIB, record absolut, alimentat de factura energetică — un dezechilibru finanțabil doar prin asistența externă excepțională a aceluia an.²⁵⁰

Războiul a transformat policriza într-o criză existențială, depășită prin reziliență internă și sprijin extern masiv. Solidaritatea societății, sprijinul partenerilor și capacitatea statului de a gestiona simultan mai multe crize au permis trecerea printr-una dintre cele mai grele perioade din istoria țării, care a și accelerat parcursul european.

Impact

Războiul a adus contracție economică, inflație record și presiuni bugetare, din criza energetică și cea umanitară. Șocul energetic și întreruperea fluxurilor comerciale au lovit o economie deja fragilă, iar gestionarea refugiaților și a securității a cerut cheltuieli suplimentare, reziliența economică fiind testată la limită.

Pe plan strategic, războiul a accelerat dramatic parcursul european și reorientarea energetică, transformând integrarea într-o chestiune de securitate existențială.²⁵¹ Statutul de candidat din iunie 2022 și decuplarea de gazul rusesc au fost răspunsuri directe la noua realitate.

Gestionarea crizei a consolidat sprijinul extern și a arătat reziliența societății. Solidaritatea internă și sprijinul partenerilor au permis trecerea printr-o perioadă extrem de dificilă și au întărit imaginea externă a țării ca partener de încredere.

Un risc mult discutat în primele săptămâni — fuga capitalului — s-a dovedit, la o analiză atentă, limitat. Analiza

za fluxurilor din balanța de plăți arăta că nici în anul de vârf al crizei bancare, 2014, ieșirile nete la poziția „numerar și depozite” nu depășiseră 187 de milioane de dolari (la ieșiri brute record de 1.121 de milioane), iar stocul depozitelor nerezidenților în băncile moldovenești era, la finele lui septembrie 2021, de doar 135 de milioane de dolari — o expunere pe care sistemul bancar, bine capitalizat după asanarea din 2016–2019, și rezervele valutare o puteau absorbi confortabil. Concluzia — riscul ieșirilor de capital este gestionabil, iar sistemul financiar a traversat anul 2022 fără turbulențe majore.²⁵²

În pofida presiunii extraordinare — energetice, inflaționiste, de securitate și umanitare —, Moldova a gestionat criza cu un sprijin extern masiv, iar economia s-a contractat cu 4,6% în 2022, o cădere gravă, dar departe de colapsul pe care un asemenea cumul de șocuri l-ar fi produs în trecut. Răspunsul umanitar a fost remarcat internațional, iar criza a accelerat integrarea europeană.

Deși deseori analizele se concentrează în mare parte doar la anul 2022 când vine vorba despre impactul războiului din Ucraina, creșterea economică anemică din perioada 2023–2025 conține în continuare, printre altele, și amprenta războiului — care, din nefericire, este încă în derulare. Cel mai important reper în acest sens rămâne aportul mult mai limitat al capitalului străin la creșterea economică. În perioada 2019–2024 observăm o inversare de trend în structura formelor de proprietate la formarea PIB, manifestată prin scăderea ponderii proprietății străine și a întreprinderilor mixte în economia Republicii Moldova, de la 23,3% în 2019 la 18,7% în 2024. Dacă inițial acest trend a fost alimentat de criza COVID-19, ulterior diferența a făcut-o impactul războiului, manifestat atât prin amplificarea riscurilor geopolitice, cât și prin destabilizarea economică regională. Așa cum investitorii străini tind să evite zonele cu riscuri geopolitice ridicate, apropierea Moldovei de zona de conflict, în condițiile în care, exceptând Rusia și Belarusul, este unicul vecin al Ucrainei care nu face parte din NATO, a descurajat noi investiții, iar aceasta a avut drept urmare o scădere a contribuției capitalului străin la formarea economiei.

Context regional și internațional

Moldova a devenit unul dintre cele mai expuse state în fața războiului din Ucraina: cea mai mare povară de refugiați pe cap de locuitor din Europa, cea mai adâncă dependență energetică și o regiune separatistă care găzduia trupe ruse. Comparativ, Ucraina a suferit o contracție economică de

²⁴⁹ Soloviova, M. (Expert-Grup), „Propagarea efectelor economice ale crizei regionale de securitate asupra Republicii Moldova — o evaluare preliminară”, notă analitică, 30 martie 2022. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2312>

²⁵⁰ Fondul Monetar Internațional, World Economic Outlook, baza de date — seriile pentru Republica Moldova (volumul exporturilor și importurilor, soldul contului curent, 2021–2023) (accesată în august 2026; valorile pentru 2024–2025 sunt estimări/proiecții FMI). <https://www.imf.org/en/Publications/WEQ>

²⁵¹ Comisia Europeană — pachetele de sprijin pentru Republica Moldova (2022–2023); Platforma de Sprijin pentru Moldova, co-prezidată de Germania, Franța și România. <https://ec.europa.eu>

²⁵² Soloviova, M. (Expert-Grup), „Războiul din Ucraina: este oare atât de mare riscul ieșirilor de capital din Moldova și cum ne pot ajuta partenerii de dezvoltare”, comentariu economic, 10 martie 2022. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2298>

circa 29% în 2022, sub greutatea directă a războiului, în timp ce România și Polonia, ele însele primind milioane de refugiați, au făcut-o de pe poziții economice incomparabil mai solide.²⁵³

Raportarea la dimensiunea țării schimbă complet perspectiva asupra efortului moldovenesc. Numărul de refugiați primiți de Moldova, deși mai mic în cifre absolute comparativ cu Polonia, a fost cel mai mare din Europa raportat la populație și la resurse, iar expunerea energetică a fost unică prin dependența totală și prin factorul transnistrean. Că o țară considerată printre cele mai fragile de pe continent a putut absorbi un asemenea cumul de șocuri fără a se prăbuși a fost, în sine, o demonstrație a distanței parcurse față de statul mult mai slab al anilor '90.²⁵⁴

Lecții învățate

Securitatea, energetică, economică și militară, este temelia oricărei dezvoltări, iar vulnerabilitățile acumulate devin critice în momente de criză geopolitică.²⁵⁵ Războiul a expus costul dependențelor neadresate și a accentuat va-

loarea rezilienței, ceea ce justifică investiții susținute în securitatea energetică și economică și în capacitatea de a absorbi șocuri.

Ancorarea strategică și sprijinul extern sunt esențiale pentru supraviețuirea și dezvoltarea unui stat mic într-un mediu ostil. Accelerarea parcursului european și sprijinul partenerilor au fost decisive, iar consolidarea acestei ancorări rămâne o prioritate de securitate.

Reziliența societății este un activ strategic. Lecția din 2022 este că solidaritatea internă și capacitatea de a gestiona crize simultane au contat la fel de mult ca sprijinul extern. Investiția în coeziunea socială și în capacitatea instituțională este o componentă a securității naționale.

Lecția este că un stat mic poate absorbi șocuri extraordinare atunci când dispune de capacitate instituțională și de solidaritate externă — o combinație absentă în crizele anilor '90. Războiul a arătat că vulnerabilitatea geografică nu înseamnă neapărat neputință, dacă există ancorare strategică. Paradoxal, cea mai gravă amenințare de securitate a accelerat cel mai mult apropierea de Uniunea Europeană.

Studii de caz

Studiu de caz

Palanca și solidaritatea de la graniță

Pe măsură ce sute de mii de refugiați ucraineni treceau frontiera în primele zile ale invaziei, puncte precum Palanca au devenit simbolul unei crize umanitare gestionate, în bună parte, prin solidaritatea spontană a societății, înaintea oricărei structuri oficiale. Familii obișnuite au găzduit necunoscuți în casele lor, au gătit, au transportat și au donat, iar platforme de voluntari s-au organizat în câteva zile. Pentru cel mai mare aflux de refugiați pe cap de locuitor din Europa, într-una dintre cele mai sărace țări ale continentului, răspunsul societății a fost remarcabil și a întărit imaginea externă a țării, atrăgând un sprijin internațional consistent și o simpatie care s-au tradus, ulterior, și în sprijin politic pentru parcursul european.

Studiu de caz

Rachete deasupra capului și pene de curent

Războiul de la graniță a adus și riscuri directe, resimțite acasă: fragmente de rachete căzute pe teritoriul Republicii Moldova, închideri repetate ale spațiului aerian și pene de curent provocate de atacurile rusești asupra infrastructurii energetice ucrainene, de care depinde și sistemul moldovenesc. În câteva situații, țara a rămas parțial fără electricitate din cauza unor bombardamente de la sute de kilometri distanță, o demonstrație concretă a interdependenței și a vulnerabilității. Aceste incidente au transformat un conflict din afară într-o amenințare cotidiană și au accelerat decizia de a reduce dependența energetică de Rusia și de a accelera integrarea în rețeaua europeană, ca răspuns de securitate, nu doar economic.

²⁵³ UNHCR, Operational Data Portal — numărul de refugiați raportat la populație (2022). <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

²⁵⁴ FMI, „Regional Economic Outlook: Europe”, octombrie 2022; Banca Mondială — evaluările impactului regional al războiului.

²⁵⁵ Banca Mondială, „Moldova Economic Update” (2022) — șocul energetic și inflația. <https://www.worldbank.org/en/country/moldova>

32. Statutul de țară candidată la Uniunea Europeană

2022 — Visul european devine obiectiv concret

+3

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact profund pozitiv (scară -3 ... +3)**

Impactul net este profund pozitiv. Statutul de candidat, acordat la 23 iunie 2022, a transformat o aspirație de decenii într-un obiectiv concret, cu o perspectivă clară de aderare, și a oferit o ancoră de stabilitate într-un moment de criză existențială. A structurat agenda de guvernare în jurul standardelor europene și a deschis accesul la asistență externă generoasă, ceea ce justifică punctajul maxim al perioadei.

Descriere

Acordarea statutului de țară candidată la Uniunea Europeană, la 23 iunie 2022, a fost cea mai importantă realizare strategică din istoria parcursului european al Moldovei.²⁵⁶ Decizia, luată în contextul războiului din Ucraina și simultan cu acordarea aceluiași statut Ucrainei, a transformat aspirația europeană într-un obiectiv concret, cu o perspectivă clară de aderare, și a oferit o ancoră de stabilitate.

Statutul a decurs din combinația dintre mandatul pro-european acordat de cetățeni prin alegerea noii guvernări și conjunctura geopolitică generată de război. Războiul a clarificat, pentru Bruxelles, miza geopolitică a integrării statelor din vecinătatea estică și a transformat extinderea într-un instrument de securitate, de care Moldova a beneficiat fără a renunța la exigențele de reformă.

Pregătirea a fost una de o intensitate administrativă neobișnuită, cu chestionarul Comisiei Europene completat în câteva săptămâni.²⁵⁷ Acest document de mii de pagini, care evaluează gradul de pregătire al unei țări, a fost finalizat într-un ritm care a semnalat o mobilizare reală și o determinare politică, contribuind la decizia favorabilă din iunie 2022.

Statutul a venit însoțit de un set de condiții de reformă, vizând justiția, lupta împotriva corupției, dezoligarhizarea și consolidarea instituțiilor.²⁵⁸ Aceste condiții au transformat aspirația europeană într-o listă concretă de sarcini, monitorizată de Bruxelles, oferind atât o disciplină externă, cât și un instrument intern de presiune pentru reforme greu de realizat altfel.

Obținerea statutului de țară-candidat a impus o agendă amplă de reforme, structurată pe 33 de capitole grupate în șase clustere tematice. Cadrul riguros a transformat integrarea, din aspirație, într-un program de guvernare detaliat și monitorizat, cel mai puternic motor de modernizare instituțională de care țara a dispus vreodată.

Acest episod a marcat cea mai rapidă și mai importantă accelerare geopolitică din istoria țării, un salt care, în condiții normale, ar fi cerut ani, dar care a fost comprimat în câteva luni sub presiunea războiului. Împreună cu Ucraina, Moldova a trecut, într-un singur pas, din categoria vecinilor în cea a candidaților. Aspirația europeană, timidă în 2005, a devenit obiectiv oficial și concret.

Impact

Statutul de țară-candidat a ancorat strategic țara în procesul de aderare la UE și a transformat integrarea europeană într-un program concret de reforme. Perspectiva clară de aderare a oferit un reper de stabilitate și un cadru de disciplinare a politicilor publice, structurând agenda de guvernare în jurul standardelor europene.

Pe plan economic, perspectiva europeană a deschis accesul la o asistență sporită și a îmbunătățit perspectivele de investiții, întărind încrederea partenerilor.²⁵⁹ Aproximativ, UE a deschis perspectiva Planului de Creștere, cel mai amplu pachet de sprijin din istoria țării. Mai mult decât atât, statutul de țară-candidat a transformat și relația cu partenerii într-una de parteneriat strategic, nu doar de asistență. Țara a încetat să mai fie doar beneficiară de ajutor și a devenit un candidat la aderare, cu drepturi și obligații, ceea ce a schimbat natura cooperării cu UE. Statutul de

²⁵⁶ Comisia Europeană, „Opinion on the EU membership application by the Republic of Moldova”, COM(2022) 406 final, 17 iunie 2022. <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu>

²⁵⁷ Guvernul Republicii Moldova / Biroul de Integrare Europeană — completarea chestionarului de aderare (aprilie-mai 2022); Comisia Europeană, COM(2022) 406 final.

²⁵⁸ Comisia Europeană — cele nouă recomandări din avizul de aderare (iunie 2022) și evaluările implementării lor (februarie și iunie 2023). <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu>

²⁵⁹ Comisia Europeană — „Growth Plan for Moldova”, octombrie 2024. <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu>

candidat a transformat parcursul european dintr-o direcție într-un proces, cu obligații, calendar și instrumente concrete, ancorând reformele într-un cadru obligatoriu.

Statutul de candidat conferă integrării europene „o semnificație strategică și practică complet nouă”, mutând accentul de la implementarea tehnică a Acordului de Asociere la un angajament politic dinamic, cu exigențe maximizate. În același timp, această dinamică a avut loc pe un fundal economic fragil: creșterea potențială a economiei s-a redus de la circa 3,5% în 2016 la circa 2,2% în 2022. Provocarea principală ține de capacitatea de a face față angajamentelor asumate, având în vedere că valorificarea statutului de țară-candidat cere, între altele, o serie de reforme ambițioase, cum ar fi reforma administrației publice, creșterea capacității de asimilare a asistenței externe, consolidarea securității energetice și un proces de integrare transparent și incluziv — recomandări care au prefigurat condiționalitățile Planului de Creștere.²⁶⁰

Context regional și internațional

Statutul de candidat acordat Moldovei și Ucrainei în 2022 a marcat renașterea politicii de extindere a Uniunii Europene, blocată aproape un deceniu de „oboseala extinderii”. Războiul a repus extinderea în centrul agendei europene ca instrument geopolitic, iar Moldova a beneficiat de această schimbare de paradigmă. Georgia avea să primească același statut mai târziu, în 2023, iar unele țări din Balcanii de Vest așteptau de peste un deceniu.²⁶¹

Privită în perspectivă istorică, statutul de candidat a măsurat deopotrivă distanța parcursă și cea rămasă. Moldova a avut nevoie de aproximativ 17 ani pentru a trece

de la „vecinul” Politicii Europene de Vecinătate (2005) la „candidatul” din 2022 — un decalaj considerabil față de statele central-europene, dar acum, în sfârșit, pe aceeași traiectorie de aderare. Faptul că cea mai săracă țară a Europei, la o treime din media europeană a puterii de cumpărare, ajungea candidată alături de Ucraina aflată în război spunea totul despre forța transformatoare a momentului 2022 și deschiderea UE pentru noi membri.²⁶²

Lecții învățate

Ferestrele de oportunitate geopolitică trebuie valorificate prin pregătire internă: conjunctura oferă șansa, iar voiața societății pentru schimbare și reforme consolidează rezultatul.²⁶³ Combinația dintre reforme și context a făcut posibilă accelerarea procesului de integrare europeană, ceea ce impune menținerea ritmului reformelor pentru a transforma statutul de țară-candidat în aderare efectivă.

Procesul de aderare este, în sine, un instrument de modernizare instituțională, dincolo de obiectivul final. Cadru riguros al negocierilor oferă o disciplină și un reper de reformă fără echivalent intern, a cărui valorificare deplină rămâne esențială.

Capacitatea administrativă poate fi mobilizată rapid atunci când există obiectiv și voință. Faptul că Moldova a primit statutul de țară-candidat, iar apoi a deschis negocierile de aderare în timp record relevă că statul poate livra atunci când direcția era clară, există suport politic și popular, iar majoritatea societății simte importanța momentului. Aceeași mobilizare este necesară pentru fiecare etapă a negocierilor de aderare.

Studii de caz

Studiu de caz

Chestionarul completat în timp record

După depunerea cererii de aderare, în zilele de după izbucnirea războiului, autoritățile, cu suportul societății civile și partenerilor de dezvoltare, au completat în câteva săptămâni chestionarul Comisiei Europene, un document de mii de pagini care evaluează în detaliu gradul de pregătire al țării în zeci de domenii. Ritmul, neobișnuit de rapid pentru o administrație altfel încărcată, a semnalat o mobilizare reală și o determinare politică pe care partenerii europeni au remarcat-o. Acest efort, dublat de conjunctura geopolitică creată de război, care a transformat extinderea într-un instrument de securitate, a contribuit la decizia Consiliului European din 23 iunie 2022 de a acorda statutul de candidat, simultan cu Ucraina, o decizie de neimaginat cu doar câteva luni înainte.

²⁶⁰ Expert-Grup, „Raportul de Stare a Țării 2022” — capitolul privind guvernarea și integrarea europeană; Chișinău, decembrie 2022. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2436-raportul-de-stare-a-%C8%9B%C4%83rii-2022>

²⁶¹ Consiliul European, Concluziile reuniunii din 23–24 iunie 2022 (EUCO 24/22) — acordarea statutului de țară candidată Republicii Moldova și Ucrainei. <https://www.consilium.europa.eu>

²⁶² Comisia Europeană, comunicările privind politica de extindere a UE — pachetele de extindere 2022–2024. <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu>

²⁶³ Schimmelfennig, F., Sedelmeier, U. (2005), op. cit.; Comisia Europeană — metodologia revizuită de extindere (2020).

Studiu de caz

Nouă pași pentru a merge mai departe

Statutul de candidat a venit însoțit de un set de condiții de reformă, vizând justiția, lupta împotriva corupției, dezoligarhizarea, reforma administrației și consolidarea instituțiilor. Aceste condiții au transformat aspirația europeană, până atunci adesea declarativă, într-o listă concretă de sarcini, cu termene și criterii, monitorizată îndeaproape de Bruxelles. Pentru o țară ieșită recent din captură și în care reformele profunde fuseseră mereu blocate de interese obscure, agenda a oferit atât o disciplină externă, greu de eludat, cât și un instrument intern de presiune, care a putut fi invocat pentru a depăși rezistențele. Procesul de aderare a devenit, astfel, principalul motor al schimbării instituționale.

33. Criza inflaționistă și reziliența macroeconomică

2022–2023 — Inflația de peste 30%, urmată de stabilizare

-1

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact moderat negativ (scară -3 ... +3)**

Impactul net este moderat negativ. Inflația medie de circa 28,7% în 2022, cu un vârf de 34,6% în octombrie, a lovit puternic gospodăriile cu venituri mici, pentru care energia și alimentele dețin cea mai mare pondere în consum. Punctajul nu coboară mai mult pentru că dezinflația rapidă spre 4,7% din 2024 a demonstrat eficiența politicii monetare care a permis stabilizarea în timp optim a nivelului inflației.

Descriere

Anii 2022–2023 au adus cea mai severă criză inflaționistă de la episodul anilor '90, cu o inflație medie de circa 28,7% în 2022 și un vârf de 34,6% în octombrie.²⁶⁴ Criza a decurs din combinația dintre șocul energetic, scumpirea alimentelor pe piețele internaționale și efectele războiului, iar pentru gospodăriile cu venituri mici, ponderea mare a cheltuielilor cu energia și alimentele a transformat inflația într-o povară socială grea.

Analiza Expert-Grup din Raportul de Stare a Țării 2022 a descris tabloul drept unul de stagflație: stagnare economică pe fondul unei inflații medii anuale de aproape 30%, determinată preponderent de scumpirea importurilor de energie și de alimente. Asimetria transmisiei a fost semnificativă — prețurile producției industriale pentru piața internă au crescut cu circa 32%, de peste trei ori mai rapid decât cele pentru export (circa 9%) —, iar înăsprirea politicii monetare, necesară pentru ancorarea așteptărilor, a scumpit finanțarea pentru mediul de afaceri. Același raport atrăgea atenția că deficitul bugetar de 6,2% din PIB (17,2 miliarde de lei) a fost finanțat aproape integral din resurse externe, semn al rolului critic jucat de partenerii de dezvoltare în amortizarea șocului.²⁶⁵

Răspunsul Băncii Naționale a fost ferm, prin majorarea agresivă a ratei de bază, până la un nivel de circa 21,5%.²⁶⁶ Înăsprirea politicii monetare a temperat creșterea, dar a contribuit la reducerea inflației, care a coborât spre circa 13,4% în 2023 și aproximativ 4,7% în 2024, aproape de țintă, ceea ce a confirmat funcționalitatea instrumentelor de politică monetară consolidate în timp.

Pentru a proteja gospodăriile de scumpirea energiei, autoritățile au introdus un mecanism de compensare a facturilor.²⁶⁷ Direcționat în funcție de consum și de vulnerabilitate, mecanismul a sprijinit sute de mii de familii în iernile de criză, ceea ce a atenuat impactul social și a menținut coeziunea.

Criza a testat reziliența macroeconomică, dar a confirmat maturizarea cadrului de politică monetară. Spre deosebire de anii '90, când inflația scăpa de sub control, episodul din 2022 a fost gestionat printr-un cadru de țintire a inflației funcțional și prin sprijin extern, reziliența demonstrată contrastând cu fragilitatea din deceniile anterioare.

Criza inflaționistă din 2022 a împins inflația spre un vârf de peste 34% în toamna anului, alimentată de exploziile prețurilor la energie și alimente și de undele de șoc ale

²⁶⁴ Biroul Național de Statistică, indicele prețurilor de consum, serii lunare. <https://statistica.gov.md>

²⁶⁵ Lupușor, A., Fală, A., Cenușă, D., Madan, S. (Expert-Grup), „Raportul de Stare a Țării 2022”, Chișinău, decembrie 2022, elaborat în parteneriat cu Fundația Friedrich Ebert. <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2436-raportul-de-stare-a-%C8%9B%C4%83rii-2022>

²⁶⁶ Banca Națională a Moldovei — deciziile de politică monetară privind rata de bază (2021–2023). <https://www.bnm.md>

²⁶⁷ Guvernul Republicii Moldova — Fondul de reducere a vulnerabilității energetice, schemele de compensare a facturilor (2022–2023).

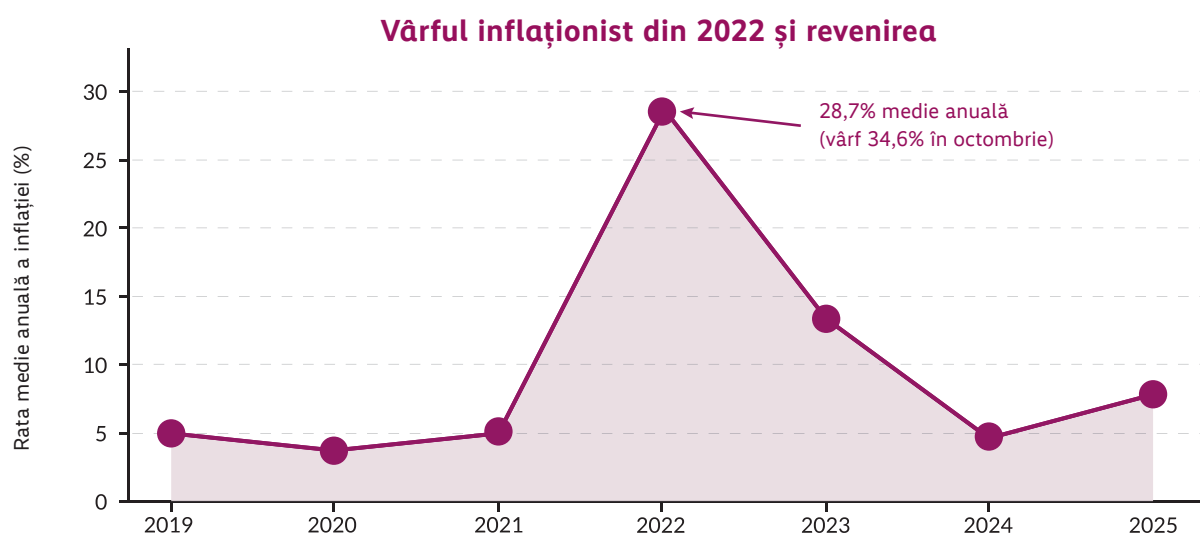
războiului, una dintre cele mai ridicate rate din Europa. Banca Națională a răspuns ferm, majorând rata de politică monetară, iar de la începutul anului 2023 inflația a intrat într-o traiectorie descendentă rapidă. Spre deosebire de 1993, moneda și instituțiile au rezistat.

Inflația mai ridicată din Republica Moldova a reflectat vulnerabilități structurale care au amplificat șocurile externe. Între 2010 și 2021, prețurile au crescut în medie

cu 5,6% anual, față de 1,4% în UE, ceea ce a indicat o predispoziție constantă spre o inflație mai mare. Aceasta a fost explicată de dependența ridicată de importuri și energie, ponderea mult mai mare a alimentelor în consum — 43,9% față de 14,8% în UE —, precum și de dimensiunea redusă a pieței și concurența limitată. În perioadele de criză, aceste particularități au făcut ca scumpirile externe să se transmită mai rapid și mai puternic în prețurile interne.

Inflația a atins o medie de 28,7% în 2022, cu un vârf de 34,6% în octombrie, înainte de a reveni spre țintă.

Fig. 8

Sursă: BNS, BNM.

Impact

Șocurile inflaționiste din 2022–2023 au erodat veniturile reale și au împins o parte importantă a populației sub pragul sărăciei. Rata sărăciei absolute a crescut de la 24,5% în 2021 la 31,1% în 2022 și 31,6% în 2023, o deteriorare de peste 7 p.p. în doar doi ani. Impactul a fost mai pronunțat în mediul rural, unde rata sărăciei a urcat de la 32,8% la 42,0%, dar și în orașe aceasta a crescut de la 11,9% la 17,7%. Scumpirea rapidă a bunurilor și serviciilor de bază a afectat în special gospodăriile cu venituri mici sau fixe, amplificând vulnerabilitățile sociale deja existente. Scumpirea energiei și a alimentelor a afectat disproporționat oamenii cu venituri mici și a cerut măsuri de compensare, precum sprijinul pentru plata facturilor.

Pe plan macroeconomic, înăsprirea politicii monetare a temperat creșterea, dar a stabilizat inflația, dovadă a eficacității cadrului instituțional.²⁶⁸ Costul pe termen scurt al stabilizării a fost compensat de revenirea inflației spre țintă și de menținerea stabilității financiare.

Schemele de compensare energetică au protejat gospodăriile și au menținut coeziunea socială într-o perioadă grea. Mecanismul a demonstrat că o protecție socială ajustată la timpul potrivit poate absorbi un șoc în mod eficient fără a destabiliza semnificativ bugetul — o lecție valoroasă pentru gestionarea crizelor viitoare.

Criza a întărit și credibilitatea Băncii Naționale, prin demonstrarea capacității de a gestiona un șoc major. Această credibilitate este un activ instituțional care reduce costul viitoarelor crize și ancorează așteptările inflaționiste.

Puseul inflaționist a erodat veniturile reale ale gospodăriilor, dar stabilitatea macroeconomică a fost menținută — o diferență fundamentală față de hiperinflația anilor '90. O bancă centrală credibilă, un program cu FMI și sprijinul european au permis gestionarea crizei în mod eficient. Reziliența macroeconomică demonstrată în 2022–2023 a relevat maturitatea și profesionalismul autorității monetare a țării.

²⁶⁸ Banca Mondială, „Moldova Economic Update” (2023); FMI, consultarea Articolului IV 2023. <https://www.imf.org/en/Countries/MDA>

Context regional și internațional

Valul inflaționist din 2022 a fost un fenomen european, declanșat de criza energetică și de război, dar intensitatea lui a variat în funcție de expunerea fiecărei economii. În zona euro, inflația a atins un vârf de circa 10,6%, în statele baltice a depășit 20%, iar în Moldova a urcat peste 34%, reflectând dependența energetică extremă și ponderea mare a alimentelor și energiei în coșul de consum. Cu cât o economie era mai mică, mai deschisă și mai dependentă de importuri, cu atât șocul a fost mai puternic.²⁶⁹

Ceea ce contează însă este capacitatea de gestionare a crizei — iar aici comparația cu propriul trecut este mai grăitoare decât cea cu vecinii. Traectoria de dezinflație a Moldovei din 2023 a fost comparabilă cu cea a statelor baltice, semn al alinierii la practicile băncilor centrale europene. Faptul că o inflație de peste 34% a fost readusă sub control în circa un an, fără devalorizări catastrofale, în paralel cu menținerea stabilității sistemului bancar, a arătat cât de departe se afla Moldova anului 2022 de haosul monetar al zonei rublei din 1993.²⁷⁰

Lecții învățate

Un cadru de politică monetară credibil permite gestionarea eficientă a șocurilor, în contrast cu fragilitatea din perioadele anterioare.²⁷¹ Dezinflația rapidă a confirmat importanța instituțiilor monetare mature, ceea ce impune protejarea independenței și a credibilității Băncii Naționale.

Mecanismele robuste de protecție socială sunt necesare pentru a atenua impactul șocurilor inflaționiste asupra grupurilor vulnerabile. Schemele de compensare energetice au demonstrat valoarea unei protecții bine direcționate, a cărei consolidare rămâne esențială pentru gestionarea echitabilă a crizelor.

Investiția în instituții se plătește în momentele de criză. Lecția contrastului dintre 2022 și anii '90 este că un cadru instituțional matur transformă o criză potențial catastrofală într-una gestionabilă. Construirea și protejarea instituțiilor este cea mai bună asigurare împotriva șocurilor.

Studii de caz

Studiu de caz

Dobânda de politică monetară, urcată la 21,5%

Pentru a stăvi inflația și a stabiliza cursul, Banca Națională a majorat agresiv rata de bază, până la un nivel de circa 21,5% în 2022, una dintre cele mai dure înăspriri din regiune. Decizia a scumpit creditele și a temperat creșterea economică, cu un cost real pentru firme și pentru cei cu împrumuturi, dar a contribuit decisiv la dezinflația rapidă de după, spre 13,4% în 2023 și 4,7% în 2024, aproape de țintă. Spre deosebire de anii '90, când lipsa unei monede proprii și a unei autorități monetare funcționale lăsase inflația să atingă valori de patru cifre, de această dată instrumentele de politică monetară au funcționat, semn al unei maturizări instituționale care a făcut diferența dintre o criză gestionabilă și un colaps.

Studiu de caz

Compensații pentru sute de mii de familii

Pentru a proteja gospodăriile de scumpirea energiei, care tripla facturile, autoritățile au introdus un mecanism de compensare a facturilor, direcționat în funcție de consum și de vulnerabilitate, astfel încât sprijinul să ajungă la cei care aveau cea mai mare nevoie. Sute de mii de familii au beneficiat de ajutor în iernile de criză, ceea ce a atenuat impactul social al șocului energetic și a menținut coeziunea într-o perioadă care ar fi putut produce tensiuni grave. Mecanismul, finanțat parțial din surse externe, a fost un exemplu de protecție socială implementată la timp, capabilă să absoarbă un șoc fără a destabiliza semnificativ bugetul, și un model pentru gestionarea echitabilă a crizelor viitoare.

²⁶⁹ Banca Națională a Moldovei, Rapoartele asupra inflației (2022–2023) — vârful de 34,6% în octombrie 2022 și traiectoria dezinflației. <https://www.bnm.md>

²⁷⁰ Eurostat — inflația IAPC în statele membre UE (2022–2023); comparațiile cu statele baltice. <https://ec.europa.eu/eurostat>

²⁷¹ FMI, IMF Country Report nr. 16/343, „Republic of Moldova — Request for an Extended Arrangement...”, noiembrie 2016 — evaluarea costului fiscal al crizei bancare (circa 12% din PIB). <https://www.imf.org/en/Countries/MDA>

34. Referendumul european și deschiderea negocierilor de aderare

2024 — Obiectivul integrării europene, înscris în Constituție

+2

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact major pozitiv (scară -3 ... +3)**

Impactul net este major pozitiv. Deschiderea oficială a negocierilor și înscrierea obiectivului european în Constituție au adus un câștig strategic de durată. Totuși, punctajul nu este unul maxim, pentru că referendumul a trecut la limită, cu 50,38%, pe fondul unei campanii de interferență și de cumpărare a votului fără precedent, ceea ce a arătat cât de fragil și expus la manipulare rămâne consensul intern.

Descriere

Anul 2024 a adus deschiderea oficială a negocierilor de aderare, în iunie, și înscrierea obiectivului european în Constituție, prin referendumul din 20 octombrie.²⁷² Deschiderea negocierilor a transformat statutul de candidat într-un proces concret, structurat pe capitole și clustere, iar referendumul a urmărit ancorarea ireversibilă a obiectivului european în legea fundamentală.

Referendumul a fost validat la limită, cu 50,38% voturi „DA”, într-un scrutin marcat de o campanie de interferență externă și de cumpărare a votului fără precedent. Rezultatul strâns a reflectat polarizarea societății și amploarea eforturilor de subminare a parcursului european.

Operațiunea de cumpărare a voturilor, atribuită Kremlinului și realizată prin intermediul rețelei unui oligarh fugar, a avut o amploare ieșită din comun.²⁷³ Autoritățile au raportat că peste o sută de mii de persoane ar fi primit bani pentru a vota într-un anumit fel, prin scheme de transfer din Federația Rusă. Această interferență explică, în bună parte, marja extrem de strânsă a rezultatului și a expus vulnerabilitatea proceselor democratice la manipulare.

Balanța a fost înclinată decisiv de votul diasporei, care a sprijinit obiectivul european în proporție de aproximativ 77%.²⁷⁴ Ca și la alegerile prezidențiale, comunitatea din străinătate a jucat rolul decisiv, confirmând legătura strânsă dintre cetățenii din afară și parcursul european.

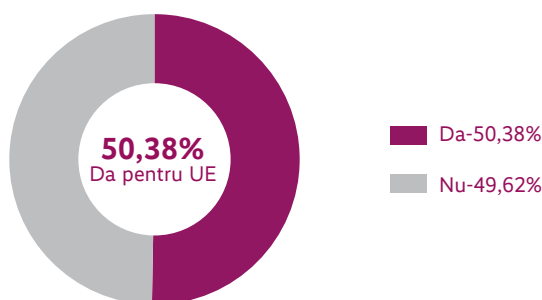
Marja strânsă a fost, simultan, o confirmare a opțiunii europene și un avertisment privind fragilitatea consensului intern. Parcursul european, deși majoritar, rămâne contestat și expus manipulării, iar înscrierea obiectivului în Constituție a oferit, totuși, o ancoră strategică de durată, greu de inversat de o eventuală schimbare conjuncturală de putere.

Anul 2024 a adus dubla consacrare a parcursului european: deschiderea oficială a negocierilor de aderare, în iunie, și referendumul din octombrie, care a înscris obiectivul integrării în Constituție. Referendumul a fost câștigat la limită, cu circa 50,4% voturi favorabile, pe fondul unei ingerințe externe documentate, prin cumpărare de voturi și dezinformare. Ancorarea europeană a devenit astfel ireversibilă juridic, dar contestată politic.

Referendumul a fost validat cu 50,38% voturi „DA”, balanța fiind înclinată de votul diasporei.

Fig. 9

Referendumul de aderare la UE (20 octombrie 2024)

Sursă: CEC, Curtea Constituțională.

²⁷² Consiliul Uniunii Europene — prima Conferință Interguvernamentală de aderare cu Republica Moldova, Luxemburg, 25 iunie 2024. <https://www.consilium.europa.eu>

²⁷³ Poliția Națională — dosarele privind coruperea alegătorilor.

²⁷⁴ Comisia Electorală Centrală — rezultatele referendumului republican constituțional din 20 octombrie 2024; alegeri.md. https://alegeri.md/w/Referendumul_republican_constitu%C8%9Bional_din_2024

Impact

Anul 2024 a ancorat constituțional obiectivul european și a transformat integrarea într-un proces de negociere concret și ireversibil. Înscrierea parcursului european în legea fundamentală a oferit o protecție juridică împotriva schimbărilor de direcție și a consolidat predictibilitatea strategică.

Pe plan democratic, referendumul a expus amploarea interferenței externe din partea Federației Ruse și a corupției electorale.²⁷⁵ Campania de cumpărare a votului și de dezinformare a fost un test al rezilienței democratice, scoțând la iveală vulnerabilitatea proceselor democratice la manipulare.

Rolul decisiv al diasporei a confirmat legătura strânsă dintre cetățenii din afară și parcursul european. Această dimensiune redefineste geografia politică a țării și subliniază importanța politicilor de implicare a diasporei.

Deschiderea negocierilor a transformat relația cu Uniunea Europeană într-un proces de lucru concret. Trecerea de la statutul de candidat la negocieri efective a însemnat începutul unei etape în care reformele sunt evaluate capitol cu capitol, cel mai puternic instrument de modernizare de care a dispus țara.

Context regional și internațional

Referendumul și deschiderea negocierilor s-au produs într-un context regional în care Uniunea Europeană relansase extinderea, dar în care și presiunile de destabilizare se intensificaseră. Spre deosebire de statele central-europene, care aderaseră fără a fi ținta unui război hibrid, Moldova a trebuit să își apere alegerea europeană sub o interferență externă activă, orchestrată prin rețele de cumpărare

a votului. Negocierile s-au deschis simultan cu cele ale Ucrainei, prin prima Conferință Interguvernamentală din 25 iunie 2024, într-un duet strategic devenit emblematic.²⁷⁶

Comparația cu Georgia, care în același an aluneca spre o derivă antieuropeană, subliniază caracterul deloc garantat al parcursului. În timp ce Tbilisi se îndepărta de Bruxelles, Chișinăul își consolida angajamentul, chiar dacă la o marjă strânsă. Contrastul arată că, în vecinătatea estică, orientarea europeană nu este o traiectorie liniară, ci o alegere reînnoită sub presiune, iar Moldova a reușit, în 2024, să o mențină în timp ce alte țări au abandonat-o.

Lecții învățate

Parcursul european cere nu doar realizări instituționale, ci și consolidarea consensului intern și a rezilienței democratice în fața interferenței externe.²⁷⁸ Marja strânsă a referendumului a expus fragilitatea consensului, ceea ce impune investiții în coeziunea socială, în comunicarea beneficiilor integrării și în protecția integrității electorale.

Procesele democratice trebuie protejate de manipulare și de corupția electorală, care devin amenințări tot mai sofisticate. Amploarea ingerințelor din 2024 a expus vulnerabilitatea sistemului, iar consolidarea instituțiilor electorale, a educației civice și a rezilienței informaționale rămâne o prioritate.

Ancorarea strategică în Constituție protejează direcția de oscilațiile conjuncturale. Lecția referendumului este că, deși consensul a fost fragil, înscrierea obiectivului european în legea fundamentală oferă o protecție de durată. Direcția corectă a fost consolidată juridic, în pofida marjei strânse a scrutinului. Ireversibilitatea procesului de integrare europeană nu este garantată de un text, ci apărată zilnic de instituții și de cetățeni. Consolidarea integrității electorale devine, astfel, o miză de securitate națională.

Studii de caz

Studiu de caz

Rețeaua de cumpărare a voturilor

Referendumul din octombrie 2024 a fost ținta unei operațiuni de cumpărare a voturilor de o amploare fără precedent, atribuită rețelei unui oligarh fugar, condamnat în dosarul fraudei bancare. Autoritățile au raportat că peste o sută de mii de persoane ar fi primit bani pentru a vota într-un anumit fel, prin scheme de transfer din Federația Rusă, în cea mai mare operațiune de acest fel documentată în țară. Această interferență, combinată cu o campanie masivă de dezinformare, explică în bună parte marja extrem de strânsă a rezultatului și a expus, în modul cel mai concret, vulnerabilitatea proceselor democratice la manipulare și la banii unei rețele criminale dispuse să cumpere, efectiv, o decizie de țară.

²⁷⁵ Asociația Promo-LEX — rapoartele de observare a alegerilor. <https://promolex.md>

²⁷⁶ Comisia Electorală Centrală; alegeri.md — Referendumul republican constituțional din 20 octombrie 2024. https://alegeri.md/w/Referendumul_republican_constitu%C8%9Bional_din_2024

²⁷⁷ Consiliul Uniunii Europene — deschiderea negocierilor de aderare cu Republica Moldova și Ucraina, 25 iunie 2024; Comisia Europeană, pachetul de extindere 2024. <https://www.consilium.europa.eu>

²⁷⁸ Comisia Europeană — metodologia negocierilor de aderare (clustere tematice); rapoartele procesului de screening (2024–2025). <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu>

Studiu de caz

Diaspora înclină din nou balanța

Rezultatul „DA” a fost validat la limită, cu 50,38%, iar votul diasporei, favorabil în proporție de circa 77%, a fost cel care a înclinat balanța, compensând rezultatul mai strâns din interior. Ca și la alegerile prezidențiale, comunitatea din străinătate a jucat rolul decisiv, confirmându-și statutul de actor structural al politicii naționale, nu doar de sursă de remitențe. Înscrierea obiectivului european în Constituție, obținută în pofida marjei strânse și a interferenței ruse, a oferit o ancoră juridică de durată, greu de inversat de o eventuală schimbare conjuncturală de putere, transformând o victorie fragilă la urne într-un angajament constituțional cu efecte pe termen lung.

35. Planul de Creștere, reziliența și parcursul european 2025–2026 — Probabil ultimul bilet la „trenul integrării europene”

+2

scor de impact

Impact net asupra dezvoltării: **Impact major pozitiv (scară -3 ... +3)**

Impactul net este major pozitiv. Pentru prima dată, țara dispune simultan de o direcție clară, de un cadru instituțional ancorat în procesul de integrare europeană și de un sprijin financiar generos din partea UE, prin Planul de Creștere de până la 1,9 miliarde de euro, care leagă finanțarea de reforme. Punctajul nu atinge maximul pentru că vulnerabilitățile rămân adânci, demografice, de securitate și de capacitate, iar drumul spre convergență este lung și expus riscurilor.

Descriere

Perioada 2025–2026 marchează trecerea de la gestionarea crizelor la construcția convergenței, sub semnul Planului de Creștere al Uniunii și al accelerării negocierilor de aderare.²⁷⁹ Adoptat în 2024, Planul prevede un sprijin de până la 1,9 miliarde de euro pentru 2025–2027, cel mai amplu pachet de asistență din partea UE din istoria țării, condiționat de un set ambițios de reforme.

Cu un grad de implementare de circa 93% și peste 600 de milioane de euro deja deblocate până la mijlocul anului 2026, Planul a devenit principalul instrument de finanțare a dezvoltării și de ancorare a reformelor.²⁸⁰ Legând banii de reforme, el a transformat sprijinul financiar într-un motor de modernizare, deși provocarea rămâne capacitatea de a absorbi și de a folosi eficient aceste resurse.

Planul de Creștere a venit pe fundalul unei situații economice complicate. După revenirea record din 2021, economia a intrat într-o cvasistagnare prelungită: +1,2% în 2023, +0,3% în 2024 și +2,4% în 2025 — o medie de doar 1,3%, față de circa 1,6% în România, 2,1% în Polonia și 2,4% în

Bulgaria în același interval. Prin urmare, miza Planului de Creștere era esențială — cea de a susține tranziția economiei moldovenești spre un alt model de creștere, bazat pe valoare adăugată mai sporită.²⁸¹

Planul de Creștere al Uniunii Europene pentru Moldova, în valoare de până la 1,9 miliarde de euro pentru perioada 2025–2027, reprezintă cel mai amplu pachet de sprijin extern acordat de UE, condiționat de un program cuprinzător de reforme. Prin dimensiunea lui raportată la o economie mică, planul are un potențial de transformare comparabil cu al fondurilor de preaderare care au propulsat convergența Europei Centrale.

Planul de Creștere are potențialul de a genera un efect de multiplicare semnificativ al investițiilor. Pe lângă finanțarea de 1,9 miliarde de euro oferită de UE pentru perioada 2025–2027, Comisia Europeană²⁸² estimează mobilizarea a încă circa 2,5 miliarde de euro din partea instituțiilor financiare internaționale și a sectorului privat, ceea ce ar putea ridica volumul total al resurselor asociate Planului la aproximativ 4,4 miliarde de euro. Primele semnale în această direcție au apărut deja, iar la Conferința UE–Mol-

²⁷⁹ Comisia Europeană și Guvernul Republicii Moldova — rapoartele de monitorizare a implementării Planului de Creștere (2025–2026). <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu>

²⁸⁰ Comisia Europeană — tranșele deblocate în cadrul Facilității de Reformă și Creștere pentru Republica Moldova (2025–2026). <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu>

²⁸¹ Fondul Monetar Internațional, World Economic Outlook, baza de date — seriile pentru Republica Moldova și pentru România, Polonia și Bulgaria (PIB real, volumul exporturilor, rata investițiilor, soldul contului curent, 2021–2025) (accesată în august 2026; valorile pentru 2024–2025 sunt estimări/proiecții FMI). <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>

²⁸² Comisia Europeană, „Moldova – Enlargement and Eastern Neighbourhood” — precizează că Planul de 1,9 mld. euro este estimat să mobilizeze 2,5 mld. euro investiții suplimentare în transport, energie, agricultură și irigații, școli și spitale.

dova pentru Investiții din iunie 2026 au fost anunțate²⁸³ investiții potențiale de până la 641 de milioane de euro, inclusiv 433 de milioane de euro prin instituții financiare internaționale și 208 de milioane de euro din sectorul privat. Astfel, în cazul unei implementări bune, impactul Planului depășește finanțarea directă oferită de UE, acesta urmând să funcționeze și ca un catalizator pentru atragerea capitalului suplimentar în infrastructură și în sectorul privat.

Impact

Planul de Creștere și negocierile transformă perspectiva europeană într-un program concret de investiții și reforme, cu efecte structurale asupra economiei. Sprijinul fără precedent oferă resurse pentru infrastructură, pentru capacitatea instituțională și pentru modernizarea economiei, condiționate de reforme care ancorează transformarea.

Perioada marchează trecerea de la un model de supraviețuire la unul de convergență, orientat spre integrarea în piața unică europeană.²⁸⁴ Creșterea rămâne modestă, dar fundamentele unei dezvoltări sustenabile, securitate energetică, acces la finanțare și cadru de reforme, sunt pentru prima dată consolidate simultan.

Parcursul rămâne expus riscurilor de securitate, demografice și geopolitice, care cer vigilență și continuitate. Conflictul regional, declinul demografic și presiunile externe constituie provocări de durată, ce vor testa capacitatea țării de a transforma oportunitatea de azi în convergență reală.

Cea mai mare provocare, totuși, rămâne capacitatea de absorbție și de implementare. Sprijinul financiar fără precedent are valoare doar dacă instituțiile pot folosi eficient resursele, ceea ce face din consolidarea capacității administrative o condiție a succesului întregului parcurs. La acest capitol, Moldova înregistrează constrângeri majore legate de capacitatea limitată a instituțiilor de a genera proiecte investiționale mature, dar și de a implementa proiecte complexe de infrastructură. Suplimentar, persistă riscul utilizării resurselor din Planul de Creștere pentru interese electorale și cu impact minim asupra creșterii economice, având în vedere că majoritatea resurselor din Planul de Creștere sunt debursate ca suport bugetar direct, pe fondul apropierii alegerilor locale din 2027 și prezidențiale din 2028.

Pentru prima dată în istoria sa, Moldova dispune simultan de trei elemente cruciale pentru procesul de integrare europeană: o direcție strategică clară consfințită de Constituție, un cadru instituțional ancorat în obiectivul integrării europene și un sprijin financiar generos din

partea UE. Această conjuncție creează oportunitatea de a accelera convergența ratată timp de trei decenii. Riscurile — demografice, de securitate, de capacitate de absorbție — rămân majore, iar rezultatul depinde de calitatea reformelor, nu doar de volumul fondurilor.

Context regional și internațional

Planul de Creștere pentru Moldova se inspiră din instrumentele de preaderare și din Planul de Creștere pentru Balcanii de Vest, adaptând la un candidat mic logica prin care Uniunea a finanțat convergența noilor membri. Raportată la dimensiunea economiei, alocarea de 1,9 miliarde de euro este proporțional foarte mare, comparabilă ca ambiție cu sprijinul care a modernizat Polonia sau România înaintea și după aderare. Moldova primește acum, cu aproximativ două decenii întârziere, instrumente similare celor care au condus convergența Centrului.²⁸⁵

Logica „bani pentru reforme” a fost testată, la o scară mult mai mare, și în cazul Ucrainei. Facilitatea pentru Ucraina, adoptată de UE în februarie 2024, alocă până la 50 de miliarde de euro pentru perioada 2024–2027, condiționate de implementarea Planului Ucrainei — un program de reforme asumat de guvernul de la Kiev și monitorizat trimestrial. Mecanismul este unul viu: în iulie 2026, Consiliul UE a suplimentat finanțarea pentru anul 2026 cu încă 8,3 miliarde de euro, adăugând totodată noi condiții privind statul de drept și lupta anticorupție. Planul de Creștere pentru Moldova aplică aceeași arhitectură unui candidat mic: finanțare previzibilă, eșalonată în tranșe și strict condiționată de reforme verificabile. Pentru Chișinău, paralela are o dublă semnificație: pe de o parte, confirmă că UE tratează vecinătatea estică drept o extindere în curs, nu doar un parteneriat; pe de altă parte, reamintește că plățile pot fi suspendate atunci când reformele stagnează — o disciplină de care depinde întregul parcurs.²⁸⁶

Întrebarea strategică a momentului este dacă Moldova poate reproduce convergența pe care a ratat-o în anii 2000. La aproximativ o treime din media europeană a puterii de cumpărare, țara pornește de mult mai jos decât porniseră statele central-europene, dar dispune, în sfârșit, de aceeași combinație care le-a propulsat: acces la piața unică, fonduri de convergență și un cadru de reformă obligatoriu. Experiența României, care a urcat de la circa 35% din media europeană în 2004 la aproape 78% astăzi, arată că recuperarea este posibilă — cu condiția ca reformele să fie duse la capăt. Aceasta este miza pe care o pune în joc parcursul actual al Moldovei.²⁸⁷

²⁸³ Comisia Europeană, „EU-Moldova Investment Conference announces up to €641 million in strategic investments”, 4 iunie 2026.

²⁸⁴ FMI, World Economic Outlook (aprilie 2026); Banca Mondială, „Moldova Economic Update” (2026). <https://www.imf.org/en/Countries/MDA>

²⁸⁵ Comisia Europeană — Planul de creștere pentru Republica Moldova și Facilitatea de Reformă și Creștere, până la 1,9 miliarde de euro pentru 2025–2027 (octombrie 2024). <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu>

²⁸⁶ Regulamentul (UE) 2024/792 al Parlamentului European și al Consiliului din 29 februarie 2024 de instituire a Facilității pentru Ucraina, Jurnalul Oficial al UE, 29.02.2024; Consiliul Uniunii Europene, „Council amends Ukraine Plan to reflect more than €8 billion in additional Ukraine Facility financing for 2026”, comunicat de presă, 30 iulie 2026, <https://www.consilium.europa.eu>. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:32024R0792>

²⁸⁷ Eurostat — PIB per capita în PPS, seriile 2004–2024; Banca Mondială, „Moldova Country Economic Memorandum: Rekindling Economic Dynamism”, 2019. <https://documents.worldbank.org>

Lecții învățate

Oportunitatea istorică a integrării trebuie valorificată prin reforme susținute și continuitate, fiindcă ferestrele de oportunitate nu rămân deschise la nesfârșit.²⁸⁸ Sprijinul financiar și perspectiva de aderare oferă o șansă fără precedent, dar fructificarea ei depinde de capacitatea de implementare, ceea ce impune menținerea ritmului reformelor și consolidarea capacității instituționale.

Precedentul „Rethink Moldova” arată că resursele externe, oricât de generoase, nu se convertesc automat în dezvoltare. La conferința donatorilor co-prezidată de Comisia Europeană și Banca Mondială la Bruxelles, la 24 martie 2010, partenerii externi au promis Republicii Moldova, pe baza documentului de priorități „Rethink Moldova” al guvernului de atunci, circa 1,9 miliarde de euro (2,6 miliarde de dolari) pentru perioada 2010–2013 — raportat la dimensiunea economiei din acel moment, un pachet comparabil cu actualul Plan de Creștere. O parte importantă a acestor resurse nu a putut fi însă valorificată: evaluările independente au estimat absorbția efectivă a asistenței la doar 40–50%, pe fondul capacității administrative reduse, al mersului lent al reformelor și al derapajelor de guvernare care aveau să

culmineze cu fraudă bancară. Lecția pentru actualul ciclu de finanțare este directă: fără capacitate de implementare, fără achiziții publice transparente, fără o guvernare adecvată a fondurilor respective și fără o justiție funcțională, istoria generozității irosite se poate repeta.²⁸⁹

Un drum corect, dar dificil, poate fi parcurs mai inteligent dacă lecțiile trecutului sunt asumate. Sinteza celor 35 de ani este că direcția, spre suveranitate, independență economică și integrare europeană, a fost cea corectă, iar convergența cu Uniunea oferă cadrul în care lecțiile trecutului pot fi, în sfârșit, folosite pentru a construi un viitor sustenabil.

Lecția finală a acestui volum este că ancorarea externă poate compensa fragilitatea internă, dar nu o poate înlocui: fondurile creează oportunitatea, în timp ce reformele o transformă în convergență. Experiența Europei Centrale arată că banii europeni produc prosperitate doar acolo unde sunt însoțiți de instituții capabile să îi absoarbă eficient. Oportunitatea generației actuale este reală, dar nu garantată; ea se va măsura în capacitatea de a converti sprijinul în transformare durabilă.

Studii de caz

Studiu de caz

Europa în telefon: roaming ca acasă

De la 1 ianuarie 2026, Republica Moldova a devenit parte a spațiului european „Roam Like at Home”, unul dintre cele mai palpabile exemple de integrare în Piața Unică înainte de aderarea propriu-zisă. Moldovenii care călătoresc în UE pot utiliza minutele, SMS-urile și internetul mobil incluse în abonamentul de acasă fără suprataxe de roaming, în condițiile politicii de utilizare rezonabilă, iar apelurile și SMS-urile primite sunt gratuite. Beneficiul a fost precedat de reducerea graduală a tarifelor începând cu 2024: numai în relația cu România, scăderea prețurilor fusese însoțită încă din 2023 de o creștere cu 155% a consumului de internet în roaming și de circa 6 milioane de zile de roaming activ. Integrarea deplină elimină astăzi una dintre frontierele invizibile dintre Moldova și UE. Pentru cetățean, apropierea de Europa nu mai înseamnă doar negocieri și directive, ci posibilitatea de a deschide telefonul la București, Roma sau Paris și de a-l utiliza practic ca acasă.

Studiu de caz

Un transfer de un euro, ca oriunde în Europa

Integrarea Republicii Moldova în SEPA, devenită operațională la 6 octombrie 2025, a conectat sistemul bancar moldovenesc la infrastructura europeană prin care transferurile în euro se efectuează după aceleași standarde de cost, securitate și procesare. Efectul s-a văzut aproape imediat. În primele zece luni, circa 960 de mii de transferuri au fost procesate prin noul sistem, iar aproape 8 din 10 tranzacții în euro utilizau deja SEPA. Costul mediu al unui transfer transfrontalier a coborât de la comisioane care ajungeau la 20–150 de euro la o valoare medie per tranzacție de doar 1,09 euro, ceea ce a generat economii estimate de BNM la 13,2 milioane de euro pentru cetățeni și companii. Pentru diasporă, aceasta înseamnă mai mulți bani care ajung acasă, iar pentru firme, plăți către partenerii europeni la costuri comparabile cu cele din UE. SEPA arată astfel cum integrarea în Piața Unică poate preceda aderarea politică: frontiera financiară dintre Moldova și UE a devenit deja mult mai puțin vizibilă în viața de zi cu zi.

²⁸⁸ Banca Mondială, CEM 2019, op. cit.; Bruegel (Darvas, Z.) — studiile privind convergența noilor state membre.

²⁸⁹ Banca Mondială, „International Development Partners Support Moldova's Vision for a Better Future”, comunicat de presă, Bruxelles, 24 martie 2010; IDIS „Viitorul” (Gai-bu, S. et al.), „Evaluation of Moldova's Absorption Capacity of External Assistance”, Chișinău, 2011. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2010/03/24/international-development-partners-support-moldovas-vision-better-future>

7 lecții ale celor 35 de ani de independență: o sinteză pentru viitor

Privite împreună, cele 35 de evenimente analizate în acest volum dezvăluie un set de lecții transversale, care depășesc momentul istoric și se constituie în repere pentru deciziile viitoare. Dacă fiecare eveniment conține un învățământ specific, lectura lor de ansamblu permite identificarea unor fenomene recurente: vulnerabilități care s-au repetat, erori care s-au perpetuat, dar și soluții care s-au dovedit eficiente. Sinteza acestor lecții constituie, poate, contribuția cea mai valoroasă a acestei enciclopedii la debateră publică și la fundamentarea politicilor.

1. Diversificarea este o condiție de supraviețuire, nu doar de eficiență.

Cea mai persistentă vulnerabilitate a economiei moldovenești a fost dependența de o singură piață, de un singur furnizor sau de o singură sursă de venituri. Criza rusă din 1998, embargoul la vinuri din 2006 și șocul energetic din 2022 au transformat, de fiecare dată, dependența într-o criză internă. Reorientarea comercială spre Uniunea Europeană și decuplarea energetică de Rusia demonstrează că diversificarea este posibilă și că ea constituie cel mai eficient instrument de reziliență. Pentru viitor, principiul diversificării trebuie aplicat sistematic, în comerț, energie, surse de finanțare și parteneriate strategice.

2. Calitatea instituțiilor determină destinul economic al țării.

Catastrofa fraudei bancare și multiple alte derapaje de guvernare înregistrate de absolut toate Guvernele pe parcursul celor 35 de ani de independență a Republicii Moldova ilustrează rolul fundamental al calității și integrității instituțiilor. Acolo unde instituțiile au fost capturate, în special justiția sau supravegherea financiară, costurile au fost devastatoare. Investiția în independența reală, în capacitatea și în integritatea instituțiilor este precondiția oricărei dezvoltări. Reforma justiției și consolidarea instituțiilor de control rămân, în acest sens, prioritățile absolute ale parcursului european.

3. Securitatea energetică este o componentă a securității naționale.

Timp de trei decenii, dependența de gazul rusesc a constituit o vulnerabilitate strategică exploatată recurent ca instrument de presiune. Decuplarea energetică realizată după 2022, deși costisitoare pe termen scurt, a transformat o vulnerabilitate cronică într-un domeniu gestionabil. Lecția este că securitatea energetică nu poate fi sacrificată în favoarea unor avantaje de preț pe termen scurt și că investițiile în diversificare, interconexiuni și eficiență energetică sunt investiții în suveranitate.

4. Modelul bazat pe consum și remitențe a atins limitele sustenabilității.

Reducerea sărăciei finanțată prin emigrare și remitențe a adus bunăstare, dar a generat cea mai gravă criză demografică din Europa și a perpetuat fragilitatea structurală. Depopularea, îmbătrânirea și pierderea capitalului uman amenință sustenabilitatea sistemelor de pensii, de sănătate și a economiei în ansamblu. Tranziția spre un model bazat pe investiții, productivitate și exporturi, capabil să rețină forța de muncă și să atragă revenirea diasporei, constituie imperativul strategic cel mai presant și adevărata miză a Planului de Creștere pentru Moldova, de 1,9 miliarde de euro, oferit de UE. Ratarea acesteia este echivalentă cu ratarea obiectivului de integrare europeană.

5. Stabilitatea politică și consensul strategic condiționează reformele durabile.

Parcursul țării a avansat în perioadele de mandat clar și de continuitate și a stagnat sau a regresat în perioadele de instabilitate și de captură. Crizele politice au amânat reforme, iar fragilitatea instituțională a facilitat captura. Consensul strategic în jurul obiectivelor de țară (integrarea europeană, reforma justiției, securitatea), ferit de oscilațiile conjuncturale, este o condiție a transformării durabile. Înscriserea parcursului european în Constituție, în 2024, reprezintă o expresie a acestei nevoi de ancorare.

6. Ancorarea strategică externă compensează fragilitatea internă.

Pentru un stat mic și vulnerabil, ancorarea într-un spațiu de stabilitate și de valori, Uniunea Europeană, s-a dovedit a fi răspunsul la vulnerabilitățile structurale acumulate, nu doar o opțiune geopolitică între altele. Condiționalitatea europeană a oferit disciplina pe care voința reformatoare internă nu o asigura întotdeauna, iar sprijinul extern a fost decisiv în gestionarea crizelor. Valorificarea deplină a procesului de aderare, ca pârgă de modernizare, constituie oportunitatea istorică a generației actuale.

7. Majoritatea șocurilor și crizelor care au lovit Moldova pe parcursul celor 35 de ani de independență au fost comune și pentru celelalte țări din regiune — calitatea instituțiilor și maturitatea claselor politice au făcut diferența.

Moldova nu a fost singura țară din regiune care s-a confruntat cu problema dependenței energetice sau de piața fostului spațiu sovietic din primii ani de independență, cu emigrația masivă, cu șocuri inflaționiste, cu crize economice sau cu influențe maligne din partea Federației Ruse. Aceste

vulnerabilități nu pot fi invocate drept scuze pentru performanța economică și socială atât de modestă a țării pe parcursul celor 35 de ani de independență. Polonia, Ungaria sau România au făcut față unor provocări similare, iar punctele de pornire de 35 de ani în urmă erau apropiate între ele. Faptul că Moldova a rămas, alături de Ucraina, cea mai săracă țară a continentului european este rezultatul preponderent al factorilor interni: elite politice lipsite de integritate, instituții slăbite și capturate de interese obscure, lipsa unei viziuni coerente de dezvoltare economico-socială și incapa-

citarea de a o implementa, precum și lipsa unei maturități la nivelul clasei politice. Din păcate, majoritatea acestor vulnerabilități, într-o măsură mai mare sau mai mică, au rămas relevante și astăzi, fapt ce alimentează miza istorică a actualului proces de integrare europeană: dacă vulnerabilitățile menționate se vor perpetua, Moldova riscă să piardă ultimul bilet la trenul integrării europene. Este de datoria fiecărui cetățean și cititor al acestei enciclopedii să depună un efort maxim pentru a preveni acest risc și a contribui la transformarea visului european în realitate.

Registrul de impact al celor 35 de evenimente

An	Eveniment	Scor
1991	1. Declararea independenței și moștenirea economică sovietică	+3
1991–1993	2. Hiperinflația și haosul monetar al zonei rublei	-3
1992	3. Războiul de pe Nistru și fractura economică a țării	-3
1993	4. Introducerea leului moldovenesc și nașterea politicii monetare	+2
1994–1996	5. Privatizarea în masă prin bonuri patrimoniale	-2
1996	6. Dezindustrializarea și colapsul ocupării forței de muncă	-2
1997	7. Datoriile energetice și dependența de gazul rusesc	-2
1998	8. Criza financiară rusă și colapsul economic	-3
1998–2000	9. Programul „Pământ” și fragmentarea agriculturii	-1
1999	10. Vârful sărăciei și prăbușirea nivelului de trai	-3
2000	11. Exodul: începutul migrației de muncă în masă	-1
2001	12. Modelul economic etatist și relansarea bazată pe consum	+1
2002–2004	13. Economia remitențelor și consumul ca motor de creștere	+1
2003	14. Contra-reforma administrativ-teritorială: revenirea la raioane	-1
2005	15. Reorientarea geopolitică: Planul de Acțiuni UE–Moldova	+1
2006	16. Embargoul rusesc la vinuri și vulnerabilitatea exporturilor	-1
2007	17. Amnistia fiscală și legalizarea capitalului din 2007	-1
2008–2009	18. Criza financiară globală și recesiunea din 2009	-2
2009	19. Protestele din 7 aprilie și schimbarea de regim	+1
2012	20. Reformele Alianței pentru Integrare Europeană	+1
2013–2014	21. Summitul de la Vilnius și Acordul de Asociere cu Uniunea Europeană	+2
2013–2023	22. Concesionarea Aeroportului Chișinău: anatomia unui parteneriat ratat	-1
2014	23. Liberalizarea regimului de vize cu Uniunea Europeană	+2
2014–2015	24. Frauda bancară: „furtul miliardului”	-3
2015	25. Devalorizarea leului și criza de încredere	-2
2016–2018	26. „Statul capturat” și criza democratică	-2
2016–2019	27. Reabilitarea sistemului bancar și programul cu FMI	+2
2020	28. Pandemia COVID-19: șoc sanitar și economic	-2
2020–2021	29. Inversarea pieței muncii: de la exod la deficit de forță de muncă	-1
2021–2025	30. Criza energetică și decuplarea de Rusia	+2
2022	31. Războiul din Ucraina: refugiați și șocuri economice	-2
2022	32. Statutul de țară candidată la Uniunea Europeană	+3
2022–2023	33. Criza inflaționistă și reziliența macroeconomică	-1
2024	34. Referendumul european și deschiderea negocierilor de aderare	+2
2025–2026	35. Planul de Creștere, reziliența și parcursul european	+2

Scorurile reprezintă o judecată analitică, deschisă dezbaterii, și sintetizează comentariile prezentate la fiecare eveniment.

Glosar de termeni și acronime

Acord de Asociere — Tratat dintre Republica Moldova și Uniunea Europeană (semnat în 2014), care stabilește o asociere politică și o integrare economică, incluzând componenta ZLSAC.

BNM — Banca Națională a Moldovei — banca centrală a țării, responsabilă de politica monetară și de supravegherea sistemului financiar.

BNS — Biroul Național de Statistică — instituția responsabilă de producerea statisticilor oficiale.

Captura statului — Fenomen prin care instituțiile publice sunt subordonate intereselor private ale unor grupuri de influență, în detrimentul interesului public.

CSI — Comunitatea Statelor Independente — organizație regională a unor foste republici sovietice.

Decuplare energetică — Procesul de eliminare a dependenței de o sursă unică de energie, în special de gazul rusesc.

FMI — Fondul Monetar Internațional — instituție financiară internațională care oferă asistență și consultanță macroeconomică.

Frauda bancară — Sustragerea, în 2014, a circa un miliard de dolari din trei bănci moldovenești, echivalentul a aproximativ 12% din PIB.

Hiperinflație — Creștere extrem de rapidă și necontrolată a prețurilor; în Moldova, a atins 1.613,6% în 1993.

PIB — Produsul intern brut — valoarea totală a bunurilor și serviciilor produse într-o economie într-o perioadă determinată.

Planul de Creștere — Pachet de sprijin financiar al UE pentru Moldova, de până la 1,9 miliarde de euro pentru perioada 2025–2027, condiționat de reforme.

p.p. — Puncte procentuale — unitate de măsură a variației unei rate exprimate în procente.

Remitențe — Transferuri de bani efectuate de cetățenii aflați la muncă în străinătate către familiile din țară.

Statut de candidat — Recunoaștere oficială (acordată Moldovei în iunie 2022) a vocației unui stat de a deveni membru al UE, premisă a deschiderii negocierilor.

ZLSAC (DCFTA) — Zona de Liber Schimb Aprofundat și Cuprinzător — componenta comercială a Acordului de Asociere, care oferă acces preferențial pe piața UE.

Surse și repere bibliografice

Datele și interpretările prezentate în acest volum se sprijină pe surse oficiale, instituționale și academice. Lista de mai jos prezintă, în ordine alfabetică, sursele citate în notele de subsol ale volumului. Valorile statistice istorice, în special cele referitoare la anii ,90 și la indicatorii demografici, trebuie interpretate cu precauția impusă de schimbările metodologice și de aria de acoperire.

- Acordul de Asociere între Republica Moldova și Uniunea Europeană, semnat la 27 iunie 2014, Jurnalul Oficial al UE L 260 din 30 august 2014. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:22014A0830\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:22014A0830(01))
- Agenția Internațională pentru Energie — securitatea aprovizionării în statele baltice; terminalul GNL „Independence” de la Klaipėda (2014). <https://www.iea.org>
- Agenția Servicii Publice — statistica pașapoartelor biometrice.
- Amnesty International — rapoartele 2009–2010 privind evenimentele din aprilie 2009.
- Anticorupție.md — investigația privind beneficiarii Avia Invest. <https://anticoruptie.md>
- Asociația Promo-LEX — rapoartele de observare a alegerilor. <https://promolex.md>
- Balkan Insight, „Moldovan State Regains Ownership of Country’s International Airport”, 23 noiembrie 2022. <https://balkaninsight.com>
- Banca Mondială, „Doing Business” — profilul Republicii Moldova, edițiile 2012–2020.
- Banca Mondială, Enterprise Surveys — Moldova 2019 Country Profile. <https://www.enterprisesurveys.org>
- Banca Mondială, „EU10 Regular Economic Report” (2009–2010).
- Banca Mondială — evaluările impactului regional al războiului din Ucraina (2022).
- Banca Mondială, „Finance for Growth”, 2001.
- Banca Mondială, „Global Economic Prospects 1998/99: Beyond Financial Crisis”.
- Banca Mondială, „Golden Growth: Restoring the Lustre of the European Economic Model”, 2012.
- Banca Mondială, „International Development Partners Support Moldova’s Vision for a Better Future”, comunicat de presă, Bruxelles, 24 martie 2010. <https://www.worldbank.org>
- Banca Mondială / KNOMAD, seria „Migration and Development Brief”. <https://www.knomad.org>
- Banca Mondială, „Land Governance Assessment Framework — Republica Moldova”, raport de țară, 2014.
- Banca Mondială, „Migration and Remittances Factbook”, edițiile 2008 și 2011. <https://www.knomad.org>
- Banca Mondială, „Moldova — Power System Development Project” (2019).
- Banca Mondială, „Moldova Country Economic Memorandum: Rekindling Economic Dynamism”, 2019. <https://documents.worldbank.org>
- Banca Mondială, „Moldova Economic Update”, seria semestrială (edițiile 2020–2026). <https://www.worldbank.org/en/country/moldova>
- Banca Mondială, „Moldova: Opportunities for Accelerated Growth. Country Economic Memorandum”, 2005. <https://documents.worldbank.org>
- Banca Mondială, „Moldova Poverty Assessment”, edițiile 1999, 2006 și 2016. <https://documents.worldbank.org>
- Banca Mondială, „Moldova Poverty Update” (2006).

- Banca Mondială, „Moldova Trade Diagnostic Study” (2004).
- Banca Mondială, „Moldova Trade Study” (2016). <https://documents.worldbank.org>
- Banca Mondială, WITS — structura exporturilor pe destinații. <https://wits.worldbank.org>
- Banca Mondială, „World Bank Statement on Capital Liberalization and Fiscal Stimulation Law in Moldova”, 21 decembrie 2016. <https://www.worldbank.org>
- Banca Mondială, World Development Indicators, baza de date — seriile pentru Republica Moldova. <https://data.worldbank.org>
- Banca Mondială, „World Development Report 2002: Building Institutions for Markets”, Washington, 2001. <https://documents.worldbank.org>
- Banca Mondială, Worldwide Governance Indicators.
- Banca Națională a Moldovei — Balanța de plăți a Republicii Moldova, serii anuale; transferurile de mijloace bănești din străinătate în favoarea persoanelor fizice. <https://www.bnm.md>
- Banca Națională a Moldovei — deciziile de politică monetară privind rata de bază (2021–2023); Rapoartele asupra inflației. <https://www.bnm.md>
- Banca Națională a Moldovei — deciziile privind Banca de Economii, Banca Socială și Unibank: administrarea specială și lichidarea (2014–2016). <https://www.bnm.md>
- Banca Națională a Moldovei, comunicatul din 22 ianuarie 2019 privind achiziționarea pachetului de 63,89% din Moldindconbank de către Doverie United Holding (Bulgaria). <https://www.bnm.md>
- Banca Națională a Moldovei, materialele aniversare „25 de ani ai leului moldovenesc”, 2018. <https://www.bnm.md>
- Banca Națională a Moldovei, „Obiectivele politicii monetare” și „Strategia politicii monetare pe termen mediu” (Hotărârea Consiliului de administrație nr. 303 din 27 decembrie 2012). <https://www.bnm.md>
- Banca Națională a Moldovei, Rapoartele anuale, edițiile 1993–1997. <https://www.bnm.md>
- Beegle, K., „Living Standards and Poverty in Moldova”, Banca Mondială, 2004.
- Beissinger, M., „Structure and Example in Modular Political Phenomena: The Diffusion of Bulldozer/Rose/Orange/Tulip Revolutions”, Perspectives on Politics, 5(2), 2007.
- BERD, „EBRD and two private equity firms buy 41.09 per cent stake in Moldova Agroindbank”, comunicat de presă, 2 octombrie 2018. <https://www.ebrd.com>
- BERD, „EBRD welcomes Banca Transilvania’s acquisition of Victoriabank stake”, comunicat de presă, 16 ianuarie 2018. <https://www.ebrd.com>
- BERD, Strategy for Moldova, aprobată de Consiliul de Directori la 4 septembrie 2007.
- BERD, „Transition Report”, edițiile 1994–2008 (inclusiv 1997: „Enterprise Performance and Growth”; 1998: „Financial Sector in Transition”; 2008: „Growth in Transition”).
- BERD și FMI — evaluările din 2006–2007 privind impactul embargoului rusesc la vinuri.
- Berglöf, E., Pajuste, A., „Emerging Owners, Eclipsing Markets? Corporate Governance in Central and Eastern Europe”, 2003.
- Biroul Național de Statistică — serii statistice oficiale: conturi naționale, IPC, comerț exterior, piața muncii, statistici demografice și sociale, recensămintele din 2004, 2014 și 2024. <https://statistica.gov.md>
- Biroul Național de Statistică, Ancheta Forței de Muncă — „Forța de muncă în Republica Moldova: ocuparea și șomajul”, edițiile 2021 și 2022. <https://statistica.gov.md>
- Biroul Național de Statistică, Anuarul statistic al Republicii Moldova, edițiile 1992–2000.
- Biroul Național de Statistică, „Câștigul salarial mediu lunar brut”, comunicatele pentru anii 2020 și 2021. <https://statistica.gov.md>
- Blakkisrud, H., Kolstø, P., „From Secessionist Conflict Toward a Functioning State: Processes of State- and Nation-Building in Transnistria”, Post-Soviet Affairs, 27(2), 2011.

- Bohle, D., Greskovits, B., „Capitalist Diversity on Europe's Periphery”, Cornell University Press, 2012.
- Bruegel (Darvas, Z.) — studiile privind convergența noilor state membre ale UE.
- Casa Națională de Asigurări Sociale, rapoartele anuale. <https://cnas.gov.md>
- Chiodo, A., Owyang, M., „A Case Study of a Currency Crisis: The Russian Default of 1998”, Federal Reserve Bank of St. Louis Review, noiembrie 2002.
- CISR — studiile privind economia regiunii transnistrene.
- Comisarul pentru Drepturile Omului al Consiliului Europei (Thomas Hammarberg), raportul vizitei în Republica Moldova din iulie 2009. <https://www.coe.int>
- Comisia de anchetă parlamentară privind concesionarea Aeroportului Internațional Chișinău, raport, 2019.
- Comisia de la Veneția și GRECO — avizele și rapoartele de evaluare privind justiția din Republica Moldova (2010–2016). <https://www.venice.coe.int>
- Comisia de la Veneția și OSCE/ODIHR, Avizul comun nr. 884/2017 privind proiectele de modificare a sistemului electoral al Republicii Moldova, martie 2017. <https://www.venice.coe.int>
- Comisia Electorală Centrală; alegeri.md — rezultatele Referendumului republican constituțional din 20 octombrie 2024. <https://alegeri.md>
- Comisia Europeană — cele nouă recomandări din avizul de aderare (iunie 2022) și evaluările implementării lor (2023). <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu>
- Comisia Europeană — comunicările privind politica de extindere a UE, pachetele de extindere 2022–2024. <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu>
- Comisia Europeană, DG TRADE — contingentele tarifare ZLSAC și majorarea lor prin măsurile comerciale autonome (Regulamentul (UE) 2022/1165). <https://eur-lex.europa.eu>
- Comisia Europeană, „EU-Moldova Investment Conference announces up to €641 million in strategic investments”, 4 iunie 2026.
- Comisia Europeană, „European Energy Security Strategy”, COM(2014) 330 final, mai 2014. <https://eur-lex.europa.eu>
- Comisia Europeană, „European Neighbourhood Policy — Strategy Paper”, COM(2004) 373 final, 12 mai 2004. <https://eur-lex.europa.eu>
- Comisia Europeană — „Growth Plan for Moldova” / Planul de Creștere pentru Moldova și Facilitatea de Reformă și Creștere (octombrie 2024), inclusiv tranșele deblocate în 2025–2026 și rapoartele de monitorizare a implementării. <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu>
- Comisia Europeană — metodologia negocierilor de aderare (clustere tematice) și rapoartele procesului de screening (2024–2025); metodologia revizuită de extindere (2020). <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu>
- Comisia Europeană, „Moldova — Enlargement and Eastern Neighbourhood”.
- Comisia Europeană, „Opinion on the EU membership application by the Republic of Moldova”, COM(2022) 406 final, 17 iunie 2022. <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu>
- Comisia Europeană — pachetele de sprijin pentru Republica Moldova: pachetul de urgență de 60 de milioane de euro (octombrie 2021), pachetul de 250 de milioane de euro pentru criza energetică (ianuarie 2025), Platforma de Sprijin pentru Moldova. <https://ec.europa.eu>
- Comisia Europeană, Rapoartele anuale de implementare a Acordului de Asociere de către Republica Moldova (seria SWD, 2016–2023). <https://www.eeas.europa.eu>
- Comisia Europeană, Rapoartele anuale de progres PEV privind Republica Moldova (seria SEC/SWD, 2006–2013). <https://www.eeas.europa.eu>
- Comisia Europeană — rapoartele finale privind îndeplinirea Planurilor de Acțiuni de liberalizare a vizelor: Republica Moldova (2013), Georgia și Ucraina (2015–2016).
- Comisia Europeană — suspendarea sprijinului bugetar pentru Republica Moldova (iulie 2015); suspendarea primei tranșe a asistenței macrofinanciare (iulie 2018).

- Comisia Europeană și Guvernul Republicii Moldova — rapoartele de monitorizare a implementării Planului de Creștere (2025–2026). <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu>
- Congresul Autorităților Locale și Regionale al Consiliului Europei — rapoartele privind democrația locală în Republica Moldova. <https://rm.coe.int>
- Consiliul Audiovizualului, rapoartele de monitorizare.
- Consiliul de Cooperare UE–Moldova, Planul de Acțiuni PEV UE–Moldova, adoptat la 22 februarie 2005. <https://www.eeas.europa.eu>
- Consiliul European, Concluziile reuniunii din 23–24 iunie 2022 (EUCO 24/22) — acordarea statutului de țară candidată. <https://www.consilium.europa.eu>
- Consiliul Uniunii Europene — deschiderea negocierilor de aderare: prima Conferință Interguvernamentală cu Republica Moldova, Luxemburg, 25 iunie 2024. <https://www.consilium.europa.eu>
- Consiliul Uniunii Europene, „Council amends Ukraine Plan to reflect more than €8 billion in additional Ukraine Facility financing for 2026”, comunicat de presă, 30 iulie 2026. <https://www.consilium.europa.eu>
- Curtea de Conturi a Republicii Moldova — Hotărârea nr. 56/2022 privind auditul SA „Moldovagaz”; rapoartele de audit privind Banca de Economii; rapoartele privind garanțiile de stat acordate în 2014–2015.
- De Melo, M., Denizer, C., Gelb, A., „From Plan to Market: Patterns of Transition”, World Bank Policy Research Working Paper nr. 1564, 1996. <https://documents.worldbank.org>
- de Waal, T., „Uncertain Ground: Engaging with Europe’s De Facto States and Breakaway Territories”, Carnegie Europe, 2018. <https://carnegieendowment.org>
- Decizia (UE) 2017/1565 privind asistența macrofinanciară pentru Republica Moldova. <https://eur-lex.europa.eu>
- Declarația cu privire la recunoașterea caracterului captiv al statului Republica Moldova (Parlamentul Republicii Moldova, 2019). <https://globalvoices.org/wp-content/uploads/2020/01/MD-Parliament-declaration.pdf>
- Declarația de Independență a Republicii Moldova, adoptată de Parlament la 27 august 1991.
- Decretul Președintelui Republicii Moldova din 9 decembrie 1992 privind formarea Comitetului pentru Reforma Monetară.
- Departamentul Privatizării al Republicii Moldova — rapoartele privind Programele de privatizare 1993–1994 și 1995–1996.
- Emerson, M., Cenușă, D. (ed.), „Deepening EU–Moldovan Relations: What, Why and How?”, CEPS / Expert-Grup, ediția a treia, 2021. <https://3dcftas.eu>
- ENTSO-E, „Continental Europe successful synchronisation with Ukraine and Moldova power systems”, 16 martie 2022. <https://www.entsoe.eu>
- Estrin, S., Hanousek, J., Kočenda, E., Svejnar, J., „The Effects of Privatization and Ownership in Transition Economies”, Journal of Economic Literature, 47(3), 2009.
- EUBAM — rapoartele anuale de activitate ale Misiunii UE de Asistență la Frontieră în Moldova și Ucraina (din 2005). <https://eubam.org>
- Europa Liberă Moldova, „1992: Forța Rusiei, pe câmpul de luptă și în buzunarele oamenilor”. <https://moldova.europalibera.org>
- Europa Liberă Moldova, „Aeroportul Internațional Chișinău a revenit în gestiunea statului”, 28 martie 2023. <https://moldova.europalibera.org>
- Europa Liberă Moldova — investigațiile privind schema Energokapital (15 martie 2016).
- Europa Liberă Moldova, „Reforma administrativă: de la raioane la județe, iar la raioane. Ce urmează?”, 2021. <https://moldova.europalibera.org>
- Eurostat — PIB pe cap de locuitor în PPS; emigrarea din statele est-europene; inflația IAPC în statele membre UE (2022–2023). <https://ec.europa.eu/eurostat>

- Expert-Grup, „Ce ne spune și ce nu ne spune investigația Kroll despre fraudă bancară”, decembrie 2017. <https://www.expert-grup.org>
- Expert-Grup — nota analitică privind preferințele comerciale ale UE pentru Republica Moldova (GSP+, ATP), biblioteca Expert-Grup. <https://www.expert-grup.org>
- Expert-Grup, seria „Monitorul financiar” (2016–2019), inclusiv nr. 8 — „Patru ani de la fraudă bancară: ce am aflat în acest timp”, noiembrie 2018. <https://www.expert-grup.org>
- Expert-Grup, „ZLSAC după 5 ani de implementare: impactul estimat și concluzii pentru următorii 5 ani”, 4 iulie 2019. <https://www.expert-grup.org>
- FAO, „Land Reform in Eastern Europe” — capitolul privind Republica Moldova și Programul Național „Pământ” (1998–2000). <https://www.fao.org>
- Fischer, S., Sahay, R., „The Transition Economies After Ten Years”, IMF Working Paper 00/30, 2000.
- Fischer, S., Sahay, R., Végh, C., „Stabilization and Growth in Transition Economies: The Early Experience”, Journal of Economic Perspectives, 10(2), 1996.
- FMI — asistența de urgență RCF/RFI pentru Republica Moldova, aprilie 2020 (circa 235 de milioane de dolari). <https://www.imf.org>
- FMI, comunicatele de presă privind aranjamentele ECF/EFF cu Republica Moldova: 29 ianuarie 2010; nr. 16/491 din 7 noiembrie 2016; nr. 20/85 din 11 martie 2020. <https://www.imf.org>
- FMI, consultările din cadrul Articolului IV cu Republica Moldova — rapoartele de țară (1995–2024), inclusiv capitolele „Selected Issues” privind remitențele. <https://www.imf.org/en/Countries/MDA>
- FMI, „Financial Relations Among Countries of the Former Soviet Union”, 1994. <https://www.imf.org>
- FMI, IMF Country Report nr. 07/275, august 2007; nr. 08/139, 2008; nr. 16/343, noiembrie 2016. <https://www.imf.org>
- FMI, IMF Working Paper WP/08/203, 2008.
- FMI, „Regional Economic Issues: Central, Eastern, and Southeastern Europe” (2015); „Regional Economic Outlook: Europe” (2009–2010; octombrie 2022).
- FMI, „Republic of Moldova — Recent Economic Developments”, seria IMF Staff Country Reports, edițiile 1995–1999. <https://www.imf.org/en/Countries/MDA>
- FMI, Scrisoarea de intenții a autorităților Republicii Moldova, 25 iunie 2007 (MEFP).
- FMI, World Economic Outlook, baza de date — seriile pentru Republica Moldova; edițiile tematice (mai 1999; aprilie 2009: „Crisis and Recovery”; aprilie 2026). <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>
- Forumul Economic Mondial, „Global Competitiveness Report”.
- Freedom House, „Freedom in the World” și „Nations in Transit” — edițiile 2015–2019 pentru Republica Moldova. <https://freedomhouse.org>
- Füle, Š. — declarațiile privind Republica Moldova ca „poveste de succes” a Parteneriatului Estic (2012–2013).
- German Economic Team Moldova / Berlin Economics — analizele economiei regiunii transnistrene; analizele datoriei istorice a Moldovagaz. <https://www.german-economic-team.com>
- Guvernul Republicii Moldova — auditul internațional al datoriei Moldovagaz față de Gazprom (2023); Fondul de reducere a vulnerabilității energetice și schemele de compensare a facturilor (2022–2023); completarea chestionarului de aderare la UE (2022).
- Guvernul Republicii Moldova, Strategia energetică a Republicii Moldova până în 2030 (HG nr. 102/2013); Strategia energetică a Republicii Moldova 2050 (2023).
- Hotărârea Guvernului nr. 725 din 16 septembrie 2013 privind Oficiul Național al Viei și Vinului.
- Hotărârea Guvernului nr. 851/2005 privind metodologia măsurării sărăciei absolute pe baza cheltuielilor de consum.
- Hotărârea Guvernului nr. 1041 din 7 noiembrie 1997 privind modul de reorganizare a fondurilor de investiții pentru privatizare.

- Hotărârile instanțelor de judecată privind invalidarea alegerilor pentru primăria Chișinău (iunie 2018).
- IDIS „Viitorul”, „Amnistia fiscală din 2007 și liberalizarea capitalului & stimularea fiscală din 2016: două acte din aceeași piesă”, Chișinău, 2017. <https://www.viitorul.org>
- IDIS „Viitorul” (Gaibu, S. et al.), „Evaluation of Moldova’s Absorption Capacity of External Assistance”, Chișinău, 2011.
- Inspectoratul General al Poliției de Frontieră — statistica traversărilor frontierei.
- Institutul de Politici Publice, Barometrul Opiniei Publice. <http://bop.ipp.md/>
- Knöbl, A., Sutt, A., Zavoico, B., „The Estonian Currency Board: Its Introduction and Role in the Early Success of Estonia’s Transition to a Market Economy”, IMF Working Paper 02/96, 2002. <https://www.imf.org>
- Kroll, „Project Tenor — Scoping Phase Final Report”, 2 aprilie 2015; Kroll & Steptoe & Johnson, „Project Tenor II” — sinteza celei de-a doua etape a investigației, publicată de BNM la 21 decembrie 2017. <https://www.bnm.md>
- Le Borgne, E., Baer, K., „Tax Amnesties: Theory, Trends, and Some Alternatives”, FMI, 2008.
- Legea nr. 111-XVI din 27 aprilie 2007 pentru modificarea și completarea unor acte legislative, Monitorul Oficial nr. 64–66 din 11 mai 2007.
- Legea nr. 191-XIV din 12 noiembrie 1998 privind organizarea administrativ-teritorială a Republicii Moldova.
- Legea nr. 191-XVI din 30 iunie 2006 privind obiectivul fundamental al Băncii Naționale a Moldovei.
- Legea nr. 202 din 6 octombrie 2017 privind activitatea băncilor. <https://www.bnm.md>
- Legea nr. 235 din 3 octombrie 2016 privind emisiunea obligațiunilor de stat în vederea executării obligațiilor de plată derivate din garanțiile de stat nr. 807/2014 și nr. 101/2015.
- Legea nr. 548-XIII din 21 iulie 1995 cu privire la Banca Națională a Moldovei.
- Legea nr. 764-XV din 27 decembrie 2001 privind organizarea administrativ-teritorială a Republicii Moldova.
- Legea nr. 887-XII din 22 ianuarie 1992 cu privire la bani.
- Legea nr. 1345 din 17 martie 1993 cu privire la bunurile patrimoniale. <https://www.legis.md>
- Legea nr. 1530 din 2002 privind indexarea depunerilor bănești ale cetățenilor în Banca de Economii. <https://www.mf.gov.md>
- Legea viei și vinului nr. 57-XVI/2006, modificată prin Legea nr. 262 din 16 iulie 2012.
- Lücke, M., Omar Mahmoud, T., Pinger, P., „Patterns and Trends of Migration and Remittances in Moldova”, OIM / Kiel Institute, 2007.
- Lücke, M., Omar Mahmoud, T., Steinmayr, A., „Labour Migration and Remittances in Moldova: Is the Boom Over?”, OIM / Kiel Institute, 2009. <https://publications.iom.int>
- Lupușor, A. (Expert-Grup), „De ce avem nevoie de liberalizarea comerțului cu UE?”, Notă analitică nr. 1, 16 iulie 2014. <https://www.expert-grup.org>
- Lupușor, A. (Expert-Grup), „De ce s-a depreciat leul și cum îl putem redresa?”, comentariu economic, 19 februarie 2015. <https://www.expert-grup.org>
- Lupușor, A., Fală, A., Cenușă, D., Madan, S., Prohnițchi, V. (Expert-Grup), „Raportul de Stare a Țării 2021”, Chișinău, noiembrie 2021, în parteneriat cu Fundația Friedrich Ebert. <https://www.expert-grup.org>
- Lupușor, A., Fală, A., Cenușă, D., Madan, S. (Expert-Grup), „Raportul de Stare a Țării 2022”, Chișinău, decembrie 2022, în parteneriat cu Fundația Friedrich Ebert. <https://www.expert-grup.org>
- Madan, S. (Expert-Grup), „Cum putem asigura relansarea economică în 2021”, ianuarie 2021, în parteneriat cu Fundația Friedrich Ebert. <https://www.expert-grup.org>
- Ministerul Afacerilor Externe al Republicii Moldova, „12 ani de călătorii fără vize în spațiul Schengen: peste 2,7 milioane de moldoveni au beneficiat”. <https://mfa.gov.md>

- Ministerul Energiei al Republicii Moldova — comunicatele oficiale, inclusiv privind LEA 400 kV Vulcănești-Chișinău. <https://energie.gov.md>
- Ministerul Finanțelor al Republicii Moldova — date și rapoarte oficiale privind bugetul public național, datoria de stat, garanțiile de stat și recuperarea activelor fraudate. <https://mf.gov.md>
- Mold-Street.com, „Cum Moldova a răscumpărat de la Gazprom o datorie de 140 milioane USD la preț de 4 ori mai mic”, 24 decembrie 2021. <https://www.mold-street.com>
- Moldelectrica și Ministerul Energiei — comunicatele privind penele de curent din noiembrie 2022.
- Moldova 1, „Furtul miliardului // Cât ne costă anual?”, decembrie 2024. <https://moldova1.md>
- Mungiu-Pippidi, A., Munteanu, I., „Moldova's «Twitter Revolution»”, *Journal of Democracy*, 20(3), iulie 2009.
- NewsMaker, „Cererea privind anularea rezilierii contractului de concesiune a aeroportului Chișinău, respinsă de judecători”, 2022.
- Observatorul de Nord, „De ce nu mai avem județe? Factorii care au dus la eșecul reformei” (interviu cu politologul Victor Juc). <https://observatorul.md>
- OCDE, „Update on Voluntary Disclosure Programmes: A Pathway to Tax Compliance”, 2015.
- Odling-Smee, J., „The IMF and Russia in the 1990s”, IMF Working Paper 04/155, 2004. <https://www.imf.org>
- Oficiul Național al Viei și Vinului — statisticile sectoriale și registrele exporturilor pe destinații; cronologia embargourilor ruse la vinul moldovenesc (27 martie 2006; septembrie 2013). <https://wineo-fmoldova.com>
- OIM (Organizația Internațională pentru Migrație), „Extended Migration Profile of the Republic of Moldova”, Chișinău, 2012; World Migration Report. <https://publications.iom.int>
- ONU DESA, International Migrant Stock 2020. <https://www.un.org>
- Organizația Internațională a Muncii, ILOSTAT — indicatorii pieței muncii. <https://ilostat.ilo.org>
- Organizația Mondială a Sănătății — tablourile de bord COVID-19 pentru Republica Moldova. <https://data.who.int>
- OSCE/ODIHR, „Republic of Moldova — Parliamentary Elections, 5 April 2009: Election Observation Mission Final Report”, Varșovia, 2009. <https://www.osce.org>
- OSCE/ODIHR și Comisia de la Veneția — reacțiile oficiale privind invalidarea alegerilor pentru primăria Chișinău (2018). <https://www.osce.org>
- Oxford Institute for Energy Studies — analizele crizei europene a gazelor din 2021. <https://www.oxfordenergy.org>
- Pajula, H., Prohnițchi, V. (Expert-Grup), „Tax Amnesty and Zero-Rate Corporate Income in Moldova”, 2009.
- Parlamentul European, Rezoluția din 14 noiembrie 2018 referitoare la punerea în aplicare a Acordului de asociere UE-Moldova (2017/2281(INI)). <https://www.europarl.europa.eu>
- Parlamentul Republicii Moldova — Declarația cu privire la parteneriatul politic pentru realizarea obiectivelor integrării europene, martie 2005. <https://www.old1.parlament.md>
- Parlamentul Republicii Moldova — declararea stării de urgență în sectorul energetic, 13 octombrie 2021; Comisia pentru Situații Excepționale.
- Parlamentul Republicii Moldova, stenograma ședinței plenare din 20 aprilie 2007.
- Parlicov, V., Șoitu, T., Tofilat, S., „Impunitate și înțelegeri rentiere în sectorul energetic al țării”, Policy Paper, IDIS „Viitorul”, Chișinău, aprilie 2017. <https://www.viitorul.org>
- Pirani, S., Stern, J., Yafimava, K., „The Russo-Ukrainian gas dispute of January 2009”, Oxford Institute for Energy Studies, 2009. <https://www.oxfordenergy.org>
- PNUD Moldova, Rapoartele Naționale de Dezvoltare Umană, edițiile 1996–2000; Raportul Național de Dezvoltare Umană 2011 — migrația și dezvoltarea.

- PNUD și UN Women Moldova — evaluările impactului socioeconomic al pandemiei COVID-19.
- Poliția Națională — dosarele privind coruperea alegătorilor.
- Președinția Republicii Moldova, comunicat, aprilie 2023 (revenirea Aeroportului Internațional Chișinău în gestiunea statului).
- Procuratura Generală, „Strategia de recuperare a mijloacelor financiare sustrate din Banca de Economii, Banca Socială și Unibank”, iunie 2018.
- Proiectul de lege nr. 452 din 1 decembrie 2016 privind liberalizarea capitalului și stimularea fiscală (retras în februarie 2017).
- Regulamentul (UE) 2024/792 al Parlamentului European și al Consiliului din 29 februarie 2024 de instituire a Facilității pentru Ucraina. <https://eur-lex.europa.eu>
- Reporterii fără Frontiere, World Press Freedom Index — Republica Moldova (2015–2019). <https://rsf.org>
- RISE Moldova, „Offshor energetic din Tiraspol alimentat din facturile Chișinăului”, 28 februarie 2018. <https://www.rise.md>
- RISE Moldova, „Operațiunea rusească: The Laundromat”. <https://www.rise.md>
- SA „Energocom” — primele achiziții-test de gaz din afara contractului cu Gazprom (octombrie 2021).
- Schimmelfennig, F., Sedelmeier, U., „The Europeanization of Central and Eastern Europe”, Cornell University Press, 2005.
- Secretariatul Comunității Energetice — rapoartele anuale de implementare pentru Republica Moldova; medierea disputei Moldova–Gazprom (octombrie 2021). <https://www.energy-community.org>
- Soloviova, M. (Expert-Grup), „Propagarea efectelor economice ale crizei regionale de securitate asupra Republicii Moldova — o evaluare preliminară”, notă analitică, 30 martie 2022. <https://www.expert-grup.org>
- Soloviova, M. (Expert-Grup), „Războiul din Ucraina: este oare atât de mare riscul ieșirilor de capital din Moldova și cum ne pot ajuta partenerii de dezvoltare”, comentariu economic, 10 martie 2022. <https://www.expert-grup.org>
- Soloviova, M. (Expert-Grup), „Reziliența relațiilor economice între Republica Moldova și Uniunea Europeană în fața șocurilor”, studiu, 8 mai 2024. <https://www.expert-grup.org>
- Stern, J., „The Russian-Ukrainian gas crisis of January 2006”, Oxford Institute for Energy Studies, 2006. <https://www.oxfordenergy.org>
- Stewart, John Todd, „Launching Agricultural Land Reform in Republic of Moldova”, Plural. History. Culture. Society, vol. 7, nr. 1, 2019.
- Transparency International, Corruption Perceptions Index — seriile pentru Republica Moldova. <https://www.transparency.org>
- UNCTAD, „World Investment Report”, edițiile 1998–2001. <https://unctad.org>
- UNHCR, Operational Data Portal — Ukraine Refugee Situation (Republica Moldova). <https://data.unhcr.org>
- UNICEF, „The Impacts of Migration on Children in Moldova”, New York, 2008; UNICEF Moldova / CIDDC — studiile privind copiii rămași fără îngrijire părintească. <https://www.unicef.org/moldova>
- Wikborg Rein și Forensic Risk Alliance (FRA) — auditul internațional al datoriei istorice a SA „Moldovagaz” (2023).

